

Inhoudsopgave

Artikel

- Significante denkers en hun oeuvre 3
Betekenissen, controverses en digitale uitholling
Tom Daems & Bas van Stokkom

In Memoriam

- In memoriam Pieter Spierenburg 14
René van Swaeningen

Artikelen

- ‘Ik ben een beunhaas in de criminologie’ 16
In gesprek met Pieter Spierenburg
Tom Daems & René van Swaeningen

- ‘Lid van het Nederlandse matriciaat’ 31
Interview met Abram de Swaan
Bas van Stokkom & Marc Schuilenburg

- Hollandse (on)hebbelijkheden 42
In gesprek met Chrisje Brants
Bas van Stokkom & Renée Kool

- ‘Liever het landschap dan de struiken’ 53
In gesprek met Hans Boutellier
Tom Daems & Bas van Stokkom

- Nog steeds tussen kritiek en realisme? 69
Chris Eliaerts over criminologie
Marc Cools

Doka

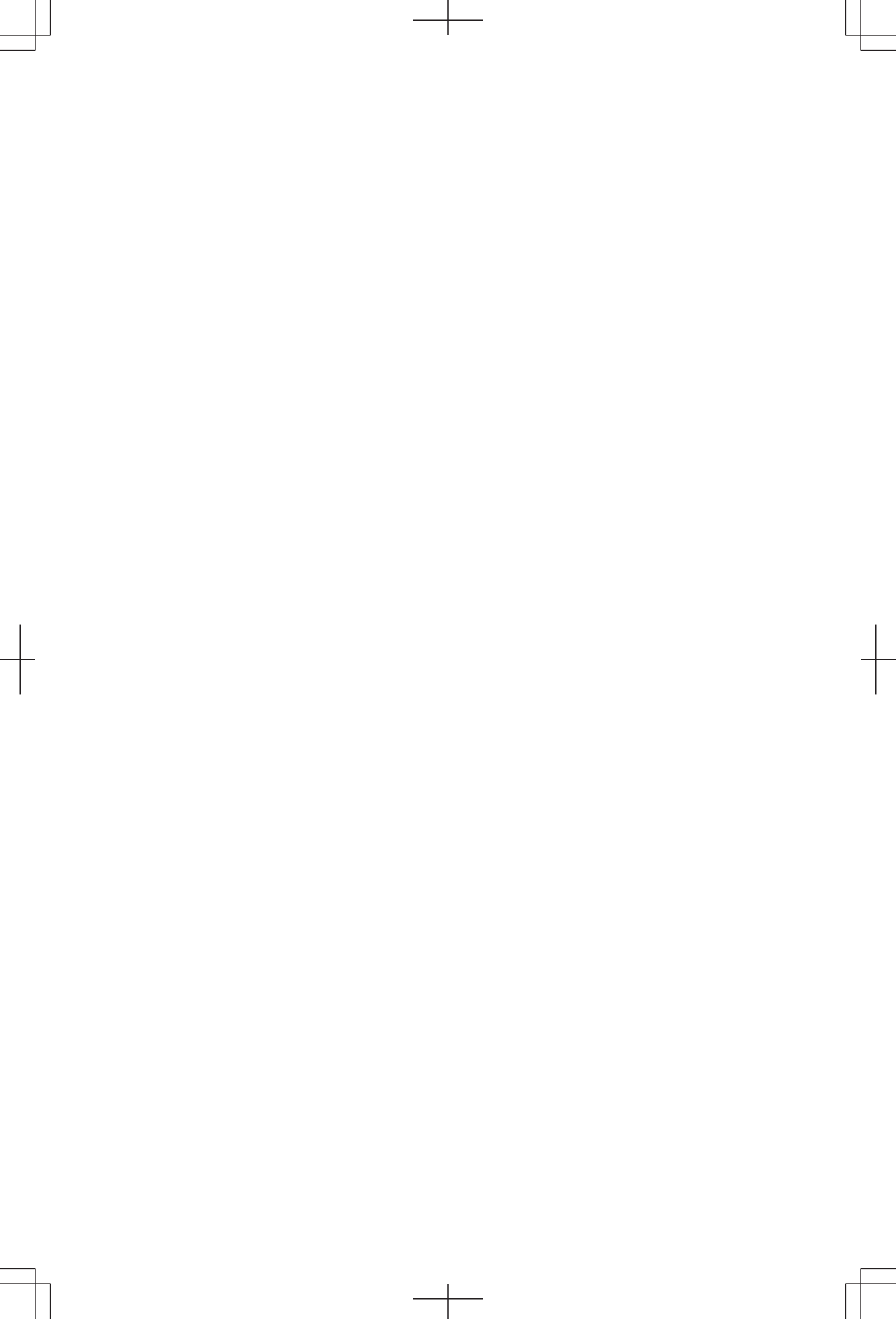
- Norbert Eliasbrug 83

Summaries

84

Auteursgegevens

85

ARTIKEL

Significante denkers en hun oeuvre

Betekenenissen, controverses en digitale uitholling

Tom Daems & Bas van Stokkom

De term 'significant other' stamt van de sociaal psycholoog George Herbert Mead en de socioloog Charles Horton Cooley. Een 'significant other' is iemand wiens opvattingen en activiteiten voor ons van belang zijn en die aldus in staat is ons denken over wie we zijn of willen zijn te beïnvloeden. Wat losser geïnterpreteerd, we laten ons door deze relevante persoon graag inspireren. Dat is ook de legitimering van de rubriek 'significante anderen' in dit tijdschrift. Vanaf 2010 zijn met regelmaat eminente criminologen geïnterviewd, zowel Nederlandssprekend als Engelstalig. Dit nummer staat helemaal in het teken van interviews met 'significante anderen', te weten Pieter Spierenburg, Abram de Swaan, Chrisje Brants, Hans Boutellier en Chris Eliaerts. Voordat die gesprekken aan bod komen, reflecteren we eerst op enkele betekenissen van 'significante' denkers en teksten.

In elk vakgebied figureren wel uiteenlopende denkers die niet snel als gedateerd terzijde worden geschoven. Hun werk wordt vaak 'klassiek' genoemd en is en blijft aansprekend. Zo gelden Montesquieu en Beccaria nog altijd als archetypische schrijvers die tirannieke strafpraktijken hebben bekritiseerd en humanistische opvattingen over het strafrecht ingang hebben laten vinden. Criminologen doen vanouds veel moeite om de belangrijkste theorieën en auteurs aan studenten te presenteren. Sociologen – en ook heel wat criminologen – houden ervan de drie klassieken, Marx, Durkheim en Weber, onder de aandacht te brengen, hoewel daar nadien een stoet van 'hoofdfiguren' aan toegevoegd is (Rademaker, 1978). Kennelijk wordt er veel waarde gehecht aan 'belangrijke denkers' en wordt veel werk verricht een eregalerij van invloedrijke en eminente intellectuelen in elkaar te timmeren. Er is ook een niet aflatende behoefte dat klassieke corpus te actualiseren en vitaliseren. Vaak wordt dat werk geassocieerd met 'verheven' en 'diepgaand', begrippen die in een 'preferentie'-democratie waarin de eigen keuze van de consument-burger heilig is verklaard, veel afkeer en misprijzen oproepen. Het gewone volk zou bepaald geen behoefte hebben aan 'hogere uitlegkunde'.

Niettemin, de constructie van een reeks intellectuele 'klassieke' erflaters roept veel vragen op. Een eerste vraag is: wat is nu eigenlijk een belangrijk denker? En vervolgens: wie behoren tot dat eregebouw en hoe gaat dat selectieproces in zijn werk? In sommige opzichten wordt een canon geschapen, met het risico van orthodoxie, verkalking en routinematig gebruik.

Een tweede, verwante vraag is waarom het lonend zou zijn klassieke denkers en hun teksten te bestuderen. Waarin schuilt de meerwaarde van 'significantie'?

Hebben die denkers, laten we zeggen een Bonger of een Hulsman, nog altijd wat te zeggen of is de maatschappelijke en culturele context intussen zodanig veranderd, dat hun analyses minder zeggingskracht hebben of niet meer als passend worden beschouwd? Wat maakt hun studies interessant en prikkelend, en waarom slaat hun engagement al dan niet aan? Het gaat hier ook om de vraag van voorbeeldigheid, een teruggrijpen op de teksten waaraan 'blijvende waarde' wordt gehecht. In zijn boek *The Idea of a University* (1873) betoogde John Henry Newman dat een goede universiteit *géén* wetenschappelijk onderzoek behoorde te verrichten. Haar opdracht lag elders, aldus Raewyn Connell (2019: 6) in haar bespreking van Newman: *'Its proper job was to broaden the minds of young gentlemen by exposing them to the classics.'*

Dat roept ten derde de vraag op in hoeverre studie maken van 'klassieken', het (her)interpreteren en eigen maken van teksten, überhaupt nog relevant is in een periode waarin studenten hun kennis primair van de digitale achtbaan plukken. Oefenen, je inspannen en concentreren, überhaupt jezelf vormen, lijken meer en meer culturele aberraties te zijn, toegeschreven aan een snobistische academische cultuur.

Los daarvan hoeft een 'klassieker' overigens geen 'significant other' te zijn. Of een auteur betekenisvol wordt geacht, is afhankelijk van de relevante context: de vraagstukken waarop wetenschappers zich toeleggen, het mens- en maatschappijbeeld waar zij aan hechten, het paradigma waartoe zij zich bekennen, enzovoort. De 'betekenisvolle andere' voor experimenteel criminologen verschilt van de 'betekenisvolle andere' voor historische of culturele criminologen. Dit houdt ook verband met de glibberige wortels van de criminologie, een ontmoetingswetenschap zonder eenduidig verleden. Paul Rock heeft het over:

'(...) the relative absence of a single, collective scholarly tradition in criminology which all novices are obliged to master. There is no formal accrediting body which controls who can call himself or herself a criminologist. Criminologists tend to stem from an abundance of scholarly disciplines, occupy what Alison Liebling called ever more "differentiated/dispersed networks", are less and less frequently members of distinct, and well-defined intellectual lineages "taught/supervised by chiefs in the field", and use different methods to pursue diverse problems' (Rock, 2005: 483).

Hieronder passeren bovenstaande vragen de revue waarbij filosofische en historische duidingen niet zullen ontbreken.

De (criminologische) canon

Veel Amerikaanse inleidingen tot de criminologie lijken een onveranderlijk frame over de geschiedenis van het vak te leggen. De theorieën en perspectieven die worden besproken, zijn tamelijk voorspelbaar. Uiteraard is die 'essentiële criminologie' (Lanier & Henry, 2010) gebaseerd op een selectieproces dat overigens lang niet altijd wordt toegelicht of geëxpliciteerd. Aan sommige invloedrijke denkers wordt in criminologische handboeken geen aandacht besteed. Zo wordt

Durkheim weliswaar besproken, zij het doorgaans uitsluitend als voorloper van Merton, terwijl Tarde, de grote tegenstrever van Durkheim (en grote bron van inspiratie voor Sutherland), helemaal ontbreekt (zie Schuilenburg, 2012: hoofdstuk 5). Wat 'stromingen' betreft zijn de laatste decennia onder meer herstelrecht, *desistance* studies en groene criminologie aan het palet toegevoegd, terwijl het klassenjustitie-perspectief is afgevoerd.

De selectieprocessen die hierachter schuilgaan, zijn in veel opzichten problematisch. Niet alleen omdat ze conjunctureel van aard zijn, maar ook vanwege de 'gewilde' eenzijdigheden. In dat verband is het geschiedenisonderwijs instructief: bepaalde perspectieven, bijvoorbeeld die van Indische Nederlanders, worden weggedacht; treurige en beschamende episodes die een smet werpen op het nationale blazoen worden op bedekte wijze besproken. Deze problemen openbaarden zich volop tijdens de discussie rondom de constructie van een nationale canon. In de jaren 1990, toen het postmoderne denken de toon aangaf, werd canonvorming bij voorbaat als 'fout' van de hand gewezen. Dat postmoderne relativisme, met de hang tot demystificeren, de neiging 'eigen' waarden te betwijfelen en de eis dat alle culturen gelijke waardering verdienen, de islam inclusief, was in de periode na de moord op Fortuyn verdacht geworden. Om houvast te geven, 'gedeelde herinneringen' onder de aandacht te brengen en het nationale zelfvertrouwen op te vijzelen werd de 'Canon van Nederland' (2006) samengesteld, een lijst van vijftig thema's, die chronologisch een beeld geven van de geschiedenis van Nederland en in het geschiedenisonderwijs benut zou moeten worden. Maar het relativiseren van identiteitsvorming bleek taaier dan verwacht. Een jaar later verscheen al het WRR-rapport *Identificatie met Nederland* (2007), waarin gesproken werd over meervoudige identiteiten. Tijdens de presentatie van het boek deed dat prinses Máxima verzuchten dat dé Nederlandse identiteit niet bestaat. Een begeleidende WRR-studie kan zelfs als 'anticanon' worden gelezen: fijntjes wordt uitgelegd dat de Nederlandse identiteit behoorlijk geërodeerd is en dat canonvorming als een vlucht naar voren moet worden opgevat (zie Grever & Ribbens, 2007). De canon mag dus niet vanuit één gezichtspunt en één plaats worden geschreven. Naast Hollandse perspectieven ook die van de voormalige wingewesten, naast protestantse perspectieven ook die van katholieken en atheïsten, enzovoort. De historicus Jonker (2005) spreekt in dit verband over canonvorming met een slecht geweten. Daarnaast is het aanbrengen van een hiërarchie van gezaghebbende erf-laters een omstreden issue. Eerder gaat het om claims op bepaalde betekenisvolle verhalen, ook wel botsende herinneringen genoemd.

Anderen wijzen op het moraliserende karakter van het canonproject. Het woord zelf al heeft een dogmatisch Bijbelse connotatie. Maar ook de negentiende-eeuwse weldenkende burgerij poogde haar goede smaak op te leggen aan bredere lagen van de bevolking. In termen van historicus Beyen: goed menende intellectuelen buigen zich regelmatig over de vraag 'hoe ze het licht der historie kunnen doen schijnen over het ignorante volk' (Beyen, 2005: 95). Daaruit spreekt 'een onmiskenbaar misprijzen voor het volk en een krampachtig vasthouden aan zekerheden' en tevens 'een schromelijke overschatting van de opvoedende waarde van de geschiedenis' (idem).

De gevaren van canonvorming worden dus goed herkend. De canon is veranderlijk, dynamisch en meerduidelijk. Maar al is 'de' canon een mythe, zo luidt een interessante tegenwerping, je kunt niet zonder oriëntatie- en ijkpunten. Reductie van complexiteit is noodzakelijk. Niettemin: er bestaat nog altijd een koudwatervrees om te selecteren en sommige theorieën te laten prevaleren. Maar wat is er eigenlijk op tegen dat studenten een afgewogen en rijkelijk assortiment van gerechten krijgen voorgeschoteld? Een robuuste basis leggen om discussie los te maken, onder meer door theorieën met elkaar te confronteren. De neofiet leert aldus om te gaan met variëteit en verscheidenheid.

Toegegeven, de term 'canon', met zijn leerstellige connotatie, is weinig zinvol. Misschien is de term 'klassiek' beter. Volgens filosofe Hannah Arendt is het vermogen van een tekst of muziekstuk om nieuwe generaties steeds opnieuw te begeisteren en te ontroeren, de enige adequate maatstaf om iets 'klassiek' te noemen (Arendt, 1977). Daar valt wel wat voor te zeggen. Zij het dat eenieder andere ervaringen heeft bij het lezen van teksten of aanschouwen van kunstwerken die klassiek worden genoemd. Ook al hebben we het gedeelde gevoel dat een boek ertoe doet, de redenen daarvoor lopen doorgaans sterk uiteen, van verrijking, verassing, uitdaging tot verzet (Van Stokkom, 1995).

Het voorgaande illustreert hoe moeizaam het toekennen van speciale status aan sommige auteurs of schepers is geworden. In de huidige democratische samenleving is de sociale druk om kwaliteit of klasse te verantwoorden vele malen groter geworden (De Swaan, 1985). Ter contrast, Jan en Annie Romein doen in hun 'klassieke' beschouwing *Erflaters van onze beschaving* (eerste druk 1938), waarin zij portretten schetsen van 36 Nederlandse 'gestalten', geen enkele moeite aan te geven hoe en waarom die 'kopstukken' en 'grote mannen' zijn geselecteerd. Kennelijk sprak dat in die tijd nog vanzelf. De 'smaak' van de culturele elite werd zelden uitgedaagd. Het feit dat de Romeins zichzelf afficheerden als marxistische historici deed daar niets aan af.

Veel van de moeilijkheden die hierboven zijn verwoord, doen zich bij het selecteren van criminologische hoofdstromen en hoofdpersonen uiteraard ook voor, zij het minder gepolitiseerd. De weerstand tegen een hiërarchie van 'het beste' lijkt minder groot, hoewel er wel aanhoudend schermutselingen rondom status en reputatie plaatsvinden. Tegelijkertijd is er ook wel sprake van enige consensus. Weinigen zullen de criminologische inleiding van Jacob Maarten van Bemmelen (1958) als een 'klassieker' beschouwen. Veel van de onderzoeksbevindingen die dat 'leerboek der misdaadkunde' presenteert, zijn inmiddels achterhaald.

Klassieke teksten en het vormingsideaal

Klassieke auteurs gelden als grondleggers: de Griekse klassieken, de klassieken van de moderne economie, enzovoort. De geesteswetenschappen, vooral de *humanities* (voorheen: *humaniora*), focussen primair op de 'klassiekers', de boeken, kunstwerken of muziekstukken die een unieke waarde symboliseren vanwege inherente kwaliteit of representatieve status. Maar er zijn bredere beteke-

nissen: een klassiek werk kan ook nostalgie oproepen, een gedeelde herinnering of ervaring die saamhorigheid genereert. In de populaire muziek heet de klassieker een ‘gouwe ouwe’, herkenbaar maar ook wel belegen, grijs of afgezaagd.

De conservatieve socioloog Anton Zijderveld (2015: 214) heeft nooit onder stoelen of banken gestoken dat lezen van de klassieken moet. ‘Als dwerg staan op de schouders van reuzen zodat je verder en dieper in de werkelijkheid kon kijken.’ Ook Karl Marx en C. Wright Mills horen daartoe. Hoewel hij het niet eens is met het ‘cowboymarxisme’ van de laatste, zegt hij het volgende:

‘Ook als hij eens de plank faliekant missloeg, wat niet moeilijk is als je generalist en intellectuele omnivoor bent, was en is het een intellectueel feest hem te lezen. Zijn verzamelde essays blijven hun glans behouden en zijn *The Sociological Imagination* (1959) zou verplichte literatuur moeten zijn voor eenieder die zich met sociologie bezighoudt’ (idem: 215).

Ook steekt hij de loftrompet over Erving Goffman die vaak als ‘niet-wetenschappelijk’ terzijde wordt geschoven. Zijn ‘huiveringwekkende Asylums’ biedt ‘inzichten in de uitzonderlijke werkelijkheid van totale instituties. Zijn beschrijvingen en inzichten worden door niemand geëvenaard’ (idem: 215).

Lezen in de klassieken is voor Zijderveld een duizelingwekkende tovertuin waar de theoretische vergezichten over elkaar heen tuimelen. In zijn boek over clichés vroeg hij zich af of wij ‘modernen’ nog wel zo veel kunnen toevoegen aan wat De Tocqueville, Durkheim, Weber, Simmel en Pareto te berde hebben gebracht. Er lijken geen sociologische *terra incognita* meer te zijn. Helaas, vervolgt Zijderveld, wordt er momenteel zuur gesproken over de klassieken. Liever wordt studie vericht ‘volgens het spoorboekje van dogmatisch opgezet M&T-onderzoek’ en verstikken lezers in ‘bloedeloze tabellen’. In Amerika, zegt hij, wordt een dergelijke ‘quantofrenie’ voorkomen door een goede *liberal arts*-opleiding in theoriegeschiedenis en filosofie. Hij voegt eraan toe:

‘Ik heb mijn hoop gevestigd op jongeren die hun analoge denken opwaarderen door de klassieken weer te lezen en te bestuderen en staande op hun schouders de vrijheid van de digitalisering uitbuiten om met nieuwe ideeën en inzichten over de werkelijkheid te komen’ (idem: 218).

Dezelfde Zijderveld (1991) pleit ervoor dat de universiteit een ‘excentriek instituut’ is. Dat wil zeggen, een instituut waar gezocht wordt naar grensverleggingen in de bestaande kennis, ‘waar op onconventionele en onburgerlijke wijze de (...) rationaliteit van voorheen niet onderkende relaties in de werkelijkheid (...) wordt aangekweekt en versterkt’. Dat ideaal plaatst hij tegenover de verzakelijkte universiteit waar ‘nuttigheidsapostelen’ worden afgericht die primair geld moeten binnenhalen en contractresearch verrichten. Aldus verwordt de universiteit tot leverancier van intellectueel ‘fast food’, een ‘winkel van Sinkel ... waar van alles te koop is, behalve een grondige, wetenschappelijke, disciplinaire training’.

De universiteit zou niet langer een instituut zijn dat studenten inspireert en vormt. Alles staat in het teken van de nuttigheidscultus. Cultuurbesef en humanistische vorming – het nastreven van zinvolle zelfontwikkeling en autonomie – lijken minder aan te spreken. Je hoeft geen conservatief als Allan Bloom te zijn – zie zijn *The closing of the American mind* (1987) – om te constateren dat *Bildung*, de kennismaking met verlichtingsidealen, op de terugtocht is. Dat geldt niet minder voor ‘volksverheffing’, een term die besmet is verklaard en geassocieerd wordt met paternalistische ambities. Opvoeding van het ‘ruwe en ongeletterde volk’ zou immers de vrijheid van het individu om zelf uit te maken wat hij doet of laat, aantasten. De neoliberale ‘eigen keuze’-dogmatiek is uiteraard een mooi excuus om sociale verplichtingen te ontlopen en zich te ontdoen van zorg en aandacht voor mensen die dat nodig hebben. Je bent niemand iets verschuldigd, zeker niet aan mensen die zelf voor hun stomiteiten hebben gekozen. *Bildung* en meritocratische logica: dat ligt niet bepaald in elkaars verlengde.

In *What's Happened To The University?* ziet socioloog Frank Furedi (2017) een ander gevaar voor de vorming van toekomstige generaties intellectuelen: dissidente academici wordt de mond gesnoerd en sprekers worden preventief geweerd van campussen omdat ze onconventionele of mogelijk kwetsende boodschappen of meningen zouden verkondigen. In de Verenigde Staten zouden studenten hun docenten aangeven wanneer deze tijdens hoorcolleges zaken bespreken waar ze aanstoot aan nemen. Furedi refereert aan een incident aan de Universiteit van Oregon waar een student een professor aangaf voor een vermeende beledigende bemerking op een blog: de Universiteit stuurde een van haar ‘bias response trainers’ op de academicus af om met hem een ‘professional development conversation’ te voeren. Volgens Furedi leidt dat tot het verkleuteren van studenten: ze worden niet langer gevormd en geprikkeld door woord en wederwoord:

‘Students need universities that educate them for a life of freedom and independence, not safe spaces that turn them into infantilised supplicants demanding protection’ (2017: 16).

Het klassieke vormingsideaal – zich ontplooien tot een completer, autonoom en creatief mens dat vanuit een eigen verantwoordelijkheid handelt – staat dus onder druk. De universiteit is een tempel van management en koopmansgeest geworden, docenten zijn angstig om controversiële en niet-sexy thematieken onder de aandacht brengen. Toch blijven we aangewezen op de *humanities*. In klassieke teksten liggen gezichtspunten vevat die ons nog steeds aanspreken. Sterker, wie bijvoorbeeld de ‘vergeten’ filosoof Vico leest, stuit onophoudelijk op metaforen en retorische vondsten die verleiden en aan het denken zetten. Daar heeft Zijdeveld een punt: de klassieken laten ons kennismaken met onbekende werelden en voeden de verbeelding.

Aandacht voor significante anderen – of het nu om de klassiekers of jonge goden gaat – kan ook om een andere reden van belang zijn: het kan inzicht bieden in de levensverhalen, de carrières, de persoonlijke en maatschappelijke achtergronden

van ideeënontwikkeling. Auteursstudies treffen we wel vaker aan in de sociologie en filosofie, maar veel minder in de criminologie. Een inhaalbeweging lijkt echter ingezet: de Amerikaanse en Europese Verenigingen voor Criminologie beschikken intussen over zogenoemde *oral history*-projecten, waarbij prominente – uiteraard levende – criminologen worden geïnterviewd over werk en leven. De interviews worden telkens gefilmd en openbaar gemaakt via het web.¹ Uitgeverijen zoals Routledge en Palgrave hebben recent boekenreeksen – respectievelijk *Routledge Key Thinkers in Criminology* en *Palgrave Pioneers in Criminology* – op poten gezet, gewijd aan belangrijke figuren voor de ontwikkeling van de criminologie. Het ter ziele gegane Ashgate (intussen opgeslorpt door Taylor & Francis / Routledge) had ook een reeks *Pioneers in Criminology*. De rubriek ‘significante anderen’ in dit tijdschrift – en uiteraard ook het voorliggende themanummer – kan eveneens vanuit die beweegreden geduid worden: naarmate de criminologie de kinderschoenen ontgroeit en daardoor ook een verleden krijgt, wordt het belangrijk oog te hebben voor de personen die van betekenis zijn geweest voor die ontwikkeling en niet enkel voor theorieën en empirische inzichten.

De meest basale – maar daarom niet onbelangrijke – reden om de ‘betekenisvolle anderen’ blijvend te bestuderen, is dat het mogelijk helpt te vermijden dat we slachtoffer worden van wat Sorokin ooit aanduidde als het ‘*amnesia and discoverer’s complex*’: nieuwe generaties wetenschappers, hongerig naar vernieuwing en happig op ontdekkingen, roepen al te snel ‘Eureka!’ en vergeten in één en dezelfde beweging (al dan niet moedwillig) de ideeënontwikkeling binnen de eigen discipline. Paul Rock verwees in dat verband naar het chronocentrisme in de Britse criminologie, dat hij als volgt omschrijft:

‘(...) the unsubstantiated, often uninspected, almost certainly untenable but powerful doctrine that what is current must somehow be superior to what went before, that ideas, scholars and scholarship inevitably become stale and discredited over time, and that, by implication, those who invoke older work must themselves become contaminated by the taint of staleness’ (Rock, 2005: 474).

Maar de ambitie kan verder reiken. Auteursgerichte studies zijn niet alleen handig voor onderzoekers die onder tijds- en publicatiedruk al te instrumenteel (en daardoor mogelijk onzorgvuldig) met de canon van hun eigen discipline omgaan; het kan helpen inzicht te verwerven in de wijze waarop de ideeën van een auteur tot stand komen, de beslissingen die genomen worden, de wijze waarop deze evalueren doorheen de tijd, en waarom dit gebeurt. Ook dat lijkt van belang in het licht van bovengenoemd vormingsideaal. Door teksten in de *longue durée* van een auteur te plaatsen, wordt het mogelijk om continuïteiten en breuklijnen, knelpunten en sleutelmomenten in leven en werk van een auteur bloot te leggen (Daems, 2008). Het gaat dan niet louter over de overheveling – het optreden als doorgeefluik voor de nieuwe generaties, de archivale functie, zo je wil – maar ook

1 Zie voor de American Society of Criminology www.asc41.com/videos/Oral_History.html; voor de European Society of Criminology www.esc-eurocrim.org/index.php/activities/ecoh.

om inzicht te verkrijgen in processen van kennisproductie en -ontwikkeling. Zo bekeken wordt het zinvol om de vorming van de *significant others* te bestuderen: welke vragen, obstakels, worstelingen kwamen zij tegen op hun pad? Waarom is de één carrièrelang een trouwe volgeling van Norbert Elias – zoals Pieter Spierenburg, die elders in dit nummer aan bod komt – en bekijkt de ander een leven lang criminaliteit, onveiligheid en andere maatschappelijke vraagstukken door een morele, durkheimiaanse bril – zoals Hans Boutellier (zie verderop in dit nummer)? Of omgekeerd: hoe moeten we de wisselende theoretische posities en het zigzaggende traject begrijpen van een criminoloog zoals John Pratt – die van Foucault naar Elias hopt, vervolgens terugkeert naar Foucault, en bij een volgend project weer bij Elias te rade gaat? (Daems, 2008).

Digitale uitholling: bang voor de barbaren?

Tot de erflaters die Jan en Annie Romein in hun monumentale boek opvoeren, behoren niet alleen Desiderius Erasmus en Benedictus Spinoza, maar ook Conrad Busken Huet en Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De tegenwoordige burger-consument zal die laatste twee namen weinig meer zeggen. In de huidige volksverbeelding gelden Pim Fortuyn en Johan Cruijff als voornaamste erflaters van de Nederlandse beschaving. Kenmerkend voor de massale steun voor die iconen is het gedeelde sentiment, de oppositie tegen de hoge cultuur en uiteraard het kortetermijnegeheugen. De preferentiedemocratie genereert zo haar eigen helden: hitlijsten en *likes* zijn wel besteed aan een trendgevoelig publiek.

Hoe verhouden de klassieke teksten zich nu tot Google-kennis? En hoe verhoudt geconcentreerd lezen en studeren zich tot surfen en navigeren op de digitale snelweg? Filosoof Alessandro Baricco (2011: 107) spreekt in dat verband over ‘ademen met de kieuwen van Google’. De mutant legt aan bij tussenstations, gaat er net lang genoeg doorheen om weer een duw te krijgen, hard genoeg om elders te komen. De onderdompeling in de digitale wereld van klikken, surfen en swipen betekent een radicale breuk met de ouderwetse platoonse opvatting dat de waarheid ergens in de diepte verborgen ligt. Het betekent ook het afzweren van een studieuze houding en zich omringen met boeken; niet meer de intellectuele diepte in, maar van vindplaats naar vindplaats springen om je daar even te laven. Is dat een beschavingsval? Moeten we de barbaren vrezen? Baricco geeft dubbelzinnige antwoorden. De barbaren – en de barbaar in onszelf – zijn niet expliciet bezig met de verwoesting van het bolwerk van de *humanities*, maar niettemin is dat bolwerk wel aangetast. Sterker, hij meent dat de barbaren een ‘systematische, bijna wrede aanval doen op het tabernakel’. Het gewijde en verhevene is verpulverd tot ‘tallose lichtere en meer prozaïsche intensiteiten’ (2011: 91). Om die verandering te illustreren voert hij monsieur Bertin ten tonele, rond 1830 directeur van *Journal des débats*, grootinstructeur en stem van de Franse zakenburgerij. Een man met een missie: het verhevene moest met intelligentie en smaak benaderd worden. De toegang tot de diepere zin der dingen vergde inspanning, tijd, stilte, geduld, concentratie en toewijding. Dat ontbeerde de verslachte en vermoeide aris-

tocratie die Vivaldi en Mozart hooguit als amusement kon appreciëren. Bertin daarentegen moedigde de lezer aan talloze keren opnieuw te luisteren naar Beethovens negende. Concentreren en begrijpen en pas na afloop zou er plaats zijn voor voldaanheid. Zonder inspanning geen beloning, zonder diepgang geen reis naar zielenheil. Je moet jezelf dus afmatten om te genieten en je groots te voelen (2011: 136).

Op de digitale snelweg – vervolgt Baricco – ontwikkelen we hele andere intellectuele vaardigheden. Virtuositeit heeft andere betekenissen verkregen, zoals het kunnen verhapstukken van een duizelingwekkende hoeveelheid transversale sequenties. Ongeremd muteren levert ervaringsversnelling en nieuwe energie op. Bij elk tussenstation krijgt de reis een extra impuls. Een voortdurende stroomstoot van nieuwe prikkelhonger. De habitat van de mutant wordt aldus een ‘doorgangssysteem’, waarin hij vele werelden tegelijk bewoont. Volgens Baricco gaat het dus bepaald niet om een prikkelproletariaat dat de lusten afstemt op voetbal, formule 1 en porno. De whizzkid houdt er niet van aan een enkele doorgangspoort te blijven kleven. Dat is stilstand, een thuisstand, zoiets als een *Heimat*. Een nachtmerrie.

De wereld van monsieur Bertin bestaat niet meer. Toch is er volgens Baricco toekomst voor het boek. Als het maar intelligente transversale sequenties van ervaring en belevenissen biedt. ‘De kwaliteit van een boek, voor de barbaren, schuilt in de hoeveelheid energie die dat boek kan ontvangen van andere verhalen’ (2011: 84). Er moeten fikse hoeveelheden ‘werelden’ door het boek heen stromen, een voortdurend flirten met idolen, iconen en de bijbehorende parafernalia. Pulp fiction dus, of zo men wil: enerverende brokken kitsch. Spektakel is de enige onaanastbare waarde. Maar in de praktijk luidt het motto: ‘anything goes, behalve stilstand’.

Baricco’s betoog is herkenbaar. De Duitse schrijver Enzensberger (1990) wees reeds eerder op de verschijning van een ‘secundaire analfabeet’ die niet meer hoeft te zuchten onder de last van het samenvoegen van indrukken en gegevens. De nieuwe analfabeet is weliswaar geletterd, maar hecht er geen waarde aan; hij is slim, alert, aanpassingsvaardig, mobiel en houdt zich voor wel geïnformeerd. Filosoof Hans Schnitzler (2015) beziet dat wat somberder en spreekt over een digitale proletariër, een slaaf van primaire impulsen die het logisch sluitstuk van het kapitalisme vormt. Die interpretaties sluiten aan op het ultralichte zingevingskader van de markt: grenzen aftasten en je van de ene vindplaats naar de andere spoeden is oneindig spannender en vermakelijker dan teksten bestuderen en eigen maken. De boodschap van de humanistiek – uitgestelde bevrediging levert voldoening op – lijkt in die context onbegrijpelijk geworden.

Gelukkig stoot het eindeloze surfen op het computerscherm op grenzen. Je wilt tenslotte ook luisteren naar mensen en iets terugzeggen. Volgens Christiaan Weijts (2017) heeft het iets prettig geruststellends dat we voor cultuuroverdracht zijn aangewezen op levende mensen, geen YouTube-kanalen. Ondanks alle digitale gadgets spreekt het kampvuurmodel meer aan. Verhalen vertellen, boeiend gebracht door getalenteerde vertolkers, levert echte ervaringen, waarbij de voort-

denderende prikkels in de techtuin verbleken. Daarom blijven we op zoek naar denkers die ons kunnen begeisteren en engageren, ver weg van marketing en de mobilisatie van instantplezier. Ook in de toekomst zullen we schrijvers en sprekers koesteren die bredere horizonten belichten, al zal dat tegen de verdrukking in zijn. De tijdgeest heeft immers weinig erbarmen met studies zonder ogenschijnlijk nut of resultaat.

De interviews in dit nummer

Werden in eerdere afleveringen van dit tijdschrift 'significante anderen' vooral tegen de achtergrond van de thematiek van het betreffende nummer geïnterviewd, bijvoorbeeld beeldende kunst, mensenrechten en wetenschapscultuur, in dit nummer gaat het erom een indruk te verkrijgen van persoon en werk. Eerder gingen Dina Siegel en René van Swaaningen in gesprek met respectievelijk Frank Bovenkerk (2015, nr. 3) en Jacqueline de Savornin Lohman (2016, nr. 3). Zij schetsten een min of meer integraal portret van de geïnterviewde. De beschouwing van René van Swaaningen over Herman Bianchi (2016, nr. 1) bracht zijn leven en werk in kaart, maar was niet gebaseerd op een direct interview.

De significante anderen die in dit nummer aan het woord komen, zijn tamelijk willekeurig geselecteerd. De keuze van de auteurs is het resultaat van spontane hints van redactieleden en er ligt dus geen systematisch plan aan de selectie ten grondslag. Dat de auteurs affiniteit met cultuurgoed, culturele theorieën en culturele criminologie moesten hebben, is evident. Nu we die vijf interviews naast elkaar leggen, blijkt er toch een rode draad te ontwaren, zij het een dunne. Vier van de vijf hier gepresenteerde intellectuelen hebben namelijk wel raakvlakken met Amsterdam en de Amsterdamse school voor sociaalwetenschappelijk onderzoek. Dat geldt overigens niet voor Chris Eliaerts, die zijn sporen in Vlaanderen heeft verdiend. Opvallend is ook dat de vijf vanuit uiteenlopende hoeken naar vraagstukken van criminaliteit en onveiligheid kijken: geschiedenis (Spierenburg), sociologie (De Swaan), recht en criminologie (Brants & Eliaerts) en sociale psychologie (Boutellier). Het meest voor de hand liggende raakvlak is dat het gaat om persoonlijkheden die gevormd werden en hun carrière hebben uitgebouwd in het naoorlogse tijdvak: thema's als verzuiling, secularisering, mei '68, emancipatie, rechtspositieregeling, enzovoort keren regelmatig terug.

We beginnen met Pieter Spierenburg, vervolgens komen Abram de Swaan, Chrisje Brants, Hans Boutellier en Chris Eliaerts aan bod. Voorafgaand aan de gesprekken worden de dame en vier heren eerst kort geïntroduceerd. Niet lang nadat Pieter Spierenburg – van begin af redacteur van dit tijdschrift – werd geïnterviewd, kwam hij te overlijden. René van Swaaningen schreef een in memoriam dat we voorafgaand aan het gesprek hebben geplaatst.

Nog een woord ter relativering. De gesprekken met de vijf denkers zijn op informele wijze gevoerd en willen vooral een levendig beeld schetsen, zonder de ambitie een goed gedocumenteerd overzicht te bieden zoals in een biografische studie doorgaans het geval is. Ten slotte, deze inleiding beoogde te laten zien welke vragen en moeilijkheden het gebruik van termen als significant en klassiek met zich

meebrengen, tegen de achtergrond van een veranderde tijdgeest die vorming en intellectuele diepgang minder apprecieert. Die reflecties fungeren eerder als een kleine sociologie van statusverlies van verlicht-liberale vormingsidealen.

Literatuur

- Arendt, H. (1977), *Between Past and Future. Eight Exercises in Political Thought*. New York: Penguin.
- Baricco, A. (2011), *De barbaren*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Bemmelen, J.M. van (1958), *Criminologie: leerboek der misdaadkunde* (vierde druk). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Beyen, M. (2006), Canons in dialoog. In: De arena. Debat over zin en onzin van een nationale canon (themanummer), *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 121(1), 93-98.
- Connell, R. (2019), *The Good University: What universities actually do and why it's time for radical change*. Londen: Zed Books.
- Daems, T. (2008), *Making Sense of Penal Change*. Oxford: Oxford University Press.
- Furedi, F. (2017), *What's Happened To The University? A Sociological Exploration of Its Infantilisation*. Londen: Routledge.
- Grever, M. e.a. (2006), Het behouden huis. Een commentaar op de canon van Nederland. In: M. Grever, E. Jonker, K. Ribbens & S. Stuurman (red.), *Controverses rond de canon*. Assen: Van Gorcum, 106-116.
- Grever, M. & K. Ribbens (2007), *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (WRR rapport). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jonker, E. (2006), Op eieren lopen. Canonvorming met een slecht geweten In: De arena. Debat over zin en onzin van een nationale canon (themanummer), *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 121(1), 76-92.
- Lanier, M.M. & S. Henry (2010), *Essential Criminology* (3rd edition). Boulder, CO: Westview Press.
- Rademaker, L. (1978), *Hoofdfiguren uit de sociologie* (drie delen). Utrecht: Spectrum.
- Rock, P. (2005), Chronocentrism and British criminology. *British Journal of Sociology*, 56(3), 473-491.
- Romein, J. & A. Romein (1979), *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten uit zes eeuwen* (dertiende druk). Amsterdam: Querido.
- Schnitzler, H. (2016), *Het digitale proletariaat*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schuilenburg, M. (2012), *Orde in veiligheid. Een dynamische perspectief*. Den Haag: Boom Lemma.
- Stokkom, B. van (1995), De jazz van de moderne ervaring. Over cultuurvernieuwing, plezier en belevingswaarde. *Beleid en Maatschappij*, 22(6), 330-341.
- Swaan, A. de (1985), *Kwaliteit is klasse. De sociale wording en werking van het cultureel smaakverschil*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Weijts, C. (2017), Canon van Nederland is slechts de aanmaaklimonade van de geschiedenis. *NRC Handelsblad* 26 september 2017.
- Zijderveld, A. (2008), Amerikaanse ervaringen. *Sociologie*, 4(2-3), 214-218.
- Zijderveld, A. (1991), De excentrieke universiteit. *NRC Handelsblad*, 2 november 1991.

IN MEMORIAM

In memoriam Pieter Spierenburg

René van Swaaningen

Op 21 maart 2019 is onze collega Pieter Spierenburg overleden. Pieter heeft vanaf de oprichting van het *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit* in 2011 tot het najaar van 2018 deel uitgemaakt van de redactie van ons tijdschrift. Pieter hield ons scherp. De meeste stukken die aan de redactie werden aangeboden, vond hij niets; niet in de laatste plaats omdat ze volgens hem vaak zo slecht geschreven waren. De rol van taalpurist en scherpshijper was er eentje die hij zichzelf ook graag aanmat. Velen van ons kregen nooit echt greep op Pieter; hij was vaak wat hoekig – om niet te zeggen bot – hij hield van provoceren, maar hij was ook bijzonder loyaal en innemend.

Pieter was al geruime tijd ziek, maar telkens leek hij weer aardig op te krabbelen. Tot het najaar van 2018 bleef hij de redactievergaderingen trouw bezoeken. Toen hij echter aangaf dat hij de tijd die hem nog restte liefst zou besteden aan de zaken des levens die er echt toe doen, hebben wij op 24 januari 2019 met een etentje afscheid van hem genomen als redactielid.

Tijdens zijn laatste redactievergadering had hij al gezegd dat hij het als een eer zou beschouwen om in zijn ‘eigen’ tijdschrift te worden geportretteerd als ‘significant other’. Daar hebben wij geen gras over laten groeien. Het resultaat kunt u lezen in dit nummer.

Pieter had vanaf zijn, groots gevierde, zeventigste verjaardag op 2 juni 2018 zijn betere en zijn mindere momenten, maar toen Tom Daems en ik hem kwamen interviewen, zat hij echt op zijn praatstoel: we hebben ruim twee uur met elkaar gesproken, hetgeen resulteerde in een transcript van maar liefst 47 bladzijden. Pieter had al een paar keer gevraagd waar dat interview nou toch bleef: het kostte inderdaad wel even om zo’n lang en niet altijd logisch opgebouwd gesprek te stileren en terug te brengen tot de gebruikelijke omvang van zo’n 6000 woorden.

Toen we het interview hadden toegestuurd, bleef het echter stil. Net voordat ik eens wilde bellen, kreeg ik een appje van Pieters vrouw Gisèle Roos dat Pieter in het ziekenhuis lag, maar dat hij de volgende dag naar huis zou komen; helaas niet omdat hij beter was, maar juist omdat de artsen niets meer voor hem konden doen. Dan zou hij ook reageren op het interview, waarover hij overigens wel al zijn tevredenheid had uitgesproken. De dag daarop belde ik Pieter. Zijn stem klonk zwak, maar we hebben het interview toch nog goed kunnen doornemen en Pieter heeft nog wat feitelijke correcties doorgegeven. Drie dagen daarna zou hij overlijden.

Wij zijn blij dat Pieter zijn portret als de ‘significant other’ die hij zeker was, nog heeft kunnen goedkeuren. Het idee dat dit interview het laatste was dat hij in wetenschappelijke zin zou achterlaten, is nog altijd wat onwerkelijk, maar het maakt het interview ook wel extra bijzonder. Wij zijn Pieter dankbaar voor de vele

mooie bijdragen aan de historische criminologie die hij ons heeft nagelaten en voor wat hij als redactielid aan dit nog jonge tijdschrift heeft bijgedragen.

Namens de redactie van het *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*,
René van Swaaningen

ARTIKELEN

‘Ik ben een beunhaas in de criminologie’

In gesprek met Pieter Spierenburg

Tom Daems & René van Swaeningen

We ontmoeten Pieter Spierenburg op 2 november 2018 in zijn woning in een statig pand in de Amsterdamse Nieuwmarktbuurt, gelegen aan het water, op een steenworp afstand van het Centraal Station. In de woonkamer hangt een prachtige prent van 's werelds bekendste correctiehuis, het Amsterdamse Rasphuis, dat in 1596 de deuren opende: dat is geen toeval uiteraard, gezien Spierenburgs historisch-criminologische expertise. Tegenwoordig verschaft de gerestaureerde poort van het ter ziele gegane Rasphuis aan de Heiligeweg toegang tot een winkelcentrum. Een bronzen plakkaat met beknopte toelichting gericht aan voorbijgangers en toeristen en het woord 'Castigatio' (kastijding) herinneren nog aan het harde labeur dat hier werd verricht bij het raspen van Braziliaans hout tot grondstof voor verf. Arbeidsdiscipline en werkethiek maken thans plaats voor koopgedrag: het symboliseert treffend de overgang van een producenten- naar een consumentenmaatschappij, zoals Zygmunt Bauman het heeft getypeerd.

De voorbije veertig jaar heeft Spierenburg internationaal naam en faam verworven met zijn onderzoek naar de geschiedenis van bestraffing en geweld. Het nut van de historische criminologie, zo stelde hij aan het einde van de oratie die hij op 7 september 2007 uitsprak aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, 'ligt niet alleen op het terrein van de verdiepende kennis, maar ook in de correctie van beleidsmatige veronderstellingen over de maatschappelijke achtergronden van criminaliteit en sociale controle. Uit het verleden vallen geen eenvoudige lessen te destilleren; wel helpt een historische analyse om eigentijdse problemen in een breder kader te plaatsen' (Spierenburg, 2007: 102). Vraagstukken die betrekking

hebben op verschuivingen in de geweldsdrempel nemen een belangrijke plaats in binnen de historische criminologie, aldus Spierenburg; het gaat dan zowel om de aard van de misdaad als om het karakter van de sociale controle, zowel in zijn formele (bestrafning door de overheid) als in zijn informele gedaanten (toezicht door burgers) (Spierenburg, 2007: 69).

Het is net op dat terrein dat hij zich heeft gespecialiseerd en geprofileerd. Vooral zijn eerste boek *The Spectacle of Suffering* (1984) kreeg bijzonder veel bijval. Maar ook latere werken, zoals *The Prison Experience* (1991) en *A History of Murder* (2008) (dat hij persoonlijk beter vindt dan *The Spectacle of Suffering*) staan geboekstaafd als klassiekers in de historische criminologie. In 2013 verscheen *Violence and Punishment*, een bundeling van eerder gepubliceerd of naar het Engels vertaald werk, met ook een persoonlijke terugblik op zijn contact met Norbert Elias, de bekende Duitse socioloog die hem sterk heeft beïnvloed. In datzelfde jaar nam hij ook afscheid als hoogleraar historische criminologie aan de Erasmus Universiteit met een rede *Please, please me's number one*, waarin hij – opmerkelijk voor een historicus – zijn licht laat schijnen op de recente periode vanaf de jaren 1960 van de twintigste eeuw.

In een historische vakgroep moet iedereen zich met haar of zijn geliefkoosde of toegewezen tijdsperiode bezighouden, maar bij de criminologen was Spierenburg de historicus, die exclusief beslag kon leggen op de lange mensengeschiedenis van geweld en straf: 'De hele geschiedenis (is) van mij', zo stelde hij in zijn afscheidsrede (Spierenburg, 2013b: 7). Het leidt ertoe dat hij zich recent ook aan uitstapjes heeft gewaagd over hedendaagse thema's, zoals de verstrenging van het straffklimaat, zinloos geweld en de opmars van de figuur van het slachtoffer (zie bijv. Spierenburg, 2008, 2013a, b).

De jaren 1960 was Spierenburgs studententijd. Was het thema van zijn afscheidsrede ook ingegeven door nostalgie? Spreekt hier een oudere man die meent dat het toen leuk was en dat er nu allemaal 'dorknopers', xenofoben en conservatieve moralisten aan de knoppen zitten die de sfeer verpesten?

'Nee, nostalgie was het niet – al was de muziek toen inderdaad wel veel beter dan nu. Toen ik aan mijn afscheidsrede ging denken dacht ik: "2013, dat is vijftig jaar na de doorbraak van The Beatles. Daar wil ik iets mee doen!" Dat is de aanleiding geweest. Maar inderdaad, ja, de jaren 1960 heb ik wel als een geweldige tijd ervaren en dat staat er dus ook in.'

We zijn benieuwd hoe Spierenburg terugblijkt op zijn levensloop en loopbaan. Bij de start van het ruim twee uur durende gesprek vertrouwt hij ons overigens toe dat hij een autobiografie heeft geschreven: de historicus die zijn eigen levensloop beschrijft, becommentarieert en archiveert, voor het nageslacht. Dat hier mogelijks explosief materiaal in zit, mag blijken uit het feit dat we (slechts) een stukje mogen inkijken en gebruiken voor deze bijdrage, de jaren 1948-1965. De *uncut*-versie blijft vooralsnog *for his eyes only*.

Opgroeien in een katholiek gezin in Haarlem

Pieter Spierenburg werd op 2 juni 1948 geboren in Haarlem en groeide op in een arbeidersbuurt net buiten het centrum van de stad. Hij beschrijft het als een 'exclusief katholieke omgeving', maar 'lang niet zo streng om er een tic aan over te houden' (Spierenburg, 2018: 4). De jonge Pieter Spierenburg leefde er in een 'bijna exclusieve jongenswereld' (p. 7). Op straat speelde hij voetbal, zoals zijn leeftijdgenoot Johan Cruyff, 'die wel 100 keer beter speelde dan ik' (p. 7). We lezen in de autobiografie weinig opvallende zaken in die eerste levensjaren. Spierenburg heeft het zelfs over de 'ontiegelijke saaiheid van de jaren vijftig' (p. 7). Wel opmerkelijk, wat hij ook aanhaalt in het gesprek, is het gegeven dat zijn vader tot twee maal toe opgenomen werd in een inrichting.

'Ik kom (...) uit een typisch katholiek nest. Mijn vader heeft psychische moeilijkheden gehad. Ze hebben hem twee keer – waarschijnlijk ten onrechte – opgesloten in een gekkenhuis. En uiteindelijk werd geconcludeerd dat hij maar op het land moest werken of zoiets. Hij had de ongebruikelijke combinatie van een echt diepatholicisme met zondebesef en een progressief maatschappelijke instelling. En daar was waarschijnlijk helemaal geen ruimte voor. Het resultaat was dat hij arbeider werd. In een brief van mijn oom – de oudere broer van mijn vader – uit 1938 stond te lezen: "Hij heeft zich verzoend met het bestaan als arbeider." Mijn moeder kwam uit een gezin uit de lagere burgerij. Zij was de oudste van negen kinderen. Ze moest als dienstmeid geld in het laatje brengen, terwijl ze had willen studeren. In de oorlog had ze nog een middenstandsdiploma behaald. Ondanks die arbeidersachtergrond hebben mijn ouders dus, zeg maar, de intellectuele ambities die ze zelf niet konden waarmaken op mij geprojecteerd.'

Zijn moeder had last van een extreme smetvrees. 'Het is een klein wonder dat ik toch goed ben terechtgekomen', zo merkt Spierenburg op in zijn autobiografie (p. 1). Ook zijn moeder zal een tijdje worden opgenomen, waardoor hij en zijn jongere zus een zestal weken werden weggestopt in een kindertehuis. Spierenburg omschrijft het als een 'zeer treurige periode. Het onaangename bestond vooral uit de sociale degradatie die ik deels onbewust maar toch onmiskenbaar voelde. Ik kwam van een gezinsleven, hoe deficiënt ook, in een milieu van verschoppelingen terecht' (p. 10).

De belangstelling voor geschiedenis zat er al vroeg in: sinds de vijfde klas van de lagere school, toen hij het vak voor de eerste keer kreeg, was het zijn favoriete vak (p. 13). Het zou ook verklaren waarom hij – ondanks mooie resultaten voor wis-, schei- en natuurkunde – voor de geesteswetenschappen zou kiezen (p. 19-20). Dit bleek ook om een andere reden een vruchtbare keuze: 'Het volgen van de makkelijke alpha-opleiding stelde me in staat om me dieper in de jeugdcultuur te storten, hetgeen uitstekend was voor mijn persoonlijke ontwikkeling' (p. 24). Dat Spierenburg zich naderhand ook zelf in die jeugdcultuur zou storten, blijkt ook uit een aantal biografische elementen in zijn afscheidsrede:

'Toen in Haarlem in de zomer van 1970 een jongerenbeurs werd gehouden en de organisatoren de ruimte voor één stand niet konden verhuren, schonken zij deze aan de Kabouters (een kortstondige reïncarnatie van Provo) en Dolle Mina. Uiteraard gebruikten die twee de geste in het geniep om tegen het commerciële circus van de beurs te protesteren onder het motto "laat je niet uitkleden". Die leus ging vergezeld van een foto van een naakte jongeman en jonge vrouw; de beide poseerders behoorden tot het circuit van de Kabouters. De organistoren verwijderden de foto na een dag en helaas zijn ook de negatieven verloren gegaan. Ik zal u maar niet verklappen welke jongeman daar een dag geportretteerd hing' (Spierenburg, 2013b: 24-25).

In zijn afscheidsrede gaat Spierenburg ook, zij het impliciet, in op zijn betrokkenheid bij de acties tegen de 'vertrutting' van het Wallengebied, die werd gezien als de echte reden van Project 1012 (genoemd naar het postcodegebied) van de gemeente Amsterdam om de 'criminogene infrastructuur' in deze prostitutiezone terug te dringen en om het 'verstoorde evenwicht tussen wonen, werken en recreëren te herstellen'. Dit is wat vaag ambtelijk jargon, maar heel wat criminologen hadden al gepleit voor het sluiten van prostitutiegelegenheden, vanwege de toegenomen verwevenheid met de georganiseerde misdaad. In zijn afscheidsrede schreef Spierenburg over een *andere* verandering met betrekking tot de ontwikkeling van de prostitutie: 'Als intrigerend onderdeel van alle recente ontwikkelingen nam tevens de behoefte toe om overal slachtoffers te ontwaren. Recentelijk zijn hoeren het meest prominente object van dit gepercipieerde slachtofferschap geworden' (Spierenburg, 2013b: 32).

Toen de toenmalige burgemeester van Amsterdam Job Cohen op de Amsterdamse lokale televisiezender AT5 werd geconfronteerd met de stelling van Spierenburg dat het plan zogenoemde prostitutiegerelateerde criminaliteit aan banden te leggen door gelegenheden te sluiten en te vervangen door 'hoogwaardige' ondernemingen irreëel is, niet bijdraagt aan een veilige werkomgeving voor sekswerkers en bovendien economische zelfmoord voor de hoofdstad zou betekenen, antwoordde Cohen gevat: 'Ja, maar het is wel een hoogleraar *historische* criminologie.' Hield Spierenburg er een ouderwets, romantisch beeld over prostitutie op na en meende hij dat door het 'opschonen' van het Wallengebied de verworvenheden van de jaren 1960 zouden worden teruggedraaid?

'Ik beschouw mezelf zeker als een kind van de jaren 1960. Dus al die preutsheid en truttigheid van vandaag de dag, daar houd ik inderdaad niet van, maar ik geloof niet dat ik prostitutie romantiseer wanneer ik zeg dat het tegengaan van misstanden en het criminaliseren van prostitutie als zodanig twee hele verschillende dingen zijn. Project 1012 was gebaseerd op allerlei onbewezen aannames over gedwongen prostitutie en criminele raameigenaren. De Amsterdamse Rekenkamer heeft dat later ook bevestigd, toen zij afgelopen mei concludeerde dat Project 1012 mislukt was. Daar leid ik ook uit af dat het de gemeente dus niet zozeer om een doeltreffende aanpak van de georganiseerde misdaad ging, maar dat het vooral de zoveelste uiting was van

een nieuw burgerlijk moralisme, waarin met minder “nette” elementen van het stadsleven moest worden afgerekend.’

Die betrokkenheid en dat engagement zijn misschien weinig verrassend in het licht van de sfeer van kritiek op macht en autoriteit van einde jaren 1960 en de jaren 1970, maar het vormde toch wel een bijzondere uitdaging voor een historicus die in de voetsporen van Elias treedt en scherp toeziet op distantie: ‘In those years, I tended to draw a sharp line between my involvement in the youth culture and my academic activities; between my personal life and my life as a beginning scholar’, zo blikt hij terug in *Violence and Punishment* (Spierenburg, 2013a: 177). Dat hij die lijn altijd scherp heeft bewaakt, mag ook blijken uit een geprikkelde reactie op een bespreking (van Dyer) van zijn werk: ‘He cannot know my personal opinions; maybe I hate civilized people, in which case my view would be pessimistic’ (Spierenburg, 1995: 21). En een van de weinige punten van kritiek bij Herman Frankes *Twee eeuwen gevangen* (1990), een eliasiaanse studie gewijd aan de geschiedenis van de vrijheidsstraf in Nederland, was dat Franke zijn persoonlijke gevoelens (met name zijn afkeer van cellulaire opsluiting) te fel zou laten blijken (Spierenburg, 1992). Die spanning tussen betrokkenheid en distantie speelde ook bij de keuze van het thema voor zijn doctoraatsonderzoek:

‘(...) de jaren 1960 heb ik zelf als geweldig ervaren. Eerst dacht ik van: nou, ik ga mijn doctoraatscriptie over de Provobeweging doen, maar op een gegeven moment, toen ik met Norbert Elias in aanraking kwam, dacht ik: nee, dat gaat niet. Dan wordt het te veel *involvement*. Dat kan niet goed gaan.’

De rol van Norbert Elias

Spierenburg studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam:

‘Dat een vak als sociologie bestond, dat wist ik niet eens toen ik ging studeren. Voor mij was geschiedenis *het* “maatschappijvak”. Het vak dat ook voor het heden relevant was, dat iets over de menselijke samenleving zei.’

In de herfst van 1969 zal hij kennismaken met de persoon en het werk van Norbert Elias, die in die periode op regelmatige basis gastcolleges in Amsterdam verzorgde. In *Violence and Punishment* vermeldt Spierenburg (2013a: 179) ook het belang van een essay van Jan Romein (1948), getiteld ‘Theoretical history’, waarin deze uitdrukkelijk het werk van Elias noemde (zie Romein, 1948: 62). Hoe verliep die eerste kennismaking met Elias?

‘Presser was een populair hoogleraar, maar hij was ook wel wat anti-theorie, iemand die geschiedenis vooral ziet als het vertellen van verhalen. Voor mijn kandidaatsexamen moest ik bijvoorbeeld een werkstuk maken. Ik had van een leraar op de middelbare school gehoord dat de puberteit voor het eerst in de achttiende eeuw werd beschreven en dat die periode zes maanden zou duren.

En dat is steeds langer geworden. Ik had dit onthouden. Ik zei tegen Presser: "Nou, daar wil ik wel een werkstuk over schrijven." En hij repliceerde: "Oh nee. Dat is psychologie en dan gaat u allemaal beweringen doen die u niet kunt hardmaken." Presser ging op zijn zeventigste met emeritaat. Hij was de enige hoogleraar nieuwe geschiedenis. En er was nog geen opvolger benoemd (...). Voor een seminarie kon je dan kiezen voor een gasthoogleraar en dat was Norbert Elias. (...) Ik ging toen bij Duijker langs voor sociale psychologie en die zei dat ik geen colleges bij hem hoefde te volgen, maar gewoon een tentamen moest doen over vier dikke boeken, waaronder *Über den Prozess der Zivilisation* van Elias. Hij wist helemaal niet dat Elias in Amsterdam was. (...) En Duijker zei over dat boek: "Als je mijn vak nou historisch doet, dan vind ik dit wel een goede manier. Voor mijn studenten zou ik het boek nooit voorschrijven, want dat is te ver van hun bed. Maar u bent historicus, dan mag u dat wel voor mijn tentamen doen." Dus toen ben ik het ook meteen gaan lezen. Dus gelijklopend met het seminar kon ik zijn boek gaan lezen.'

Spierenburg wordt zodoende een van de eerste historici die zich laat inspireren door de civilisatietheorie van Elias – aan het einde van zijn oratie noemt hij hem 'mijn leermeester' (Spierenburg, 2007: 103). In zijn bekende werk bestudeerde Elias gedragscodes uit de vijftiende tot en met de achttiende eeuw. Hiermee toonde hij aan dat allerlei handelingen en omgangsvormen – de neus snuiten, zijn behoefte doen, de liefde bedrijven enzovoort – langzamerhand schaamtegevoelens gingen opwekken en voorwerp werden van regulering. In een kenmerkende passage uit zijn boek zegt Elias:

'Het ontleden van dieren hoorde er (...) eertijds in het maatschappelijk leven van de bovenlaag gewoon bij. Geleidelijk aan gaat men het dan steeds pijnlijker vinden om het te zien. Het trancheren zelf verdwijnt niet, omdat het dier immers in stukken moet worden gesneden, wil men het eten. Maar dat wat pijnlijk is geworden, wordt achter de coulissen van het maatschappelijk leven geplaatst. Specialisten leveren het af in de winkel of in de keuken. Het zal steeds opnieuw blijken, dat dit afzonderen, dit "achter de coulissen plaatsen" van wat pijnlijk is geworden, kenmerkend is voor het civilisatieproces' (Elias, 1982 [1939], Deel 1: 170-171)

Ook geweld wordt zo getemd: agressieve omgangsvormen worden voorwerp van regulering en verdwijnen meer en meer uit het openbare leven. Een gelijkaardige evolutie heeft zich voltrokken op het vlak van de straf: spectaculaire en druk bijgewoonde strafvoltrekkingen op het schavot hebben plaats gemaakt voor de bloedeloze en aan het oog onttrokken bestraffing achter de hoge muren van de gevangenis. Net zoals het ontleden van het dier verdwijnen ook interpersoonlijk geweld en de uitvoering van de straf achter de coulissen van de mensenmaatschappij. Aan de studie van dergelijke processen heeft Spierenburg zich gedurende het grootste deel van zijn professionele leven gewijd. Waarom die keuze?

‘Dat is een van de weinige creatieve bijdragen geweest van mijn promotor, M.C. Brands. Ik had mijn doctoraalscriptie gedaan over het civilisatieproces in de Nederlanden. Dit was eigenlijk een brede toetsing van Elias’ theorieën aan de hand van Nederlandstalig materiaal. (...) Over agressie, wat bij Elias *Angriffslust* heet, had ik niks of nauwelijks iets gevonden. Dus mijn idee was om voor mijn proefschrift daarop door te gaan. En toen zei Brands op een gegeven moment: “Waarom gaat u geen studie wijden aan bestraffing? Nou, vroeger werd erop los gemept en op een gegeven moment niet meer. Waarom concentreert u zich daar niet op?” Internationaal waren er wel enkele boeken over criminaliteit in het *ancient régime* en in Nederland bleek er ook een groepering te bestaan die zich voor het onderwerp interesseerde. Dus ik ben vrij vroeg op de toen net op gang komende trein van de geschiedenis van criminaliteit en strafrechtspraktijk gestapt – en daar hoofdzakelijk ook bij gebleven.’

In *Violence and Punishment* heeft hij het overigens ook over het verband tussen het thema van zijn proefschrift – het verdwijnen van openbare lijfstraffen – en de civilisatietheorie, een band die eigenlijk ook voor de hand lag:

‘You did not have to be a specialist to know that brandings and public hangings were once common and accepted and not so today. Obviously, this could be analyzed in terms of civilizing processes. There turned out to be lots of books about executions and torture in the past, but they were all purely descriptive, or, worse, written from a perspective of applauding human progress. Foucault’s book on the subject did not appear until a few years later. It was a challenge, then, to write about changes in punishment in the idiom of historical sociology’ (Spierenburg, 2013a: 179).

Hier zindert ook die belangstelling voor theorie door: historisch onderzoek beperkt zich niet tot het verzamelen van feiten die op verhaal worden gezet. De studie van geweld en straf verschaft een sleutel die de deur opent tot een beter begrip van vroegere en huidige samenlevingen. In de inleiding tot *A History of Murder* schrijft hij hierover: ‘Killing always affects the fundamental values of those who participate in and witness the act, thus providing valuable information about culture, social hierarchy, and gender relations’ (Spierenburg, 2008: 1). In een essay uit 2004 maakt hij een gelijkaardige bemerking over de straf: ‘The aim is to explore in what way changes in punishment reflect broader, long-term developments in society; to learn, through the study of punishment, how these developments are interrelated; to find out whether all this may enhance our insight into the structure of our own society and ourselves’ (Spierenburg, 2004: 625). Maar hoe staat het met andere theorieën? Het jaar dat hij Elias ontmoette, 1969, was een jaar na de heruitgave van de penologische klassieker *Punishment and Social Structure* van Georg Rusche en Otto Kirchheimer, een boek dat oorspronkelijk – net als Elias’ magnum opus – in 1939 verscheen. Hoe stond hij daartegenover?

'Nou ja, ik vond het wel aardig, maar eigenlijk viel het me een beetje tegen. En waarom viel het me tegen? Omdat het Norbert Elias was die het me aanraadde. Toen ik hem voor de eerste keer vertelde dat ik mij op bestraffing zou gaan concentreren, zei hij: "Nou, ik ken één boek dat theoretisch van aard is en dat daarover handelt. Beide auteurs heb ik gekend. Een boek van Rusche en Kirchheimer" (...) En naderhand had ik het er wel eens over met hem en zei ik hem dat het toch wel erg marxistisch geïnspireerd was. "Ja, ja, dat is wel waar, maar het zijn de enigen die het er een beetje theoretisch over hebben." Dus zodoende. Maar ik heb toen op een gegeven moment toch mijn eigen theorie ontwikkeld.'

Spierenburg bleek sowieso weinig affiniteit te hebben met de marxistische sociologen:

'Heel wat studenten die meer voelden voor Elias, wilden zich dus wel met de grote vragen bezighouden, zoals de marxisten dat doen, maar het marxisme zelf vinden ze maar niks. En dat was ook zo in mijn geval. Ik denk daarbij ook aan een incident in de tuin van het historisch seminarium (...) De marxistische studenten waren bijna zonder uitzondering afkomstig uit welgestelde milieus. Destijds had je ook het populaire programma *Hadimassa*, waarin Ton van Duinhoven daar een persiflage op deed: je had een aantal zakenlieden bij mekaar waar de één zegt: "Ja, mijn zoon is radencommunist!", en een andere "Ja? Oh, de mijne is anarchist!" Ik wist zeker dat die lui, die hun mond vol hadden over arbeiders, de arbeidersklasse helemaal niet kenden. En ik kende die arbeidersklasse verdomd goed: ik was erin opgegroeid. Nu, op een gegeven moment had je de Histomat-werkgroep [nvdr: historisch materialisme] die tot laat bleef debatteren in de mooie, grote tuin van het Instituut. En ik zat nog alleen in de tuin. Er kwamen toen tuinwerkers die de tuin moesten sproeien of iets dergelijks. De Histomat-leden keken heel verstoord op naar die echte arbeiders, die daar aankwamen en vonden dat de stoelen daar weg moesten, en ze gingen zo naar binnen. Toen heb ik die lui nog geholpen met het wegzetten van de stoelen in het tuinhuis. Maar goed, dat is dus voor mij een symbolische gebeurtenis: die marxisten, afkomstig uit welgestelde milieus, hebben hun mond vol van arbeiders, maar ze weten niks van arbeiders. Dat is een van de achtergronden, dat ik toch eerder voor Elias koos.'

Eliasianen en foucaultianen

Was zijn keuze voor Elias meteen ook een keuze tegen Michel Foucault, die midden jaren 1970 met zijn studie *Surveiller et punir* op heel wat belangstelling kon rekenen? In 1978, in een publicatie over de sociale functie van openbare strafvoltrekkingen, formuleerde Spierenburg twee kritieken aan het adres van de Franse filosoof. Aan de ene kant zou Foucault geen aandacht hebben voor het procesmatige: de gevangenis heeft nauwelijks een voorgeschiedenis bij Foucault en openbare straffen verdwijnen wel heel abrupt van het toneel. Aan de andere kant

meent Spierenburg dat Foucault eigenlijk geen theorie heeft: ‘Zijn minutieuze beschrijving gaat vergezeld van een minimum aan verklaring, ook daar waar hij het ontstaan van het gevangeniswezen in een breder kader van toenemende disciplineren op allerlei terreinen plaatst. De disciplineren wordt niet gerelateerd aan andere maatschappelijke ontwikkelingen. Wij blijven zitten met een berg retoriek die de helderheid van het betoog bepaald niet vergroot’ (Spierenburg, 1978: 4). In *The Spectacle of Suffering* gaat Spierenburg nog een stap verder: hier presenteert hij de civilisatietheorie van Elias als een ‘tegenparadigma’ ten opzichte van de foucaultiaanse kijk op de straf (Spierenburg, 1984: ix).

‘*Surveiller et punir* is in 1975 uitgekomen. De Engelse vertaling verscheen in 1977. Toen pas werd het boek ook buiten Frankrijk bekend. In 1978 ben ik gepromoveerd, dus ik had het boek wel gelezen. Ik verwijs er ook af en toe naar en heb ook wel een enkel punt van kritiek vermeld. Zo meent Foucault bijvoorbeeld dat de rotzooi bij het schavot pas tegen het einde van het *ancien régime* ontstond. Ik had echter empirische gegevens dat iedereen gewoon geïnteresseerd stond toe te kijken, behalve wanneer opstandelingen of stakers – mensen met wie de toeschouwers zich konden identificeren – werden gestraft. Dat zie je al in 1650. Dat was mijn belangrijkste punt van kritiek. Maar ik realiseerde me ook dat de kijk van Foucault eigenlijk een tegenbeeld was van de benadering van Elias, die zich richt op langetermijnveranderingen, terwijl Foucault het heeft over een totale omslag in tachtig jaar – en dit eigenlijk in weerwil van wat hij schreef in *Histoire de la folie*, waarin die tuchthuizen wel ter sprake komen. Hij had dus eigenlijk wel kunnen weten dat het een langere termijnontwikkeling was. Onder historici heeft hij wel zijn tegenstanders, maar dat zijn dan toch vaak van die empiristen, die napluizen of alles klopt, maar die niet van theorie houden. Daar ging het mij niet om: ik houd wel van theorie, maar dan wel van goede theorieën. Dus ik dacht: “Nou, misschien is het publicitair wel goed als ik het boek expliciet als alternatieve benadering voorstel, tegen de benadering van Foucault.” En dat heb ik zo ook gedaan. En tot mijn gedeeltelijke verbazing is het enorm opgepikt.’

Het is die wat provocerende voorstelling in termen van paradigma en tegenparadigma die hem de wind in de vleugels gaf. Zo ging David Garland (1986) in een besprekingsartikel uitgebreid in op *The Spectacle of Suffering* en belichtte daarbij het belang van het boek voor de sociologie van de bestrafing, met de kanttekening dat het vanuit het perspectief van een multidimensionale strafsociologie verkiezelijk is niet te spreken in termen van paradigmata: ‘There is no question of “paradigm”, “counter-paradigm” and a choice between them (...) the aims should be to bring these separate studies, which are differently focused but far from incommensurable – into a complementary relationship in which each sheds light on the other’ (Garland, 1986: 315; zie ook Daems, 2009: 51-52 voor een discussie).

Het valt op dat Spierenburg mettertijd milder werd voor Foucault. In een artikel uit 2004 herleest hij Foucault en lijkt hij te suggereren dat we vooral kritisch moeten kijken naar de ‘foucaultianen’ in plaats van naar Foucault zelf. Hoe komt dit?

'In 1984 had ik het in *The Spectacle of Suffering* wat op de spits gedreven en dat heeft me geen windeieren gelegd. Dat heeft ook bijgedragen aan mijn bekendheid – als ik dat zo onbescheiden mag zeggen – als wetenschapper. De aanleiding om daar op terug te komen was een uitnodiging van criminologen in Oslo om een lezing te geven waarbij ze mij schreven: "Nou, misschien kun je iets vertellen over de Elias-benadering en de kritiek op Foucault." Ja, dat kan ik wel. En wanneer had ik Foucault gelezen? Ja, in 1975, toen het boek net uitkwam en daarna eigenlijk niet meer. Dus ik ben het opnieuw gaan lezen, en er staat eigenlijk geen onvertogen woord in het boek. En uiteindelijk handhaaf ik twee punten van kritiek: er is geen sprake van een snelle omslag in tachtig jaar tijd, maar wel van een langetermijntontwikkeling; en ik blijf kritisch ten aanzien van de wijze waarop hij het begrip macht hanteert.'

Amsterdamse historisch criminologen die vaak Herman heetten

In Nederland zie je een historisch criminologisch landschap ontstaan waarin zowel het werk van Michel Foucault als dat van Norbert Elias, naast meer empirisch-historisch werk, een rol speelt. En het leek wel of ze allemaal Herman heetten, zegt Spierenburg: zowel de empirici Herman Diederiks en Herman Roodenburg, als de eliasiaan Herman Franke als de verkapte foucaultiaan Herman Bianchi hebben een belangrijke rol gespeeld in het ontstaan van een historisch criminologische gemeenschap in Nederland. Hoe kijkt hij eigenlijk aan tegen een atheoretische benadering van de historische criminologie?

'Bianchi was het schoolvoorbeeld van iemand die de geschiedenis het liefst misbruikt voor zijn eigen politieke opvattingen. Die kleurden zijn beeld van de geschiedenis. En dat was natuurlijk niet mijn benadering. Maar hij wist wel veel. Ook van geschiedenis, terwijl hij geen historicus is. Ik heb hem in 1974 leren kennen. Ergens in de zomer of het najaar van dat jaar kwam ik voor het eerst bij een vergadering van de werkgroep Strafrechtsgeschiedenis, die door Herman Diederiks en Sjoerd Faber was opgericht. En bij die vergadering was Herman Bianchi ook.'

Ondanks de ideologische bezwaren tegen veel van zijn werk kon Spierenburg ook wel waardering opbrengen voor Bianchi.

'Ik heb Herman Bianchi nog verdedigd. Ik ben ooit met hem en Herman Roodenburg naar Joop Goudsblom gegaan. Roodenburg was pas afgestudeerd en hij zou gaan promoveren bij Goudsblom. En hij wilde geloof ik graag, vanwege de criminologische thematiek van zijn doctoraatsonderzoek, Herman Bianchi als copromotor. Maar Joop vond dat helemaal niks. En ik ben als een soort bemiddelaar met hem meegegaan. Toen heb ik tegen Joop gezegd: "Ja, niet iedereen heeft precies jouw opvattingen over dat vak. Je zal best nog wel eens met vakgenoten hebben samengewerkt die niet precies jouw opvattingen hebben." (...) Ik zei ook nog: "Hij is best erudiet." Nou, dat vond Joop dus

niet. Hij vond hem helemaal niks en daar bleef hij bij. Maar het eind van het liedje was dat Bianchi voor Roodenburg nog ergens een potje geld vond en dat hij zelf zijn promotor werd.'

Herman Franke was naast Spierenburg *de* 'eliasiaan' op het gebied van de strafrechtsgeschiedenis. En toch is er vrij weinig contact tussen de twee geweest.

'We hebben nooit echt samengewerkt nee. Ja, een beetje, toen hij begon met de geschiedenis van levensdelicten, toen ik daar ook mee bezig was. Toen heb ik hem wel eens gesproken, want hij had cijfers van het huidige Amsterdam. Ik begon vanaf de periode dat de politie zelf systematisch levensdelictcijfers ging bijhouden. (...) Toen had ik een korte passage in mijn eerste artikel over levensdelicten in Amsterdam met gegevens uit de huidige tijd afgesloten. Dat was een verwijzing naar zijn bevindingen. Daar hebben we toen wel af en toe over afgesproken, maar we hebben niet echt samengewerkt. Kort daarna werd hij ook romanschrijver: hij zegde de criminologie vaarwel.'

We kunnen ook constateren dat Spierenburg pas op een later moment in criminologische kringen terechtkomt, terwijl de socioloog Franke zich daar juist wel primair in begeeft. Zijn het niet vooral deze disciplinair contraire bewegingen geweest die ertoe hebben geleid dat de beide eliasianen zo weinig hebben samengewerkt? Het zal deels het geval zijn geweest, maar hiermee kan de wederzijdse kritiek niet worden verklaard. Hoe zit dat?

'Tja, ik weet het niet. In het begin hebben we wel wat wrijvingen gehad. Eigenlijk vond hij mijn benadering niet eliasiaans genoeg; hij noemde het zelfs structureel-functionalistisch, wat het grootste scheldwoord was binnen sociale wetenschappen destijds. Dat vond ik op zich ook wel weer grappig, want bij mijn historische collega's in Rotterdam gebruikte ik dat in mijn voordeel. "Jullie zeggen altijd dat ik te veel met Elias bezig ben, maar een andere eliasiaan beschuldigt mij van structureel-functionalisme." Ik had wel eens de indruk dat Herman Franke vond dat *hij* eigenlijk de grote man moest zijn bij het toepassen van Elias' historisch perspectief op de ontwikkeling van straffen en dat dat ook de achtergrond was van zijn theoretische aanvallen op mij. Naderhand zijn we wel vriendelijker met elkaar omgegaan, hoor.'

De rol van de Amsterdamse school

Hoezeer hij zich ook door Elias geïnspireerd weet, tijdens het schrijven van zijn proefschrift heeft Spierenburg maar weinig contact met hem gehad. In *Violence and Punishment* schrijft Spierenburg dat hij er aan het einde, toen zijn proefschrift vrijwel klaar was, even met Elias over heeft gesproken. En dat was het dan?

'Het schrijven van mijn proefschrift heb ik inderdaad hoofdzakelijk in mijn eentje gedaan. Ik heb er maar af en toe met Elias over gesproken. Op een

gegeven moment is hij ook naar Bielefeld vertrokken. Ik weet niet meer precies wanneer, maar een aantal jaren *was* hij ook nauwelijks in Amsterdam. Cas Wouters vertelde mij eens dat hij Elias had gesproken en dat ze het toen even over mij hadden gehad. En toen had Norbert ook gezegd: "Ja, dat proefschrift is helemaal zijn eigen bouwwerk, dat over die bestraffing en de geschiedenis daarvan." En dat vond Cas een compliment. (...) Ik heb Elias voor het laatst gezien op zijn negentigste verjaardag. Dat was een grootse bijeenkomst in de Lutherse kerk op het Spui, de aula van de Universiteit van Amsterdam. En dat was dus in 1987.'

Tot op welke hoogte was Spierenburg ingebed in de Amsterdamse school? Had hij daar ook *peers* waarmee hij samen optrok? Contact met Anton Blok zou bijvoorbeeld voor de hand hebben gelegen, want ook diens werk ligt op het grensvlak van sociale wetenschappen en geschiedenis en ook hij schreef over criminologische thema's. Ook daar vinden we weinig van terug.

'Ik had wel contact met Anton Blok, maar dat liep via een andere weg. In 1974 bij de werkgroep Strafrechtsgeschiedenis heb ik Anton leren kennen. En hij bleek mijn doctoraalscriptie te hebben gelezen. Binnen die werkgroep was er nog een theoriegroep. Daarin zaten, naast Anton Blok en ik, Herman Bianchi, Herman Diederiks, Sjoerd Faber en Arend Huussen. En daar is uiteindelijk een internationale gemeenschap voor historische criminologie uit voortgekomen. Aanvankelijk had Herman Diederiks het initiatief genomen om een internationale conferentie te organiseren. In Engeland, België en Frankrijk zijn er dan al wat mensen op dit terrein bezig. In de gemeenschap van historisch criminologen stonden wij inmiddels bekend als de "Dutch Group". Dat kwam omdat ik, in brieven over het te organiseren congres, schreef dat ik de *International Secretary of The Dutch Group* was. In 1978 vond in Edinburgh het grote vierjaarlijkse Internationale Congres voor Sociale Geschiedenis plaats en daar hebben we toen de *International Association for the History of Crime and Criminal Justice* opgericht.'

Het is wel enigszins verrassend dat iemand die in ieder geval in de traditie staat van de Amsterdamse school van Elias nog voor zijn promotie naar het Centrum van Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam gaat. Hoe is dat zo gekomen?

'Wat nu de Amsterdamse school wordt genoemd bestond toen helemaal nog niet. En, kijk, ik was historicus. Dus ze zouden mij niet zo snel aannemen; ze zouden eerst sociologen hebben aangenomen. Dus om daar, bij sociologie iets te doen, dat lag toen niet voor de hand. Want, ondanks dat Elias natuurlijk heel interdisciplinair was, lagen er toch wel duidelijke scheidingen tussen die disciplines. Maar ik was toen wel werkloos en ik heb gewoon op elke universitaire post gesolliciteerd waarvan ik dacht "nou, daar kan ik voor in aanmerking komen". Toen er aan de Erasmus Universiteit een vernieuwende faculteit kwam die zich echt op de maatschappijgeschiedenis ging richten, dacht ik wel

dat ik daar een goede kans zou maken. En uiteindelijk ben ik daar ook aangenomen. Zo simpel is het.'

Maatschappijgeschiedenis en criminologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

Hoewel Pieter Spierenburg al sinds 1977 aan het toen net opgerichte Centrum voor Maatschappijgeschiedenis van de Erasmus Universiteit Rotterdam (nu onderdeel van de Erasmus School of History, Culture and Communication) is verbonden, lijkt Spierenburg vrij weinig banden met de collega's daar te hebben gehad. Uiteindelijk werd hij hoogleraar aan de Erasmus School of Law, bij de vakgroep criminologie. Hoewel Spierenburg internationaal een van de meest toonaangevende auteurs van beide faculteiten is, is hij pas laat hoogleraar geworden. Wat is zijn verklaring daarvoor?

'De belangrijkste reden dat ik bij maatschappijgeschiedenis nooit hoogleraar ben geworden heet gewoon Siep Stuurman: die was toen de belangrijkste man daar. Verschillende andere invloedrijke collega's daar vonden het ook niet bepaald nodig dat ik hoogleraar werd. Waarom heb ik nooit goed begrepen. Ik heb wel eens fel geageerd tegen de benoeming van derderangs historici als hoogleraar, terwijl veel betere interne kandidaten werden gepasseerd. Dat hebben ze mij toen wel kwalijk genomen. (...) Maar met de helft van die sectie bij geschiedenis was ik goed bevriend hoor en er zijn er ook waar ik nog steeds contact mee heb, zoals Rudolf Dekker en Paul Schulten. In de jaren 1980 zei mijn collega Kris Vos al: "Wat schrijf je toch mooie boeken Pieter. Het wordt tijd dat je hoogleraar wordt." Maar daar is het dus nooit van gekomen. De economisch historicus Peter Klein heeft mijn werk ook altijd gewaardeerd. Hij zorgde er vlak na mijn aantreden voor dat mijn stuk *De sociale functie van openbare strafvoltrekkingen* in de facultaire serie kwam en zinspeelde erop dat de functie van lector (toen een soort semihoogleraar) binnen enkele jaren voor me weggelegd kon zijn. Maar ja, hij vertrok naar Leiden. Tot mijn verrassing dook hij in 2007 op bij onze oraties.'

Heeft de gedachte 'Ik ga naar Engeland of Amerika' nooit postgevat?

'Naar het buitenland wilde ik eigenlijk nooit. Daarvoor was mijn woning en het leven in Amsterdam me toch te lief. Ik heb het wel eens overwogen. Mijn eerste gasthoogleraarschap was in 2001 in Pittsburgh. Dat was echt een verademing. Want daar werd ik met respect behandeld, als een belangrijke historicus. Ik dacht: jeetje, zo kan het dus ook! Maar ja, uiteindelijk kwam daar toen niks van. Ik vond het ook wel leuk in Pittsburgh. Maar daarna dacht ik: ik ga gewoon verder met mijn internationale contacten en mijn boeken worden over de hele wereld gelezen en dat is het belangrijkste.'

In zijn afscheidsrede schrijft Spierenburg (2013b: 40): 'Ik heb me jarenlang vooral op internationale wetenschappelijke kringen gericht en misschien daardoor ervoer ik op een gegeven moment een kloof tussen de receptie van mijn werk in de wereld en mijn formele rang in het land waar ik woon.' Was dat niet frustrerend?

'Ja, dat steekt natuurlijk toch. Ik dacht wel eens: straks moet ik met pensioen en dan ben ik niet eens hoogleraar geweest. Dat zou toch eigenlijk niet moeten kunnen. Ik heb het vooral aan Henk van de Bunt en jou (RvS) te danken dat het uiteindelijk toch gelukt is. Volgens mij moet Siep Stuurman toen wel een paar keer getandenknarst hebben. Criminologie was een heel jonge sectie en ze hadden uitstapjes en zo en daar voelde ik me wel lekker bij.'

Norbert Elias en andere significant others

Pieter Spierenburg heeft als redactielid van dit tijdschrift vaak gezegd dat het tijd wordt dat er eens wat meer aandacht aan Norbert Elias wordt geschonken. Waarom eigenlijk? Wat is volgens Spierenburg de relevantie van Elias' civilisatietheorie in een tijd waarin velen menen dat de omgangsvormen weer verruwen en populistische politiek gijzelen? Staatsvorming is in Elias' werk een van de elementen van civilisatie, maar vanaf de neoliberale jaren 1990 zijn heel veel staatstaken geprivatiseerd. En naast een 'ontstatelijking' zijn er ook veel supranationale verbanden ontstaan. Is er momenteel sprake van decivilisatie?

'Het ontstaan van supranationale verbanden betekent in feite dat de staatsvorming doorgaat op een hoger niveau. Ik ben sterk pro-Europees. Ik weet dat als die anti-Europeanen hun zin krijgen, de *multinationals* staan te klappen aan de zijkant, want die hebben het dan voor het zeggen. De huidige, afzonderlijke Europese staten die kunnen absoluut niet tegen de *multinationals* op. Dat kan alleen een sterke Europese Unie. De hedendaagse populistische partijen zijn daar juist fel op tegen ja, en het beroep dat zij doen op het behoud van "onze" (zogenamd joods-christelijke) beschaving is flinterdun, maar ik heb toch te veel een historische langetermijnvisie om nu van decivilisering te spreken.'

Aan het slot van een interview binnen deze rubriek *Significant Others* stellen we altijd de vraag: wie is jouw *significant other*? En dan mag je geen Elias zeggen. Pieter Spierenburg is even stil en moet er diep over nadenken. Uiteindelijk noemt hij de Franse historisch criminoloog Yves Castan, die hij onder andere uit de redactie van het tijdschrift *Crime History Society* kent. Maar het echte antwoord komt pas een dag later, via de e-mail.

'Het was een prettig interview gisteren. Alleen de vraag naar een *significant other* na Norbert Elias verraste me een beetje. Er verder over nadenkend had ik op de eerste plaats natuurlijk William H. McNeill moeten noemen: een vak-

genoot die ook een mondiale en langetermijnblik heeft. Vooral zijn *Plagues and Peoples* uit 1977 heeft een grote indruk op me gemaakt.’

Literatuur

www.pieterspierenburg.com

Daems, T. (2009), *De bestaafingsociologie van David W. Garland*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.

Elias, N. (1982) [orig. 1939], *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoekingen*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum.

Garland, D. (1986), The punitive mentality: Its socio-historic development and decline. *Contemporary Crises*, 11(2), 198-201.

Romein, J. (1948), Theoretical history. *Journal of the History of Ideas*, 9(1), 53-64.

Spierenburg, P. (1978), *De sociale functie van openbare strafvoltrekkingen*. Centrum voor Maatschappijgeschiedenis. Mededelingen no. 4. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Spierenburg, P. (1984), *The Spectacle of Suffering*. Cambridge: Cambridge University Press.

Spierenburg, P. (1995), Elias and the History of Crime and Criminal Justice: A Brief Evaluation. *IAHCCJ Bulletin*, 20, 17-30.

Spierenburg, P. (2004), Punishment, power and history: Foucault and Elias. *Social Science History*, 28(4), 607-636.

Spierenburg, P. (2007), Apegatjes achtervolgers. Sociale controle tussen verschuivende geweldsdrempels en veranderende noties van privacy. In: H. van de Bunt, P. Spierenburg & R. van Swaaningen (red.), *Drie perspectieven op sociale controle*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 67- 112.

Spierenburg, P. (2008), *A History of Murder*. Cambridge: Polity.

Spierenburg, P. (2013a), *Violence and Punishment*. Cambridge: Polity.

Spierenburg, P. (2013b), *Please, please me's number one. Maatschappelijke veranderingen sinds de jaren zestig en hun weerslag op het beeld van misdadigers en slachtoffers*. Den Haag: Boom Lemma.

Spierenburg, P. (2018), *Autobiografie van Pieter Spierenburg (periode: 1948 – 1965)*. Ongepubliceerd, 26 p.

‘Lid van het Nederlandse matriciaat’

Interview met Abram de Swaan

Bas van Stokkom & Marc Schuilenburg

Socioloog Abram de Swaan (geb. 1942) geldt in de sociale wetenschappen als een belangrijk denker en menigeen ziet hem als de voornaamste socioloog die de Lage Landen hebben voortgebracht. *Zorg en de staat* (1988), *Het mondiale talenstelsel* (2002) en *Compartimenten van vernietiging* (2014) gelden als hoofdwerken, alleen al omdat die boeken wereldwijd onder de aandacht zijn gekomen. Tegelijk geniet De Swaan de nodige faam om zijn stilistische vermogens en speelse taal. Hij kreeg de P.C. Hooftprijs 2008 voor een oeuvre dat volgens de jury is geschreven ‘in glas-heldere en lenige taal, waar het plezier in het schrijven vanaf vonkt’. Tussen 1980 en 2005 zette De Swaan een groot stempel op de Nederlandse discussie, pakweg tussen *Halverwege de heilstaat* (1982) en *Het nationale slecht humeur* (2006), tussen de verzorgingsstaat op zijn retour en de neergang van de publieke moraal. De Swaan maakte thuis al vroeg kennis met de ideeënwereld van allerlei intellectuelen en kunstenaars en hun visie op de wereldpolitiek. ‘Huiuze De Swaan’ was in de naoorlogse jaren een trefpunt van Amsterdamse non-conformisten. Vader Meik de Swaan was tot 1950 directeur van het blad *De Vrije Katheder*. Zijn moeder Henny de Swaan-Roos manifesteerde zich als feministe en werd wel de ‘grootmoeder van de vrouwenbeweging’ genoemd.¹

1 www.trouw.nl/home/hennie-de-swaan-roos-1909-1995~a3ab40c9.

In een interview met Bibeb zei hij over zijn vader:

‘Hij sprak me aan als een volwassene. Alleen dan was het mogelijk contact met hem te hebben. Je moest heel goed formuleren. Er werd bij ons nooit gepraat over muizenissen, het ging over de situatie in de wereld.’ (Heilbron & De Vries, 1999: 313)

Na het Montessori Lyceum gaat De Swaan politicologie studeren aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). In die periode schrijft hij enkele honderden stukken voor *Propria Cures*, vaak spottende commentaren op gezagsdragers. Voor een van die stukken wordt hij door de rechter veroordeeld tot betaling van 100 gulden vanwege smalende godslastering (idem p. 13). Een sarcastisch advies aan de toenmalige kroonprinses om te trouwen met een zwarte Afrikaanse revolutionair wekt niet minder beroering. Na afronding van de studie vertrekt hij voor twee jaar naar Amerikaanse universiteiten om een proefschrift voor te bereiden. In die jaren leest hij voor de VPRO-radio brieven voor die later worden gebundeld in *Amerika in termijnen* (1967).

Terug in Nederland schrijft De Swaan voor *Het Vrije Volk* en maakt hij televisiefilms, waaronder de documentaire *Een boterham met tevredenheid* (1972). Het Engelstalige proefschrift verschijnt uiteindelijk in 1973 (cum laude) met als titel *Coalition theories and cabinet formations*. Het is een statistische studie over coalitievorming – contrasterend met de cultuursociologische benadering waar hij bekend om staat – waarin de vraag wordt gesteld welke formele theorie de uitkomsten het best zou voorspellen. In datzelfde jaar wordt hij lector in de sociologie aan de UvA en legt hij gaandeweg de basis voor een postdoctorale onderzoeksschool die later zou opgaan in de ASSR, de Amsterdamse onderzoeksschool waarvan hij wetenschappelijk directeur wordt. Tot 1984 combineert De Swaan zijn wetenschappelijke werkzaamheden met een kleine psychotherapeutische praktijk. Vooral het respectloze van de psychoanalytische houding staat hem aan, mededogen voor de cliënt zou het verwerven van zelfinzicht in de weg staan. Je moet mikken op versterken van iemands veerkracht en hem niet ontzien. Tegen Bibeb zegt hij hierover: ‘Ik heb van psychoanalytici heel veel geleerd. Vooral het goede, zorgvuldige respectloze luisteren’ (idem p. 17). Psychotherapeutische inzichten – en uiteraard het werk van Sigmund Freud – zijn onderdeel geworden van het bredere historisch-sociologische perspectief dat kenmerkend is geworden voor zijn studies.

De Swaan wordt wel een Amsterdamse kosmopoliet genoemd. Een gepaste benaming voor een breed geïnteresseerde intellectueel – voorstander van het overschrijden van grenzen tussen disciplines – die studie heeft gemaakt van de voortdurende transnationale samenleving, waaronder de concentratietendenzen binnen de mondiale talen en taalgroepen. Te midden van de vele publicaties zijn verschillende constanten te ontwaren, zoals de verminderde invloed van het patriciaat en de emancipatie van de vrouw en minderheden. In dat verband kan ook de thematiek van het onbewust dan wel halfbewust voortwoekeren van seksistische en racistische gevoelens worden genoemd. Tevens heeft De Swaan diepgaand gereflecteerd op twee onderwerpen die van oudsher ook door criminologen

zijn onderzocht. Ten eerste: (oorlogs)geweld en de opruiing, de haat en het machismo waarmee strijd gepaard gaat. En ten tweede: de angst- en onmachtgevoelens in de openbare ruimte, van uitgaansbeperking en uitgaansangst onder de negentiende-eeuwse bourgeoisie tot het hedendaagse verlangen om op straat verschoond te zijn van storende ervaringen.

Wat betreft de studie van geweld springt het leerstuk van de compartimenten van vernietiging eruit. Compartmentalisering verwijst naar verdringing, een afweermechanisme, een desidentificatie met de betreffende slachtoffergroepen. De barbaarij blijft hierbij zorgvuldig ingekapseld en de destructiedrang kan ongehinderd uitgevierd worden. Het barbarisme van executie en verkrachting waaraan bijvoorbeeld de nazi's zich schuldig maakten, speelt zich af op afgegrensde plaatsen, scherp gescheiden van de 'normale' menselijke omgang van opvoeding, kunstgegot en fatsoen. Die domeinen van decivilisering worden effectief uit het bewustzijn gesloten. Ook de gepolijste stedelijke samenleving kent eilanden van decivilisering, waaronder getto's en straatprostitutie waar affectieve en morele identificatie worden opgeschort.²

Als het gaat om menselijke omgang in de openbare ruimte verwondert De Swaan zich over de 'lauwe vrede' en 'ongeëvenaarde veiligheid' waaraan de naoorlogse generaties gewend zijn geraakt. Hoe is het mogelijk dat 'het geringste geweld' in de sfeer van het taboe is geraakt? Hoe kan het dat zoveel mensen 'nog nooit in hun leven met het minste lichamelijke geweld geconfronteerd zijn'? Volgens hem is dat het resultaat van 'een wijd verbreide, onophoudelijke geweldsbeheersing die tweede natuur is geworden, kortom een beschavingsverschijnsel, dat verder in deze wereld heel uitzonderlijk is' (De Swaan, 2007: 133).

Het werk van De Swaan borduurt voort op de these van Norbert Elias over het civilisatieproces: toenemende sociale vervlechting en staatsvorming enerzijds en groeiende zelfcontrole anderzijds. Voor dat laatste zijn het reguleren van lust- en affectontladingen en de grotere gevoeligheid voor geweld, dood, ziekte en bederf illustratief. Lange tijd bepaalde die thematiek ook het debat in intellectuele kringen: is het maatschappelijk geweldsniveau dramatisch afgenomen of heeft dat geweld andere, meer subtielere en verraderlijke vormen aangenomen? Hoe krijgen vormen van zelfcontrole en zelfdwang hun beslag en neemt dat proces in intensiteit toe? Hebben we ons bevrijd van het patriarchaat, en hoe gaan we om met onderhandeling tussen gelijken zonder veel gezagsposities? Brengt dat zure vruchten voort zoals stijl- en schaamteloosheid?

Voortbouwend op Elias' civilisatietheorie hebben sommige onderzoekers van de Amsterdamse school belangrijke bijdragen aan criminologisch-historische theorieën geleverd. Op de eerste plaats Pieter Spierenburg die zich volledig heeft gericht op de geschiedenis van misdaad en straf. Mede via hem raakt het beschavingsperspectief van Elias bekend in de Angelsaksische criminologie (zie het interview met hem in dit nummer). Herman Franke heeft – voor hij bekendheid verwierf als romanschrijver – onder meer over de afschaffing van lijf- en doodstraffen in Nederland en de humanisering van de gevangenisstraf gepubliceerd

2 Zie De Swaan (2007). Voor een bespreking van De Swaans boek over compartmentalisering, zie de special van TCC over 'Het kwaad' (2014, nr. 3).

(zie zijn proefschrift *Twee eeuwen gevangen* uit 1995). Cas Wouters heeft de stijging van criminaliteitscijfers vanaf de jaren 1960 in de context geplaatst van een afnemende invloed van plichtsgetrouw handelen, conform het 'superego'. Hij duidt dat in termen van informalisering, een paradoxaal proces dat verwijst naar een versoepeling van gedragscodes en de daarmee gepaard gaande stringenter eisen die aan zelfcontrole worden gesteld (Wouters, 1997).

Die analyse van informalisering is schatplichtig aan De Swaan. Kenmerkend voor zijn werk is immers de studie van toenemende sociale afhankelijkheden, gecombineerd met psychoanalytische duidingen. Illustratief zijn de begrippen 'sociale afstand' en 'desidentificatie' waarmee De Swaan conflicten en vijandelijkheden duidt. Juist de psychologisering maakt zijn werk voor criminologen interessant. Studies van die achterliggende verlangens en identificaties kunnen een meerwaarde geven aan bestaande criminologische inzichten als statusfrustratie, groepsdruk en labelling. Dat geldt niet minder voor De Swaans laatstverschenen boek: *Tegen de vrouwen. De wereldwijde strijd van rechtsisten en jihadistinnen tegen de emancipatie* (2019).

De complexe vragen, geschillen en discussiepunten rondom het civilisatieproces zijn boeiende kost voor criminologen en voor ons reden bij uitstek om in gesprek te gaan met Abram de Swaan. We ontmoeten hem in het Lloyd Hotel in Amsterdam, nabij zijn woning aan het IJ. Vanwege de drukte in het voormalige landverhuizershotel, huis van bewaring en jeugdgevangenis, zoeken we elders een veilig heenkomen. Met ferme passen escorteert De Swaan ons naar Puerto Pata Negra, een 'stukje Spanje aan de havenkant', waar we een levendig gesprek hebben met de nu 76-jarige socioloog.

U heeft een bijzondere academische vorming achter de rug. U studeerde politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Amerikaanse universiteiten van Yale en Berkeley. Ook studeerde u psychoanalyse en werkte als psychotherapeut voordat u in 1977 hoogleraar werd aan de Universiteit van Amsterdam. Kunt u iets vertellen over uw academische achtergrond?

Ik ben van oorsprong een mathematische politicoloog. Ik ben begonnen als een rationele-keuzetheoreticus, zo wilde ik de speltheorie toepassen op coalitievorming en kabinetsformatie in Europese landen. Dat vond ik enig om te doen. Maar ik leerde ook de grenzen kennen van deze formalistische aanpak. Ik zag al snel dat mensen zelden rationeel kiezen. Bovendien is het moeilijk om de veelheid van menselijke motieven goed in kaart te brengen. Ook de context van het spel is ambivalent en veelvoudig. Het zijn altijd contexten die zijn ingebed, zoals dit interview in dit Spaanse restaurant ook is ingebed.

Ik ben eigenlijk een 'terrible simplificateur'. Dat blijft de opdracht van de wetenschap. Kun je een patroon vinden van zodanige helderheid en eenvoud dat het weliswaar onrecht doet aan sommige aspecten, maar dat het ook veel gegevens organiseert. Een meer beschouwende kijk naar de werkelijkheid in al haar complexiteit, denk aan het werk van Erving Goffman, is eigenlijk onmisbaar voor zo'n formele benadering, omdat de data altijd moeten worden bekritiseerd op hun validiteit. Zo laten statistieken zien dat genitale vrouwenverminking zeer sterk is

afgenomen. Soms doe ik mijn beste waarnemingen gezeten op de bank en wat zie ik dan: een mooie boerenvrouw zit voor haar hut boontjes te doppen ergens in een stoffig Sahel-land en daar verschijnt opeens een stadsmeisje als enquêtrice die haar de vraag voorlegt hoe het bij haar van anderen gesteld is. Een onmogelijke vraag, zeker in die conservatieve landen. Ze zal dus zeggen wat ze denkt dat er verwacht wordt. Die data zijn dus flauwekul. Ik ben niet tegen statistiek hoor, statistiek hoort bij wetenschap. Maar er is altijd een kritisch oog op de dataverzameling nodig.

Veldwerk of inlevende sociologie is dus noodzakelijk voor het realiseren van adequate formalisering. Ik begrijp dat ideaal heel goed, maar de vraag blijft hoeveel realiteitszin je bereid bent op te offeren aan formalistische theorieën. Tussen beide benaderingen is daarom een kritische uitwisseling noodzakelijk. Ik respecteer dan ook geen academisch disciplinaire grenzen. Goed beschouwd is de arbeidsverdeling in de academie historisch contingent. Dezelfde stromingen die werken in de sociologie, werken ook in de criminologie. Ik noem mezelf daarom uitdrukkelijk emeritus hoogleraar sociale wetenschap. Enkelvoud, dus. Zo'n leerstoel bestaat helemaal niet, ik heb die voor mezelf opgeëist.

De Amsterdamse school waarvan u deel uitmaakte was principieel anti-disciplinair. Wat ziet u in dat licht als de taak van de universiteit?

Een universiteit is er om die dingen te leren die te nutteloos, te moeilijk en te saai zijn om in de kroeg op te doen. In de sociologie zou dat statistiek zijn. Maar ook netwerktheorie vind ik belangrijk om het ambacht van het vak onder de knie te krijgen. Studenten moeten ook veldwerk doen, leren interviewen. Met veel aandacht voor de reciprociteit tussen de mensen die bekeken worden en de persoon die kijkt. Hier komt de psychoanalyse om de hoek kijken, met belangrijke concepten als afweer, verdringing, overdracht en vooral tegenoverdracht. Zo bestuderen sociologen bijna altijd mensen die 'minder zijn'. Maar de hele teneur van het vak is dat alle mensen gelijk zijn, dat er geen maatschappelijk verschil bestaat tussen de winkeldief en de hoogleraar. Alleen de winkeldief denkt dat niet ... en de hoogleraar eigenlijk ook niet. Dus we zitten met een prijzenswaardige hypocrisie dat er geen maatschappelijk verschil bestaat. Zo is het nu politiek correct om het geslachtsverschil niet te willen zien, het verschil tussen rassen niet, tussen arm en rijk, enzoverder. Maar dat is niet waar. Die verschillen zijn er wel, ze liggen alleen in de sfeer van het onuitsprekelijke, in het halfduister. Tussen mannen en vrouwen bijvoorbeeld zijn er tal van zaken die worden weggeschoven in het kijken naar elkaar, wat je quasi-onschuldig 'afweer' zou kunnen noemen. Waar het dan naartoe wordt geschoven en hoe je dat doet, dus niet te denken wat je wel denkt, dat houdt mij enorm bezig.

Prijzenswaardige hypocrisie, zou u dat beschaving willen noemen?

We hebben ons aangeleerd niet naar het fysieke voorkomen van vrouwen te kijken. Dat is een preutsheid, niet indringend kijken, het ontwijken van de blik, tegemoetkomen aan het recht op respect. Die bescheidenheid in de mannelijke blik, dat is prijzenswaardige hypocrisie. Je moet iets afleren, er niet meer aan

denken. Zo zijn we geoefend in wegschuiven, het wegzetten van gedachten. Waarom politieke correctheid zo irriteert, is dat je etnische en klassenverschillen probeert te negeren. Misschien verdienen we ook wel een beetje de hoon van politiek rechts. Ja, dan hebben ze ons beet. Maar als goede neo-katholieke seminaristen vinden wij onze eigen hypocrisie juist heel fatsoenlijk.

Op het internet lijkt die prijzenswaardige hypocrisie volledig verdwenen. Is de doos van Pandora op het internet opengegaan? En wat is de prijs die we voor dit elektronisch pandemonium, zoals u dat weleens heeft genoemd, betalen?

Ik zit niet op sociale media, en de keren dat ik dat wel deed vond ik het vervelend en geleuter. Ik kijk eigenlijk ook nooit televisie, misschien heb ik in de afgelopen vijftig jaar een uurtje in de week televisie gekeken. Dat klinkt *très snob*, maar ik heb niet het gevoel iets te hebben gemist. Voor het overgrote deel is het volstrekt tijdverdrijf – en dus tijdverlies. Ik probeer zo betrouwbaar mogelijke nieuwsbronnen te consulteren, dat doe ik met overgave een paar uur per dag. Ik houd me wel intensief bezig met het bestuderen van uiterst rechts op het internet. Ik zit op die internetsites. Dat is van een goorheid en van een onbeschrijfelijke schunnigheid. Het is weerzinwekkend. Ik heb geleerd van die websites dat ik door bepaalde obsceniteiten nog steeds gekwetst kan worden, zoals je een ouderling in Spakenburg pijn kan doen door een daverende vloek te laten vallen. Het gaat natuurlijk voortdurend om negers, homo's, joden en vrouwen, maar zo obsceen heb ik het nooit gezien. Ik heb het eerst weggezet als het wc-muurtje op de HBS, maar het gaat toch wel wat verder. Maar wat gebeurt daar nu? Op het eerste gezicht gaat het om een jonge huisvader die zich onbespied en straffeloos acht en maar wat uitbraakt, zoals sommige porno in zijn grenzeloosheid betekenisloos wordt. Het betekent niets, het is gekkigheid. Maar diezelfde huisvader ontmoet ook andere mensen die dit soort smeerpijperij uitbraken. Dat alles heeft een versterkend effect, als in een echokamer. Maar of dat iets verandert in de echte wereld, dat weet ik niet.

Kan de haatzaaierij op internet een onderdeel zijn van een radicaliserende route die uitmondt in extreme vormen van geweld, bijvoorbeeld moord en doodslag? In uw boek over oorlogsgeweld gebruikt u de term 'compartimentalisering' om de speciaal daarvoor ontworpen ruimtes, zoals vernietigingskampen in de Tweede Wereldoorlog, te duiden. Compartimentalisering in de betekenis van afgegrensde plaatsen heeft raakvlakken met criminologische concepten, bijvoorbeeld 'getto' in het werk van de Franse socioloog Loïc Wacquant. Hoe kijkt u hier tegenaan?

Je kunt compartimentalisering zien als een manier om een samenleving in stand te houden, door uitzonderingsplekken te maken bijvoorbeeld. Denk aan plaatsen waar prostituees werken en hoe hoerenlopers daar in- en uitschieten. Ook abat-toirs vind ik een prachtig voorbeeld van compartimentalisering. Daar wordt even iets vervelends gedaan, een klein karweitje verricht, waarvan wij zogenaamd niets weten. Je mag er ook niet komen.

Ik hanteer de term 'psychosociologie', omdat ik het belangrijk vind om naar mensen te kijken op de manier waarop Elias dat deed, als in principe open en doordringbaar. Daarbij besef ik, en hier komen Foucault en Bourdieu om de hoek kijken, dat de Staat mensen in de meest brede zin naar zijn evenbeeld vormt. En hoe indringend dat proces is, neem alleen al de manier waarop wij ons presenteren als schone en aangeklede wezens. Tegelijk kan dat proces heel beschamend zijn, als het mislukt, omdat er bijvoorbeeld een raar vlekje op je broek zit.

Hooligans – vaak huisvaders met een goede baan – leven vaak onbekommerd geweld uit in vrijetijdsarena's. Is dat ook te duiden als barbarij in een afgeschermd compartiment?

Compartimentalisering is een begrip dat in zoverre analoog is aan het civilisatiebegrip, dat het op alle niveaus van analyse van de samenleving van toepassing is. Tegelijk impliceert de term een tweeledige kritiek op Elias, die kan worden samengevat met de vraag: 'Is het civilisatieproces van richting veranderd?' Allereerst is de vrijheid van mensen toegenomen. In dat verband is de term 'informalisering' van belang. Er worden mensen steeds meer gedragsalternatieven toegestaan, maar dat noodzaakt tot goed onderhandelen met anderen als een soort ambassadeurs van het eigen gevoelsleven. Dus: vrijheden toestaan met wederzijds goedvinden.

Het tweede probleem heeft te maken met wat Elias de instorting van de beschaving noemde in zijn werk *Studien über die Deutschen* uit 1989. Maar die instorting is geen goede kenschets van de toenmalige samenleving. In nazi-Duitsland bleef een heel rigide, conservatieve vorm van beschaving voortbestaan, met sterke geweldsrepressie, en met afgeschermden enclaves van barbarij. Mijn bijdrage in dat theoretische debat was: die beschaving kon in een autoritaire vorm doorgaan, omdat daarbinnen die compartimenten van decivilisatie bestonden, aan het zicht en het besef van de mensen erbuiten grotendeels onttrokken. Je kon dus gewoon ontspannen converseren voor muren, hekken en prikkeldraad, maar achter dat alles lag Dachau. Hebben die boeren rondom Auschwitz dan gelogen? Ze moesten ervan geweten hebben, het stonk er immers verschrikkelijk. In die context is een paradoxale uitspraak relevant: 'Hij weet niet wat hij weet.' Of zoals een kampoverlevende het zei: 'Er macht sich nicht wissen.' Hij zorgt dat hij het niet weet. Als die dubbelzinnigheid ergens speelt, is het wel in jullie vak, als het over daders gaat. Iets denken en tegelijk niet denken. Maar als je voor de rechter staat, kom je daar niet mee weg.

In Punishment and Modern Society uit 1990 probeert David Garland om het rationele doel-middel denken over straffen te doorbreken door een sociale theorie van bestraffing te ontwikkelen. Hij baseert zich daarbij onder meer op het werk van Elias en Foucault. Hoe zou u de intellectuele relatie tussen Elias en Foucault kenschetsen?

Zowel Elias als Foucault was ervan overtuigd dat je een hoge prijs betaalt voor een openhartig gevoelsleven. Liberalisering impliceert ook repressie. Goed beschouwd gaat het om volledig verschillende discoursen en Elias stond ook niet erg open voor andere denkers. Hij citeert een keer Freud, Weber en Huizinga. En dat is het wel. Eigenlijk kan zijn civilisatietheorie worden teruggebracht tot de vraag, hoe

zijn we in vijfhonderd jaar tijd van Huizinga's impulsieve middeleeuwen geraakt tot de dichtgeknoopte patient op de bank van Freud?

Terug naar de hooligan. De criminoloog zou zeggen, je kunt je beroemen op je gewelddadige gedrag, bijvoorbeeld je reputatie eraan ontlelen.

Daar zit een probleem. Als we het hebben over genocide, en daar gaat mijn boek *Compartimenten van vernietiging* over, dan is dat soort geweld voor militairen in principe altijd eerloos. Kijk maar naar hoe is huisgehouden in Oost-Indië en hoe lang daar niet over gelogen is. Je kunt je er niet op voor laten staan dat massa's mensen zonder enige vorm van proces geëxecuteerd werden. Ze moesten erover zwijgen, en als je erover praatte, dan wekte dat veel weerstand op. Ook voor nazi's was het een eerloos bedrijf. Himmler prees zijn SS'ers omdat ze onder die zware omstandigheden zo 'anständig' gebleven waren. De eer zit er dan in dat ze dat moordenaarswerk toch voor het Duitse volk wilden opknappen. Een militair kan zich alleen rechtvaardigen als beschermer van de weerlozen en als trouwe strijdmakker.

Hierbij is wel wat raars aan de hand. Als iemand nu in Nederland in elkaar wordt geslagen in een portiek en hij moet twee dagen naar het ziekenhuis, dan heeft hij al een trauma. Al die nazimisdadigers en Indonesië-veteranen – die ik overigens niet op hetzelfde niveau wil stellen, maar die wel soortgelijke dingen hebben meegemaakt – die lijken nergens last van gehad te hebben. Maar de Amerikaanse Irak-veteranen hebben wel weer dikwijls posttraumatische stress-stoornissen. Hoe komt het dat nazimisdadigers nooit pastorale of psychotherapeutische hulp gezocht hebben, zoals is gebleken uit onderzoek in de jaren 1980? Ze spraken niet over hun ervaringen. Ze leefden in gezinnen met een geheim. De echtgenoten vermoedden wel wat, maar verder bleef het onder tafel. Wat is hier aan de hand? Bij de Waarheids- en verzoeningscommissie in Zuid-Afrika daarentegen bleken voor-malige beulen hevige gevoelsconflicten te kunnen uiten. De volgende formule zou kunnen gelden: wanneer de sociale ruimte daartoe ontbreekt, is er ook geen psychische ruimte om die gevoelsconflicten te beleven. Maar als die ruimte wel wordt gecreëerd, ontstaat er een discours waarin psychische nood wordt herkend en ook geuit.

U vraagt studenten weleens of ze een tik hebben uitgedeeld. Vrijwel niemand zegt dan: Ja.

Dat klopt. Vroeger werd gezegd, ik kreeg een flink pak slaag en daar ben ik een kerel van geworden. Nu zijn we daar niet meer aan gewend en kunnen we er moeilijk mee omgaan. Ik doe al zo'n vijftig jaar aan vechtsport, karate, en dat betekent dat ik geleerd heb heel voorzichtig te vechten, zonder blessures. Karate is ook een sport die buitengewoon is geformaliseerd. Maar aan de andere kant, er is zo weinig geweld op straat, dat is ongelooflijk.

Toch is de criminologie de laatste vijftien jaar stevig doorgegroeid. Terwijl het nog nooit zo veilig is geweest als nu. Hoe zou u dat verklaren?

Er bestaat een geeuwhonger naar misdaadnieuws. De media zijn dol op criminologen om dat te duiden. Misschien heeft de groei van de criminologie ook te maken met de grotere belangstelling voor het kwaad in de wereld. We leven in een samenleving die zogenaamd ontdaan is van religie, terwijl een bezinksel van religieuze ideeën onbeseft en onverwerkt blijft doorwerken. Mensen denken in lege religieuze categorieën. 'Babel, nooit van gehoord!' En daar zijn ze nog trots op ook. Kijk ook eens naar de literatuur over het begin van de gewelddadigheid van 'de mens'. Een onzinnige constructie, met als onderliggend stilzwijgend idee dat daarmee 'het kwaad' in de wereld is gesloten. Voor velen gaat het om een soort zondeval. Hoe komt het geweld de wereld in? Dat staat in de Bijbel. Maar dat beseffen ze zelf niet. We hebben die enorme erfenis van theologisch denken gedachteloos overgenomen, zonder erin te kijken. Die beïnvloedt nog altijd de categorieën van ons denken, maar de inhoud is weg. De tijd dat kwaad een zelfstandige entiteit was in plaats van een bijwoord voor gedrag, ligt achter ons. Ik ben geen overtuigde gelovige, eerder een agnost, maar we hebben heel weinig vocabulaire om kwaadaardigheden goed te duiden, bijvoorbeeld de jongeren die in een portiek iemand helemaal verrot schoppen. De eigenaar van het bedrijf Turing Pharmaceuticals, dat de prijs van het medicijn voor mensen met hiv en kanker verhoogde van 13 naar 750 dollar per tablet, dat is toch een behoorlijke rotschoft. Maar op welke waarden kun je zo'n kwalificatie baseren?

Voelt u zich moralist? We weten dat u een hekel heeft aan predikers en kruisvaarders. Toch schemert in uw werk iets door van een 'moraliste', een analyticus van het morele leven, à la Montaigne en Rochefoucauld.

Ik heb geen hekel aan de joods-christelijke erfenis zoals dat tegenwoordig heet, daarvan zijn wij doordeesemd. Het helpt om dat te beseffen. Die lege categorieën die je geregeld op een dwaalspoor brengen, daarbij speelt dat verzonken erfgoed toch mee. Moraliste? Ja, ik ben zeker geen a-moralist. Ik voel wel voor een antimoralistisch moralisme, waarin je schadelijke of benepen stellingnames kunt kritiseren.

U heeft er altijd voor gekozen een publiek socioloog te zijn. In de academie wordt deelname aan het debat lang niet altijd gewaardeerd.

Daar heb ik eigenlijk nooit zo over nagedacht. Ik vind het heerlijk om te schrijven. Mijn eerste boek *Amerika in termijnen* uit 1967 was een gesproken column. Dat ging heel goed. Dus ik kon het. In de jaren 1970 ging het ook heel goed met de sociologie. De zalen zaten vol. Maar dat was een pyrrusoverwinning. Je kon de studenten niet bieden waarvoor ze kwamen. Ze kwamen uit een maatschappelijke betrokkenheid, uit een politieke inzet. Je ziet het nu ook met psychologie. Allemaal willen ze psychotherapeut worden. Maar op de universitaire opleiding hoor je niks over psychotherapie.

Ik had het enorme voorrecht dat je in die tijd mocht doen waar je zin in had. Er was een heel tolerante stemming aan de universiteit destijds. De Amsterdamse school voor sociaalwetenschappelijk onderzoek die we toen hebben opgericht, daar voelde ik me erg thuis met personen als Johan Goudsblom, Kees Schuyt, Jan Breman, Anton Blok en Bonno Thoden van Velzen. Veel mensen van andere universiteiten sloten zich aan.

De huidige marginalisering van de sociale wetenschap heeft te maken met een doorgaande professionalisering: je moet anderen netjes citeren, de netwerktheorie erbij betrekken, daar krijg je weer punten voor en die heb je nodig om je te kunnen handhaven. Dus is er geen ruimte voor essayistiek. Vroeger was een deel van je werk maatschappelijke dienstverlening. Die columns werden me ook niet kwalijk genomen. Door de concurrentiedruk op de universiteit is het nu allemaal veel harder geworden. Je moet geld binnenslepen. De universiteit wordt in toenemende mate gezien als een bedrijf. Marketing, valorisering – hoogleraren krijgen steeds meer management- en beheerstaken. Daardoor worden de criteria te nauw en te strak. Ik zou zeggen, als je één echt origineel artikel per jaar publiceert in een fatsoenlijk tijdschrift. Prima, dat volstaat. Iemand die dertig artikelen per jaar schrijft, herhaalt zich waarschijnlijk 27 keer.

We willen het tot slot hebben over sociologische verbeelding. Denk bijvoorbeeld aan het werk van de Amerikaanse socioloog C. Wright Mills en de opdracht voor de sociale wetenschappen om, wat hij noemt, verschil te maken voor de kwaliteit van het menselijke leven. We hebben het idee dat u daar verhoudingsgewijs minder mee doet. Zien we dat verkeerd?

Jullie bedoelen maatschappelijk engagement, activisme? Met mijn televisiedocumentaire *Een boterham met tevredenheid* die ik in 1971 voor de VARA maakte, had ik echt een maatschappelijk doel voor ogen. Dat ging over fabrieksarbeiders die werken aan de lopende band. Ik dacht, als de arbeiders dat zien, dan breekt het los. En wat Mills betreft, *the intersection of biography, history, and society*, dat heb ik toch wel als kompas in mijn werk gehanteerd. Ik wil best langs die meetlat gemeten worden en beseft dat ik dan misschien tekortschiet, maar ik voel me er wel bij thuis.

Al met al, het is een hele lange film waarin ik meeloop, en voortdurend beseft ik wat er allemaal is veranderd en hoe ingrijpend dat is geweest. U begrijpt, als afstammeling in de rechte vrouwelijke lijn van vooraanstaande feministes kan ik mij een lid van het Nederlandse matriciaat noemen.

Literatuur

- Heilbron, J. & Vries, G. de (1999), De mensenwetenschap van Abram de Swaan. In: *De draagbare De Swaan*. Amsterdam: Prometheus.
- Swaan, B. de (2007), Dyscivilisatie, massale uitroeiing en de staat. In: *Bakens in Niemandslaan*. Amsterdam: Bert Bakker.

Wouters, C (1997), Veranderingen in het patroon van sociale controle en zelfcontrole:
Over de stijging in criminaliteit sinds 1950 en de sociogenese van een 'derde natuur'.
Tijdschrift voor criminologie, 39(3), 200-216.

Hollandse (on)hebbelikheden

In gesprek met Chrisje Brants

Bas van Stokkom & Renée Kool

Chrisje Brants is een veelzijdig rechtswetenschapper. Welk onderwerp heeft deze ‘intellectuele duizendpoot’ niet aangepakt? Uniek is dat ze samen met haar man, Kees Brants, een promotiestudie schreef over witteboordencriminaliteit: *De sociale constructie van fraude* (1991). Daaraan dankt zij ook haar bekendheid in de criminologische wereld. Ze verrichtte veel rechtsvergelijkend onderzoek, onder andere naar justitiële dwalingen en afdoening buiten geding, maar schreef ook over mediahypes, discriminatie, internationaal strafrecht en de afschaffing van de doodstraf (voor een overzicht, zie Kelk e.a., 2013).

Chrisje is in Engeland geboren en is nagenoeg haar hele leven tussen Amsterdam en Noord-Engeland blijven pendelen. Ze werkte een poos als journalist, maar ging naar de Universiteit van Amsterdam om recht en criminologie te studeren. In 1996 werd ze hoogleraar straf(proces)recht aan het Willem Pompe Instituut in Utrecht. Na haar afscheid in 2013 zette ze haar loopbaan voort als deeltijdhoogleraar aan de Northumbria University (Newcastle) nabij haar geboortestreek.

Tegelijkertijd is zij steeds journalist gebleven, hoewel ‘historisch reporter’ misschien een betere term is. Dat blijkt onder meer uit haar interesse voor de Eerste Wereldoorlog. Samen met Kees Brants stelde ze *Velden van weleer* (1993) samen, een reisgids naar restanten van de oorlogslinies, een succesvol boek dat onlangs voor de tiende keer herdrukt is en wederom vergezeld gaat met theatervoorstellingen. Momenteel – ten tijde van het interview – schrijft ze samen met Kees een Parijse wandelgids.

Het is geen gemakkelijke opgave om de kerngedachten van Chrisje Brants op het spoor te komen. Temeer omdat haar werk verspreid ligt over talloze artikelen, veelal ook ‘verborgen’ in slecht toegankelijke liber-boeken. Redenen genoeg om

met haar in gesprek te gaan. Voor die gedachtewisseling aan bod komt, bespreken we eerst – ter inleiding – haar twee oraties.

In haar afscheidsrede *Living on the hyphen. De meerwaarde van een meervoudig perspectief* (2013) zette Chrisje uiteen dat leven aan beide zijden van het verbindingsstreepje bij uitstek op haarzelf betrekking heeft. Dat is ‘the story of my life’ zegt ze, zowel persoonlijk als wetenschappelijk. Haar biculturele bestaan beweegt zich tussen afstandelijkheid en identificatie, en een besef nergens echt bij te horen. Ze werd een ‘Hollanglo’, ‘met alle voor- en nadelen van dien: de meerwaarde van de verbinding, maar ook door niemand voor vol aangezien’ (p. 8). En dat geldt ook voor de disciplines waarin ze was opgeleid. ‘De doctorandus in het recht doet bij de meester jurist niet echt mee, maar is teveel jurist om als criminoloog te worden geaccepteerd’ (p. 8).

Die biculturele oriëntatie brengt distantie met zich mee: wat Nederlanders – of Engelsen – normaal vinden, is eigenlijk wel heel raar. Dat vormt een mooi uitgangspunt om rechtsculturen met elkaar te vergelijken. Rechtscultuur is een glibberig begrip. Het gaat om diepgewortelde ideeën over wat recht is en behoort te zijn (p. 10). Rechtsculturele vanzelfsprekendheden zijn hardnekkig en gevoelig. Amerikanen en Engelsen menen dat je geen recht kunt doen zonder het volk erbij te betrekken, maar Nederlanders gruwen van dat idee. Deelname van burgers aan het strafproces is hier altijd geweerd. ‘Je zult toch worden beoordeeld door twaalf willekeurige figuren van de straat, of, misschien nog erger, door de bakker op de hoek’ (p. 11).

De intreerede *Over levende gedachten. De menselijkheid van een functioneel strafrecht* (Brants, 1998a) geeft veel inzicht in de denkwereld van Chrisje. Het is een heldere verhandeling over het belang van de Utrechtse school en ontvouwing van haar eigen ideeën om die Utrechtse benadering voort te zetten. Met Willem Pompe en de zijnen – en later met Toon Peters – kritiseert zij de tendens om oplossingen voor sociale problemen te zoeken bij het strafrecht. Het strafrecht laat zich niet als instrument gebruiken. De criminele politiek die de Moderne Richting voorstond, brengt een ongebreidelde overheidsmacht met zich mee. Strafrecht mag nooit beveiligingsrecht worden, want dan worden veroordeelden als medemens miskend en kunnen zij hun verantwoordelijkheid niet oppakken. Dat laatste betekent – met Pompe – dat vergelding niet als ‘betaald zetten’ moet worden gezien, maar als betalen of vergoeden. Dat kan alleen als de delinquent als mens wordt gerespecteerd en door straf in staat wordt gesteld zijn misstappen goed te maken en het geschonden vertrouwen te herwinnen. Het strafrecht heeft aldus een potentieel insluitende functie: niemand mag worden afgeschreven.

Hoewel paternalisme de Utrechtse niet vreemd was, wortelde die volgens Brants niet in een ‘neerbuigend medeleven’. En misschien waren ze wel wat te optimistisch over het insluitende vermogen van het strafrecht. Kenmerkend voor de School is dat niet het strafrechtelijke beleid vooropstaat, maar ‘de goede rechtsbedeling, die staat of valt met integriteit van het proces, waar de menselijke persoon als rechtssubject in het middelpunt staat’ (p. 23). Tot de Utrechtse erfenis hoort ook de kerngedachte dat je ‘tegen beter weten in’ blijft vasthouden aan de mense-

lijke maat van het strafrecht: 'Ik wil liefst wel met open ogen in die valkuil stappen' (p. 26).

Ook de zelfingenomenheid van Nederlanders als het gaat om 'het van oudsher milde strafrechtelijke klimaat in dit land' komt in de oratie aan bod. 'Terughoudendheid en mild gebruik van het strafrecht is een luxe die wellicht niet zozeer is voortgevloeid uit de hoge graad van tolerantie en beschaving die wij onze eigen samenleving weleens toedichten, als wel uit maatschappelijke condities die niet langer van toepassing zijn' (p. 27). Met dat laatste doelt Brants op het regulerende vermogen van een verzuilde samenleving waarin het strafrecht nog die insluitende functie had en een verzorgingsstaat waarop de burger zich kon verlaten.

We verlaten ons echter – vervolgt Chrisje – op een cultureel erfgoed van tolerantie dat niet meer voorhanden is. De functie van het strafrecht is opgeschoven richting beheersing, controle en uitsluiting. Politie en het Openbaar Ministerie komen in de vaart van misdaadbestrijding steeds meer tegenover de verdachte te staan. En die tendens – door de auteur vastgesteld in 1998 – wordt nog gevaarlijker wanneer het strafrechtelijk beleid voortaan in termen van oorlogsverklaringen wordt geformuleerd. 'De drugshandelaar is de vijand van de rechtsstaat, de beursfraude moet met wortel en tak worden uitgeroeid, de illegale immigrant rukt op richting grens en belaagt Fort Europa' (p. 35). Die tendens in de misdaadbestrijding dreigt het rechtskarakter van het strafrecht te ondergraven en het strafrecht zijn geloofwaardigheid te ontnemen. 'Wie – met een beroep op de publieke opinie – het straffen op een lijn stelt met wraak, lik-op-stuk en pluk-ze, (...) legt een bijzondere minachting aan de dag voor het rechtvaardigheidsbesef en de humaniteit van de mensen die het publiek vormen' (p. 37).

Het is Chrisje Brants te doen om rechtsvergelijking: de eigenaardigheden van rechtsculturen op het spoor zien te komen. Kenmerkend voor het inquisitoire systeem is het geloof dat de overheid in principe goedaardig is en vertrouwd moet en kan worden, ondanks de immense macht. De Angelsaksische landen beschikken daarentegen over adversaire procedures die gebaseerd zijn op de *common law*: recht wordt niet van bovenaf door de wetgever gegeven, maar ligt vervat in maatschappelijke rechtsnormen die tegen de machthebber in stelling gebracht kunnen worden. Wantrouwen ten opzichte van de overheid is de leidraad. Niet het onderzoek van de staatsfunctionaris, maar behartiging van de eigen zaak in een zitting tussen gelijke partijen fungeert hier als basis voor waarheidsvinding. Kortom: 'De hapklare brokken van het enkele dossier, bereid tijdens het vooronderzoek en vooruitlopend op de zitting, zijn van een heel andere orde dan de twee volle maaltijden die *prosecution* en *defence* een Engelse jury in de rechtszaal serveren' (p. 33). Het ontbreken van externe transparantie in het Nederlandse proces maakt het strafproces er niet legitiemer op.

We spreken elkaar in een piepklein universiteitszaaltje aan het Sint Janskerkhof te Utrecht. Tijdens het gesprek beklemtoont Chrisje dat er twee constanten zijn in haar wetenschappelijke benadering: ten eerste de rechtsvergelijkende methode

en ten tweede de sociale constructie van maatschappelijke problemen en criminaliteit in het bijzonder.

Je beweegt je op veel velden en disciplines. Hoe zou je je zelf omschrijven?

Ik ben primair schrijver. Ik ben geen denderende jurist – zeker niet op de vierkante millimeter – en ben eerder sociaalwetenschapper met historische interesse in mensen en hun denkbeelden. Een tijdje terug heb ik me weer verdiept in de Franse Revolutie en de rol van de *sans culottes*. Dat deed me denken aan de hedendaagse opstand van burgers tegen de elite. In Engeland stond een heel ‘leger’ achter de ouders van een baby die niet meer geholpen kon worden. ‘Charlie’s army’, met veel emoties, geruchten en bedreigingen. Natuurlijk speelt de Brexit daarbij mee. Het is niet leuk meer. Het land is zo verschrikkelijk gespleten. Onaangenaam.

Ik heb weinig boeken geschreven, wel ideeën daarvoor, maar het komt er niet van. Als ik iets heb uitgezocht volstaat dat, op naar het volgende. Journalistiek dus. Maar ik was ook geen goede journalist: niet brutaal genoeg. Je moet doorvragen, ook als duidelijk blijkt dat de geïnterviewde dat niet wil. Ik ben eigenlijk nog altijd een journalist die in de wetenschap is beland: graag van alles wat bestuderen. Onderwerpen die ik aanpak, doe ik wel op dezelfde manier, maar dat komt door mijn proefschrift. Voor mij is alles sociale constructie. Tegelijk wil ik graag begrijpen.

Historiserend en sociale constructie, bijt dat elkaar?

Nee, dat sluit heel goed op elkaar aan. Ook geschiedenis is constructie. Ook genocide. Dat woord constructie neemt niet weg dat er duizenden mensen vermoord zijn. Sociale constructie suggereert niet dat feiten betrekkelijk zijn. Het gaat erom dat je het absolutisme kritiseert waarmee met feiten wordt omgaan. Ook in het recht. Je bevrijdt je aldus van het normatieve waar juristen zo sterk aan hechten. Je probeert erboven te gaan staan, terwijl je er zelf natuurlijk middenin staat. Loskomen van het alledaagse dat om je heen zoemt. Dat maakt een goede wetenschapper – vragen stellen over wat voor vanzelfsprekend wordt aangenomen.

Heb je affiniteit met de labellingtheorie?

Ja, met het machtsperspectief ervan. Ik ben een kind van de jaren 1960. Dat waren echt eyeopeners destijds. Het steekt toch anders in elkaar dan wat iedereen zegt dat het is. Ook Sutherland en Sellin vond ik om die reden interessant. Ik betreur overigens de teloorgang van de ‘grand theory’. Je kunt dan dingen in verband met elkaar zien. Bijvoorbeeld de discussie die Sutherland voerde over de betekenis van strafbaarstelling en het absolute ervan. Criminaliteit kan ook voorkomen buiten de wet om. Dat inzicht is nog altijd zinvol.

Kun je de jaren 1960 naïef noemen als je erop terugkijkt?

Jawel. Veel narigheid die daaruit voortkwam, kun je mijn generatie wel in de schoenen schuiven. De bestaande structuur werd gesloopt, terwijl helemaal niet

bedacht was wat daarvoor in de plaats moest komen. Machthebbers waren per definitie fout. Maar er is ook veel goeds uit voortgekomen, seksuele vrijheid, emancipatie van vrouwen. Begaan zijn met wat in de wereld gebeurt, dat was oké. Hoop, iets moois creëren voor allemaal. Toen we naar het ik-tijdperk van de jaren 1970 gingen, vond ik het al stukken minder.

Hoe kijk je tegen het abolitionisme van die tijd aan?

Wel sympathiek, maar heel utopisch. Ik heb altijd het idee gehad dat het strafrecht een functie heeft in de samenleving. Het gaat om meer dan alleen maar mensen opsluiten. Het heeft een expressieve functie. Bovendien, wat je ervoor in de plaats krijgt, is ongecontroleerde macht. Mensen moeten hun eigen conflicten oplossen. Ik denk dat dat niet zo'n goed plan is. En dat geldt ook voor herstelrecht. Prachtig als het werkt, maar ik ben er sceptisch over. Ik denk dat mensen ook verwachten dat de overheid optreedt. En ik denk dat dat ook zinvol is. Wat dat betreft volg ik Pompe. Retributie niet als wraak, maar als betaling. Retributie moet genoegdoening zijn.

De overheid heeft dat niet voor niets juist in handen genomen. Je kunt het strafrecht zien als een overheid die de landsvrede op zich neemt. Dat is misschien achterhaald nu, vooral in de politiek, maar dat is wel noodzakelijk. Strafrecht fungeert dan om de sociale vrede te bewaren. Tegelijkertijd kan het strafrecht splijtend werken en draagt het bij aan conflicten. Maar als je het historisch bekijkt, is er geen plaats voor wraakgevoelens van slachtoffers. Slachtoffers zijn opgenomen in de rol van de overheid. In de tijd van Pompe nam men aan dat het slachtoffer met het overheidsoptreden tevreden was. Wat me momenteel bij het hele slachtoffergedoe niet aanspreekt, is dat het strafrecht zelf geweld wordt aangedaan. We zitten met het probleem dat niet voldaan kan worden aan de wensen van slachtoffers. Want inderdaad, die overheidsrol is deels achterhaald. We geloven niet meer zo in de overheid, maar we kijken er onmiddellijk naar om zaken op te lossen.

Dat zien we ook in het internationale recht: steeds maar worstelen om het slachtoffer een plaats te geven. Hoe tegemoetkomen aan slachtoffers en de schade? Wat is in die context de zin van het strafrecht? Een van kritieken erop is neokolonialisme. Het Internationale Strafhof legt zijn wil op aan andere landen. Fascinerend. De kosmopolitische geest die meent de hele wereld te moeten bestieren. En dat we daar beter van worden. Heel utopisch. Enorme vragen waar je niet uitkomt. Ik heb er overigens wel *feeling* mee. Het herlevend nationalisme vind ik een veel griezeliger ontwikkeling.

Is het werk van Willem Pompe bepalend voor je geweest?

Ja, de humanisering van het recht sprak me aan. Niet meelopen met de grote stroom, en tegen de wind in roeien. Ik kwam van de rechtenfaculteit van de UvA waar Enschedé bepalend was. Utrecht bood een heel andere benadering. De schellen vielen van mijn ogen. Recht kon ook bezien worden als een machtskritisch instrument. Regels zijn er niet om orde te kunnen bewaren, maar doen dat op een bepaalde manier. Lang niet iedereen snapt dat. Als je orde wil bewaren, zou je ook

het leger kunnen inroepen. De politie moet zich juist aan de rechtsregels houden. Peters had het meer over het rechtssubject en autonomie. Het strafproces geeft de verdrukte de mogelijkheid zich te verweren. Die ideeën passen bij de *common law* en had hij in de Verenigde Staten opgedaan. Ik heb hem wel gelezen, maar zelf niet meegemaakt. Ik vond dat hij te veel op de Amerikaanse tour zat.

Wat was je drive om over de doodstraf te schrijven?

Eigenlijk dat het geen pas geeft dat de overheid dat doet. Ik zat in een workshop daarover tijdens een congres in de Verenigde Staten. Ik was verbijsterd. Een beetje geciviliseerd land zou dat niet doen. Maar veel Amerikanen zijn dat normaal gaan vinden. Bovendien denken velen dat de doodstraf preventief werkt, terwijl onderzoek aantoonde dat dat niet het geval is. Ik ben er dieper ingedoken, ook historisch. Hoe ging de afschaffing in zijn werk? Waarom vond die afschaffing in Nederland relatief vroeg plaats, en in Frankrijk en Engeland pas veel later?

Kennelijk zit er een sterk moreel kompas in je: dit kan niet!

Het hele idee dat de overheid iemand ter dood moet brengen, vind ik zo gruwelijk. Je zult maar rechter zijn die de doodstraf uitspreekt. Maar levenslang is ook misdadig, dat is ook afschrijven van een mens. Ook dat heb ik van Pompe. Elk mens moet een kans krijgen. Die denkwijze staat momenteel onder druk. Ouders van vermoorde kinderen, die mensen kun je onmogelijk vragen afstand te nemen. Dat moet de overheid voor ze doen.

Laten we naar je visie op rechtsvergelijking gaan. Hoe doe je dat, rechtsculturen vergelijken?

Door er te gaan zitten! De taal leren, met collega's spreken, hen confronteren met het andere, oren openzetten en ontvankelijk zijn, ook beseffen dat jouw ideeën niet vanzelfsprekend zijn. En door erboven te gaan staan, proberen dat wat vanzelfsprekend lijkt te relativiseren. Het is niet altijd effectief wat je in je eigen cultuur doet, al denken we dat. Het kan ook anders en dan is het aardig andere landen erbij te slepen. Je moet zaken of problemen nemen die min of meer equivalent zijn, soortgelijk zijn, en dat is al heel moeilijk. Of het überhaupt wel kan? Jawel, hangt ervan af wat het doel is. Het is de vraag of ik iets kan overnemen van die ander en dan zal blijken dat dat meestal niet kan. Op zich is dat ook weer leerzaam.

Plea bargaining laat zich niet zomaar vergelijken met onze transactie. Maar je kunt dat wel leren begrijpen door het te plaatsen in het kader van de inrichting van het strafproces en de rechtspleging. Je moet dus van beide landen het rechtssysteem kennen en begrijpen. Dat levert meestal meer inzicht op over je eigen systeem dan over het vreemde systeem. Dat is ook de meerwaarde, dat je meer inzicht krijgt in het eigen stelsel. Ook voor de beleidsmaker kan dat interessant zijn: kan ik dit wel zo veranderen? Hou ik dan nog wel een coherent stelsel overeind?

Gevraagd naar haar interessantste rechtsvergelijkende onderzoek noemt Chrisje justitiële dwalingen. In een uiteenzetting daarover (zie Brants, 2011) had zij al

eerder de tunnelvisie van de inquisitoire procedure toegelicht. Het probleem van dat model is dat er te weinig externe controle is. Dat kan funeste gevolgen hebben. De kans bestaat dat fouten zelf-repeterend worden en moeilijk te doorbreken zijn. Er is weinig besef dat deze zich kunnen voordoen; het vertrouwen in het systeem is zo groot, dat professionals hun eigen feilbaarheid en kwetsbaarheid voor fouten niet in overweging nemen. Binnen het adversaire model daarentegen wordt tunnelvisie verwacht van de partijen en de garanties van eerlijke waarheidsvindingen zijn erop toegesneden dat tegen te gaan. Dat wil niet zeggen dat dwalingen niet voorkomen. Zo wordt het probleem van justitiële dwalingen in de VS aanmerkelijk verergerd door de doodstraf, de 'John Wayne justice' (p. 180). Die ophefmakende zaken verleiden ertoe genoeg te nemen met onbetrouwbaar bewijs en valse bekentenissen.

Wat bedoel je met het zelf-repeterende van dwalingen?

Dwalingen zitten ingebakken in het systeem. Neem Engeland en Nederland. Heel leuk om te kijken waar het misgaat in beide stelsels. De redenen zijn meestal dezelfde: de politie heeft haar werk niet goed gedaan, de rechter snapt het niet, de experts ook niet. Dat is overal hetzelfde, alleen het moment waarop het misgaat en de manier waarop het uitpakt, verschilt sterk. Dat heeft ermee te maken dat in ieder stelsel anders wordt gecontroleerd. Van belang daarbij is de notie van 'critical trust'. Waarom vertrouw je bijvoorbeeld de veiligheid van een kerncentrale? Omdat je erop vertrouwt dat kernfysici weten wat ze doen en schone elektriciteit willen produceren. Bij het strafproces is dat hetzelfde: je vertrouwt erop dat het OM zijn werk goed heeft gedaan en niet het doel heeft een onschuldige te veroordelen. Maar in Engeland is dat anders, daar heb je vertrouwen in de advocaat. Dat die met het andere verhaal komt om de jury te overtuigen. Maar niet alle advocaten doen hun werk goed in Engeland. Er is ook enorm beknibbeld op rechtshulp, dus ze kunnen hun werk niet meer goed doen. In Nederland laat het OM het afweten en verzuimt te controleren. In Nederland planten die fouten zich voort. Die bestendigen zich. Het zelfcorrigerend vermogen zou bij ons groter moeten zijn. Dat is een van de zwakheden van het inquisitoire systeem. Je gaat er te veel op vertrouwen, er wordt te weinig ter discussie gesteld. De mogelijkheden van tunnelvisie zijn dan ook groter. In Nederland is het een grote familie, 'ouwe-jongens-krentenbrood', en ontbreekt nagenoeg de mogelijkheid van externe controle.

Je lijkt meer geporteerd te zijn van het transparante adversaire systeem.

Toen ik onderzoek deed naar fraude viel me op hoe weinig transparant het OM was. Je had geen idee wat dat OM allemaal uitspookte. Langzamerhand ben ik gebrek aan openbaarheid heel problematisch gaan vinden. Eigenlijk door toedoen van buitenlanders die erop wezen. De eerste keer dat ik college gaf in Edinburgh vertelde ik over de Slavenburg-zaak en de transacties die daaruit voort waren gekomen. Toen vroeg iemand: 'Wat hebben jullie eigenlijk voor maatregelen om corruptie bij het OM tegen te gaan?' Ik zei: 'Ons OM is niet corrupt.' De vragen-

steller: 'Hoe weet je dat? Is er onderzoek naar?' 'Nee, er is geen onderzoek naar gedaan en dat is ook niet nodig, want het is gewoon zo.'

Pas later bedacht ik me dat het een heel terechte vraag was. Nou, bij de Slavenburg-zaak in het kader van ons proefschrift kwam ik erachter dat er veel handje-klap werd gespeeld. Dat is precies de reden waarom de jury zo van belang is. Die maakt het strafproces zoveel transparanter. Als je een zaak bijwoont en je hoort hoe advocaten en officieren de zaak moeten uitleggen aan de gewone man, want die zit daar, dan kun je dat als buitenstaander heel goed volgen. Als je hier naar zitting gaat, weet je niet waar het om draait. Je kent het dossier niet.

We komen te spreken over de jury. In een van haar studies (Brants, 2004) spreekt Brants over een Nederlandse 'anti-jury-reflex', 'een onmiddellijke en bijna natuurlijke afkeer van het idee dat een ander dan de professionele rechter een beslissing zou kunnen en mogen nemen over het lot van een medeburger' (p. 182). Het geloof dat met toelating van de leek tot het strafproces onherroepelijk afbreuk wordt gedaan aan de kwaliteit van de rechtspraak. Vaak berust dat volgens Chrisje op het vooroordeel en een irrationele angst voor 'Amerikaanse toestanden'. In feite behoort Nederland tot een kleine groep van landen in Europa waar de exclusiviteit van professionele rechtspraak de norm is. De meeste westerse landen kijken met afschuw naar een inquisitoire traditie waar onpartijdigheid naar hun idee niet gegarandeerd kan worden. Maar dat dringt in Nederland niet door of leidt tot irritatie. Volgens Brants is het wel heel aanmatigend om te menen dat 'wij in Nederland wel, maar alle andere landen met juryrechtspraak niet tot verfijnde strafrechtelijke oordelen kunnen komen' (p. 188). Een andere conclusie lijkt aannemelijker: Nederland is ondanks een parlementair systeem eigenlijk geen 'echte' democratie, althans niet in de participerende zin.

Kun je nog eens aangeven waarom Nederlanders geen jury willen?

Ook hier weer een kwestie van vertrouwen. Dat blijkt ook uit onderzoek. Mensen hebben bepaalde ideeën bij rechters, wijze mannen, die goede beslissingen nemen, die weten waar ze het over hebben. Dat moet je niet aan de bakker op de hoek uitbesteden. Maar waarom zou je niet door de bakker berecht willen worden? Als je kijkt naar wat juryleden zeggen in de jurykamer, verschilt dat niet zo gek veel van wat professionals doen. Groepsprocessen waarbij sommigen anderen proberen te overtuigen en anderen tegensputteren. Mensen nemen die verantwoordelijkheid heel serieus.

Maar Nederlanders moeten er weinig van hebben. De vraag is overigens of je het invoeren van de jury wel moet willen. Hoe valt dat? Sommige landen hebben recentelijk de jury ingevoerd, vaak na een periode van dictatuur. Wanneer je de rechters niet kon vertrouwen. Ook in Spanje is de jury inmiddels ingevoerd.

Het gesprek is inmiddels bij typische Hollandse vooringenomenheden beland. Chrisje houdt ervan een aantal mythen over democratie en tolerantie te ontmaskeren. Zo mag het gedoogbeleid beslist niet verward worden met 'anything goes' (Brants, 1998b). Het gaat om een subtiele vorm van sociale controle, een pragmatische tolerantie, hoewel dat woord niet opgevat moet worden als goedkeuren.

Dat pragmatisme gaat vergezeld met een scepticisme over het vermogen van het strafrecht om effectieve oplossingen te bieden voor sociale problemen. Het ligt meer voor de hand prostitutie als sociaal feit te accepteren en door middel van regulering bescherming te bieden tegen onveiligheid en ziekte. Het gaat primair om zelfregulering, indien nodig aangevuld met bestuurlijke regels, met de stok van het strafrecht op de achtergrond. Iedereen kan zo zijn eigen zaken blijven behartigen en ieders vrijheid komt niet in het gedrang. Brants spreekt over een zachte vorm van disciplineren, op basis van overtuiging en schijnbare consensus ('the iron fist in the velvet glove') (p. 634, zie ook p. 624).

Daaruit kan worden opgemaakt dat Nederland niet zozeer een tolerant land als wel een consensuele samenleving is, gericht op accommodatie en aanpassing.

Eind jaren 1990 heb je het Amsterdamse gedoogbeleid rondom prostitutie tegen het licht gehouden. Die studie heet 'The fine art of regulated tolerance'. Hoe kijk je daar nu tegenaan?

Onderhandelen, greep zien te houden op problemen, dat is een mooi model zolang iedereen tevreden is. Maar de problemen in Amsterdam liepen uit de hand. Meer mensensmokkel en repressie. Niettemin, als je afwijkend gedrag vertoont, je zit aan de drugs of werkt als prostituee, dan kun je beter hier wonen dan in Engeland. Al bij al is het hier toch wel heel prettig. Dat verdedig ik ook altijd. Ik ben een beetje teruggekomen van kritiek op de poldercultuur. Natuurlijk, discussies worden onder tafel geveegd. Nederlanders zijn zelfingenomen en erg gauw tevreden met zichzelf. Het komt niet eens in je op dat een ander het niet met je eens is. Het is zogenaamd allemaal prima hier. We willen ook dat nieuwkomers moeten worden als wij. Een zachte drang om je aan te passen. Engelsen zijn daarentegen arrogant. Engelsen spreken het eigen gelijk gewoon uit, pats.

Zachte disciplineren? Ja, die is kenmerkend voor Nederland. Je mag de cipier wel Henk noemen, maar ondertussen moet je wel meelopen. Maar toch, toen ik in de commissie van toezicht van het grenshospitium zat. Dat is verschrikkelijk. Mensen zitten opgesloten, kinderen voetballen achter prikkeldraad. Uitgeproceeerde migranten worden vreselijk behandeld.

Staat dat op gespannen voet met ons zelfbeeld?

Ja, vrijheidslievend en niet racistisch. Maar racisme speelt onderhuids wel degelijk. Zie ons onderzoek naar discriminatie. Wat wordt vervolgd, is niet eenduidig, vaak ook schimmig. Uit de politiedossiers bleek dat mensen in het alledaagse leven, in het verkeer en openbaar vervoer, racisme makkelijk uiten. Maar we zijn er heel omfloerst over.

De Engelsen staan er weer heel anders in. De politie wordt snel van racisme beschuldigd, bijvoorbeeld na die brand in Londen. Racisme wordt veel onverbloemder geuit. Er wordt ook een enorme hoeveelheid *hate speech* bij de politie gemeld. Ik denk dat minderheden in Engeland ook wat gevoeliger zijn. Ze maken er meer werk van, zijn beter georganiseerd dan hier. Diversiteit is overigens beter zichtbaar in Engeland, zoals zwarte nieuwslezers op tv, maar ook veel meer minderheden bij de politie. Tegelijk is de vrijheid van meningsuiting heilig in Enge-

land. Wat er gezegd wordt over ministers bijvoorbeeld, lasterlijk en schunnige uitingen, dat zal je hier niet snel horen.

Zie je dat omfloerste ook in de journalistiek?

De Nederlandse journalistiek is wat tam. Ik heb alweer een tijd terug een rapport geschreven voor de Vereniging van Journalisten over bronbescherming en inbeslagname van journalistiek materiaal. Als journalisten hun bronnen moeten noemen, dan moet je daarmee naar Straatsburg, dat moet je niet laten zitten. Dan gaan ze met het OM praten, lossen ze het zo op. Pragmatisch, terwijl ik vond dat je dat keihard moest spelen. Je moet er de overheid niet mee weg laten komen. Destijds speelde de Spits-zaak, een gratis blad destijds. Die journalist werd gegijzeld, moest zijn bronnen prijsgeven. Dat vind ik zo idioot. In Engeland zijn de directies van kranten strijdbaarder en ook bereid om proceskosten te betalen. De Engelse boulevardpers is verschrikkelijk. Rechters worden geportretteerd als vijanden van het volk. Dat is de keerzijde van een grote openbaarheid.

Nederlandse journalisten zijn geneigd tot zelfcensuur. Dat is een voortvloeiende van de verzuiling toen kranten trouw moesten zijn aan hun eigen politieke zuil. Je laat dus dingen liggen die je wel zou moeten uitzoeken. Maar je moet wel rekening houden met het publieke belang. Dat is tegenwoordig wel veranderd. Veel journalisten menen dat ze met het publieke belang niks te maken hebben. Maar ik vind dat je ook verantwoordelijk bent voor de gevolgen van wat je schrijft en hoe die toekomstige feiten kunnen gaan beïnvloeden.

Ik had de media op de hand toen ik zei dat de jury een goed systeem is. Het volk meer macht geven. Maar ik heb het niet zo op het volk, dat een meerderheid de dienst uitmaakt. Democratie is er om minderheden te beschermen. Ik hoor dagelijks op de BBC 'the will of the people' zus en zo. Natuurlijk in het kader van de discussie over de Brexit. Nou, dan denk ik: mooi niet mijn wil. Overigens is het een nipte minderheid die Engeland momenteel naar de afgrond leidt. Dat is bepaald niet de wil van het volk.

Wat is het beste dat je hebt geschreven?

Dat is *Velden van weleer*. Nog altijd leeft dat. We doen de voorstellingen weer. Ik ben ook altijd geïnteresseerd geweest in geweld. Dat fascineert. Het mooiste artikel dat ik heb geschreven is 'Schuldig landschap' (Brants, 2009). Het gaat over de vraag van collectieve schuld. Lang over gedaan, allerlei filosofen bij betrokken, over de schuld van het Duitse volk. Ben je verantwoordelijk voor de misdaden van anderen?

Na meer dan twee uur zit het onderhoud erop. We hebben gesproken met een kenner van rechtsculturen, met een voorliefde voor het relativiseren van absolute normen en het kritiseren van vooringenomenheden, waaronder de 'naar binnen gekeerde zelfvoldaanheid van het inquisitoire systeem'. Dat is haar niet altijd in dank afgenomen, omdat de bewakers van de rechtstraditie vast willen houden aan een van leken verschoonde rechtspraak en aan de goede wil van magistraten, het OM inclusief. Erboven staan, steeds kritisch en sceptisch, en vervolgens gedeci-

deerd oordelen, inclusief termen als ‘waar’ en ‘onwaar’ (‘het is waar dat ...’). Hoe gecompliceerd het vraagstuk ook is, niet schromen om een stevig standpunt in te nemen, niemand sparen. We zouden dat ‘hogere opinievorming’ kunnen noemen, een zoeken naar een platoonse balans en verwoord in klare journalistieke taal.

Literatuur

- Brants, C. (1998a), *Over levende gedachten. De menselijkheid van een functioneel strafrecht*. Deventer: Gouda Quint.
- Brants, C. (1998b), The Fine Art of Regulated Tolerance: Prostitution in Amsterdam. *Journal of Law and Society*, 25(4), 621-635.
- Brants, C. (2004), Mag het volk ook meedoen? De leek en het Nederlandse strafproces. In: A.H. Klip e.a. (red.), *KriTies; liber amicorum et amicarum voor prof. Mr. E. Prakken*, Deventer: Kluwer, 129-147.
- Brants, C. (2009), Schuldig landschap. Het probleem van de collectieve schuld in het internationale strafrecht. In: F. Koenraadt, I. Weijers, e.a. (red.), *Vrijheid en verlangen*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, 99-115.
- Brants, C. (2011), ‘Over justitiële dwalingen in de Verenigde Staten en Nederland’. In: F. Koenraadt & R. Wolleswinkel (red.), *Homo ludens en humaan strafrecht*. Den Haag: Boom Lemma, 179-196.
- Brants, C. (2013), *Living on the hyphen. De meerwaarde van een meervoudig perspectief*. Den Haag: Boom Lemma.
- Kelk, C. e.a. (red.) (2013), *Veelzijdige gedachten. Liber amicorum prof. Dr. Chrisje Brants*. Den Haag: Boom Lemma.

‘Liever het landschap dan de struiken’

In gesprek met Hans Boutellier

Tom Daems & Bas van Stokkom

Op 19 december 2018 ontmoeten we Hans Boutellier. Het moment van ons gesprek blijkt goed gekozen: een maand later zou zijn nieuwe boek *A Criminology of Moral Order* verschijnen. De verwachtingen zijn hooggespannen: in het boek herneemt Boutellier verschillende ideeën uit eerdere publicaties en introduceert hij deze voor een internationaal leespubliek. *‘It took me a year to write it, but I needed some decades to develop the ideas and the competence to write them down’*, zo klinkt het in het dankwoord (Boutellier, 2019: vi).

En, inderdaad, de intussen 65 jaar oude Boutellier heeft al heel wat kilometers op de teller. Bij het grote publiek brak hij vooral door met zijn fel besproken proefschrift *Solidariteit en slachtofferschap* (1993). Hier beargumenteerde hij dat het slachtoffer de lijm is die de postmoderne samenleving – waar eenieder het over zowat alles oneens is en mag zijn – samenhoudt. Bij de aanblik van het lijdende slachtoffer trekken we eensgezind een grens. *‘Slachtofferschap vormt in het publieke morele debat de centrale metafoor voor solidariteit’*, zo klonk het op 6 november 1993 in *Trouw*, in een bijdrage met als titel ‘Are you suffering’, een knipoog naar Richard Rorty, die bij hem toch wel een sterke indruk heeft nagelaten.

In *Solidariteit en slachtofferschap* kwam ook Boutelliers waarmerk – de hem typerende, morele kijk op criminaliteit – uitgesproken aan bod. Eén van ons (TD) heeft hem recent, op de kaft van het nieuwe boek *A Criminology of Moral Order*, omschreven als de nieuwe Durkheim voor de vloeibare moderniteit – en dat vat hem eigenlijk wel goed samen. Vraagstukken rond moraliteit houden hem al ruim veertig jaar bezig. *‘Alleen tijden die moreel verdeeld zijn, zijn inventief op het gebied van de moraal’*, zo luidt niet toevallig een van zijn geliefkoosde (en door hem diverse malen geciteerde) uitspraken van Emile Durkheim.

Die interesse in het verhaal van de moraal keert ook terug in latere boeken, zoals *De veiligheidsutopie* (2002) en *De improvisatiemaatschappij* (2011). Bij de lancering

van dat laatste boek had Boutelliers uitgever het Betty Asfalt Complex te Amsterdam afgehuurd, waar het boek in een verduisterde zaal op een gezellig theaterpodium werd voorgesteld en becommentarieerd: een dergelijke behandeling met toeters en bellen is niet elke auteur gegund, al zeker niet in de wereld van de criminologie. Boutellier ligt toch wel in een schuif apart bij zijn uitgever, zo merken we toen al op (Daems, 2010).

En dat heeft in belangrijke mate te maken met de wijze waarop hij zich beweegt in het publieke debat – en zijn uitgesproken intentie om zijn stempel te drukken op het debat. Het verklaart ook waarom hij recentelijk zijn blik verder verruimt naar vraagstukken over religie en integratie, zoals in *Het seculiere experiment* (2015), een boek dat hij – zo leren we bij aanvang van het gesprek – op dit moment herwerkt naar een nieuwe editie.

We spreken elkaar in het vakantiehuisje van Hans in Walsoorden. We rijden vanuit het drukke België Zeeuws-Vlaanderen binnen, passeren Hulst, duiken een steeds leger wordend polderlandschap in en bevinden ons dan plotsklaps in het kleine dijkdorpje, zonder enige franje, bezaaid met kleine boten die voor reparatie en onderhoud aan de kant zijn gehesen. Felle wind, zware zwarte wolken afgewisseld met zonnestrallen, een vreedzame Westerschelde, kanjers van vrachtschepen en vergezichten tot aan Antwerpen toe. In dit verlaten oord werkt Hans Boutellier onverstoord aan zijn volgende publicaties. Ditmaal liggen Appiah en Fukuyama op tafel. Een geordend huisje, we zitten aan de keukentafel.

Hans, we starten met je biografie: je thuissituatie, jeugd en studie. Het tweede luik zou vooral moeten ingaan op theoretische perspectieven die je hebt ontwikkeld de afgelopen 35 jaar. We blikken ook terug op het proefschrift van 1993. Intussen heb je ook een hele evolutie doorgemaakt. Daar willen we graag meer over horen. Een derde luik zou kunnen gaan over jouw rol in de samenleving, en het publieke debat. Want je bent ook iemand die een boodschap heeft, die niet zomaar in een kamertje zijn ideeën ontwikkelt, maar daar ook graag mee naar buiten treedt en het debat ook wil beïnvloeden. Die publieke rol, hoe je daartegenover staat. Dat zijn de drie thema's.

Ik ben van '53. Ik besepte onlangs weer dat dat slechts acht jaar na de Tweede Wereldoorlog was. Alsof je nu terugkijkt op 2010. Ik heb me pas tamelijk laat gerealiseerd welk een sterke doorwerking dat nog gehad moet hebben op mijn opvoeding in Haarlem. Ik zat in de katholieke zuil. Dat betekende natuurlijk dat ik misdienaar was. Mijn vader, van eenvoudige komaf, mocht in zijn jeugd geen misdienaar worden. Dus als die een zoon kreeg, dan zou en moest die misdienaar worden. Terwijl ik eigenlijk zelf liever op het koor had gewild. Katholieke school natuurlijk, katholieke padvindsters, katholieke sportverenigingen. We woonden in een huis van de katholieke woningbouwvereniging. In het weekend moest ik altijd een pakje sigaretten voor mijn vader halen. Golden Fiction. Dan mocht ik de stuiver zelf houden die je overhiel van een gulden. Bij de katholieke sigarenboer. En als die dicht was, dan niet bij die protestanten aan de overkant. Dan maar geen sigaretten. Dat is dus echt behoorlijk verzuuld.

Geen protestantse vriendjes.

Nee, maar we zaten wel in hetzelfde gebouw. Een deel was de katholieke lagere school en het andere deel was protestants. Ik heb een vrij rustige opvoeding gekend. HBS-B, de Hogereburgerschool, wat tegenwoordig het atheneum is. Dat was eigenlijk niet mijn ding, maar ik heb het uiteindelijk wel gehaald. En ik heb wel altijd een enorme hang gehad naar een soort van geleerdheid. Ik vond dat mooi. Dus ik ging al heel jong naar de bibliotheek. Kleine biografietjes, uit zo'n biografieënreeks. Met Einstein en Newton. Ook Freud zat er volgens mij tussen. Dat vond ik mooi. Dus ik had wel al vrij jong interesse in de wetenschap.

Werd je er thuis niet toe gestimuleerd?

Nee, niet echt. Mijn vader werkte als kleine gemeenteambtenaar, zal ik maar zeggen. Moeder was huisvrouw. Dat was niet een context waarin dat speciaal gestimuleerd werd.

Vanaf wanneer heb je dat katholieke 'juk' van je afgeworpen?

Nee, ik heb het nooit als juk ervaren. Maar ik ben natuurlijk wel typisch een kind van de secularisering. Ik zat op een middelbare school die van rooms rood werd. Er zat op die school een soort 'cultuurgroep', een culturele voorhoede, van zo'n vijftig leerlingen met een aantal progressieve docenten. We hadden een filmclub, toneel en muziek. Die mochten we zelf in een soort kelder exploiteren. En toen ontstond ook het idee om 'beat- en theatermissen' te gaan maken. Ik heb over de kerkbanken gelopen terwijl de kerk vol zat. Dat waren allemaal pogingen om het katholieke geloof nog aantrekkelijk te houden. En op een gegeven moment is dat gewoon weggeëbd.

Maar je hebt je niet tegen het geloof afgezet?

Nee, dat is geen verzetsdaad geweest. Het is gewoon weggeëbd. Maar het is desalniettemin altijd toch wel een belangrijke invloed, denk ik.

Je verwijst naar die uitspraak van je vader in 'Het seculiere experiment': 'Als er niemand meer in God gelooft, dan wordt het een zootje, jongen.' Kan je daar nader op ingaan?

Mijn vader was niet echt een heel uitgesproken figuur met uitgesproken meningen. Maar ik weet nog heel goed dat hij met argusogen naar die hele ontwikkeling keek. Uiteindelijk nam hij daar toch ook niet echt positie bij in en bewoog eigenlijk zo'n beetje mee. Dat was wat later dan zijn kinderen, maar geleidelijk aan is hij gewoon gestopt met die kerk. Maar dit gebeurde wel vanuit een soort basis-intuïtie van: gaat dat wel goed? Achteraf denk ik wel dat dat toch een ongelooflijke periode is geweest. We zijn toen met twee vrienden naar Kralingen gelift, het eerste popfestival in de Lage Landen, in 1970 – toen was ik dus zeventien. Dat was toch vrij spectaculair. Op mijn achttiende ben ik ook naar Polen gelift. Ik weet nog wel dat mijn moeder echt de tranen in haar ogen had toen ze gedag zei.

Je bent de enige zoon?

Ja, en drie zussen. Ik was de jongste. Dus ik was ook nog eens een beetje het 'jochie'. Dat is ook van grote invloed geweest.

Het is een cliché dat zo'n jongen verwend wordt, klopt dat?

Niet zoveel. Het leverde een ambivalente houding op. Ik zei al heel jong: 'Ik heb vier moeders.' Als grapje. Dus er was heel veel vanzelfsprekende liefde, en inderdaad, ik werd ook wel wat verwend. Maar het was wel lastig om je waar te maken. Dat heeft wel geresulteerd in een behoorlijke geldingsdrang. Het enorme pogen om gehoord te worden. Je zat aan tafel en die meiden en mijn ouders voerden het gesprek. Ik moest op een of andere manier de aandacht opeisen. Ik heb dus heel lang bijvoorbeeld geweigerd om warm te eten. Ik at alleen maar brood en pap en fruit. Dat was een poging om te zeggen: 'Ja, ik ben er ook nog.'

Een hongerstaking eigenlijk.

Dat woord heb ik er nog nooit aan verbonden. Maar ik heb dat wel tot ongeveer mijn achtste gedaan. Op de middelbare school kwam ik pas los van thuis.

Is toen ook het heilige intellectuele vuur ontbrand of gebeurde dit pas later? En wanneer merkte je dat je kon schrijven?

Veel later. Ik heb wel altijd die ambitie gevoeld. Ik ging psychologie studeren en ik weet eigenlijk nog steeds niet goed waarom. Dat is het bekende cliché: ik wilde iets doen met mensen of iets dergelijks, maar dat viel me ontzettend tegen. Ik heb die opleiding wel afgemaakt, maar dat was meer uit loyaliteit aan de beslissing, ook wel aan mijn ouders. Maar ik heb er wel negen jaar over gedaan. Ik ben in 1971 aan de Universiteit van Amsterdam gestart, toen nog Gemeentelijke Universiteit geheten. En toen kwam ik erachter dat er op de Vrije Universiteit een interessante richting in de sociale psychologie was. Na mijn kandidaats ben ik naar de VU overgestapt. Die groep was toen in behoorlijk linkse handen. We deden daar onderzoek voor de vakbeweging. Dus dat was eigenlijk een eerste welbewuste keuze van: 'He, dat vind ik interessant. Daar wil ik naartoe.' In het derde jaar had ik al met gelijkgestemden een boekje geschreven met als titel *Psychologie en Marxisme*. Die Holzkamp-groep hield zich bezig met Russische psychologie: Sève, Leontiev, ... Dat was hele moeilijke literatuur, in het Duits. Echt *close reading*. Ik had daar affiniteit mee, maar ging er nooit helemaal in op. Antoine Verbij was eigenlijk een van de trekkers. Die groep maakte het wel mogelijk om die psychologie ook maatschappelijker te duiden.

En hoe kijk je daar nu op terug? Vind je het geen onzin als je het terugleest?

Ik vind het geen onzin. Holzkamp was wel echt serieus. En van Lucien Sève heb ik bijvoorbeeld wel wat ideeën overgehouden. Die heeft het over persoonlijkheidsvormen. Het idee dat de samenleving mallen met zich meebrengt waarnaar je je gaat vormen. Dus het was voor mij vooral de ontdekking dat het mogelijk is om maatschappelijke ontwikkelingen en psychologie met elkaar in verband te

brengen. Ons boek is in 1975 gepubliceerd en daaruit is het tijdschrift *Psychologie en Maatschappij* voortgekomen. Ik was bij de oprichting betrokken. Dat is voor mij eigenlijk het beslissende moment geweest. Dat je vanuit een soort gepiel en zoek van 'wat moet ik hier nu mee?', opeens ontdekt dat je letterlijk psychologie en maatschappij bijeen kunt nemen.

Dit was dus een stimulerende omgeving?

Aan Antoine Verbij, met name, heb ik me enorm opgetrokken. En die heeft me ook leren schrijven. Hij was hoofdredacteur en op een gegeven moment stopte hij ermee. Toen zou ik het overnemen. Hij heeft me ook lesgegeven. We redigeerden allebei hetzelfde artikel en bespraken dat met elkaar. Dat was echt heel intensief.

Eind jaren 1970 heb je praktijkervaring opgedaan in een jeugdinstelling. Waar moeten we dat situeren?

Ik was geleidelijk aan steeds meer geïnteresseerd geraakt in de wereld van strafrecht, criminaliteit, criminologie. Voor *Psychologie en Maatschappij* heb ik in 1979 een themanummer over moraal gemaakt, met daarin een interview met Jan Broekman, een filosofisch antropoloog die zich bezighield met recht en moraal. In de context van mijn scriptie leek het me wel een goed idee om daar een stage aan te koppelen. We kwamen terecht in een heropvoedingskamp, een justitiële rijksinrichting. Dat is voor mij een zeer interessante ervaring geweest. We hebben daar een halfjaar rondgelopen en uiteindelijk besloten om af te studeren op een analyse van onze dagboeken. Dat is een hele strijd met onze begeleider geweest. Die scriptie is eigenlijk nog steeds interessant. *De strijd om de verbeelding*, was de titel. Een analyse van: wat gebeurt er eigenlijk in zo'n inrichting? Wanneer we een dag hadden gewerkt, dan schreven we onszelf een uur, twee uur leeg. Dat was een beetje spontaan, intuïtief schrijven: wat is er allemaal gebeurd vandaag? En die aantekeningen hebben we vervolgens geanalyseerd. Onze begeleider was positivistisch ingesteld, maar toch ook wel ruimdenkend. Na een tijdje vond hij het geweldig. De tweede beoordelaar was een ander paar mouwen: hij vond het maar niks. Dat was 100% kwalitatief. Dus echt het idee dat je alleen via je eigen ervaring kan begrijpen wat daar gaande is. Na die relatief overzichtelijke, beschermde jeugd met al die zussen kwam ik opeens in een vrij harde mannenwereld. Er liepen ook wel wat vrouwen rond als groepsbegeleiders, maar toch. Er zat daar een jongen voor moord. Ik kwam binnen, als groentje, en zeg 'Hans Boutellier'. Hij kijkt me aan en hij kijkt weer weg. Die jongen weigerde me een hand te geven. Ik zal dat nooit vergeten. Dat was echt wel een initiërende ervaring. Daar heb ik veel van geleerd.

Die titel, De strijd om de verbeelding, wat betekende dat?

Het ging om een gedwongen setting, maar als het erop aankwam, dan hadden die jongens het voor het zeggen. Zij kenden de klappen van de zweep. De groepsleiding kon zich met grote moeite handhaven. Mutatie en ziekteverlof waren gigantisch. Er was ontzettend veel uitval. Ik had het ook zelf erg moeilijk om me daar staande te houden. Eigenlijk had Luit, mijn medestudente, het makkelijker als

vrouw. Daar was wat meer respect voor. De titel *De strijd om de verbeelding* draaide om de vraag: wie heeft het hier voor het zeggen? Uiteindelijk geeft de macht de doorslag – de harde muren en zelfs de isoleercel die regelmatig werd gebruikt, zijn het machtigste wapen. Maar de facto, psychologisch gesproken, waren die jongens de baas. Moraliteit was toen al een beetje het sleutelbegrip om sociale verhoudingen beter te kunnen doordenken. Dat praktijkgedeelte van de scriptie hebben we toen ook in *Psychologie en Maatschappij* opgenomen. Dat riep best wel veel weerklank op. Het was echt wel een nieuw geluid.

Je hebt dat later aldus beschreven: 'Die ervaringen in de jeugdinrichting als een start van een intellectuele excursie naar de morele ruimte van onze tijd.' Dat is een hele mond vol. Kun je dat toelichten? Was dit een soort van kantelmoment om die moraliteit te gaan onderzoeken?

Ja, er zaten daar jongens die echte veelplegers of draaideurjongens waren. Dat ging maar door met auto's jatten enzovoort. Maar daar werd eigenlijk totaal niet over gesproken. Dat vonden we toen echt heel gek. De reden dat ze daar zaten, was eigenlijk taboe. Daar was zelfs een filosofietje omheen van: 'Ze maken hier een nieuwe start. We pinnen ze niet vast op wat ze gedaan hebben.' Maar hoe kun je daar nu niet over praten? Dat is het niet praten over de olifant in de kamer. Ik vond dat verbazingwekkend. Er werd een soort amorele context gecreëerd. En toen heb ik het idee gekregen, van: we zetten ze hier wel vast, maar wat zegt dat nu eigenlijk over ons rechtsgevoel? Waarom wordt dat niet ter sprake gebracht? Wat legitimeert überhaupt dat je ze vastzet? Ik zat eigenlijk vol met ideeën van Foucault. Ik had net *Surveiller et punir* gelezen en ook zijn boek over de psychiatrie. Ik had ook Goffman gelezen over totale instituties. We gingen daarnaartoe met het beeld van een totale institutie. En de uitkomst was eigenlijk omgekeerd. Die jongens hebben het in belangrijke mate voor het zeggen.

Wat deed men dan eigenlijk met die jongeren?

De filosofie was sociotherapie. Met andere woorden de groepsdynamiek, daar moest over gepraat worden door die groepsleden. Vervolgens was er therapie. Die jongens hadden daar helemaal geen zin in. Die psycholoog wilde ook niet dat wij daarbij waren. Om die jongens daar dan toch naartoe te krijgen, gaf hij ze altijd appeltaart. Onvoorstelbaar. Als die man door de gang liep, zeiden de jongens: 'Hé, Jansen, met je appeltaartensmoel.' En ik, als jong burgermannetje, vroeg me toch wel af: wat is dit in godsnaam? Daarom kwamen we tot de conclusie: in de verbeelding, in de psychologie zal ik maar zeggen, is de verhouding omgekeerd. Die man moest alle zeilen bijzetten om überhaupt te kunnen overleven.

Wat deed je verder voor je bij Justitie kwam?

Dat was een weinig interessante periode. Na mijn afstuderen heb ik een tijd geen werk gehad. Het was een moeilijke tijd op de arbeidsmarkt. En toen kon ik een baantje krijgen aan de Universiteit van Leiden bij sociale pedagogiek. Daar deed ik onderzoek naar jongerenwerk met Ineke van der Zande. Dat was een vrij klassiek denken over de maatschappelijke positie van de jeugd en kwetsbare jongeren.

Vanaf 1985 ga je bij Justitie en Justitiële verkenningen aan de slag. Hoe ben je daar terechtgekomen?

Dat is ongelooflijke mazzel, want ik had toen geen baan. Ik had wel een uitgeverscursus gevolgd en ik was dus onbetaald hoofdredacteur/eindredacteur van *Psychologie en Maatschappij*. En toen stond er die advertentie voor een redacteur voor *Justitiële verkenningen* (JV) in de krant. Er waren 160 sollicitanten. Het was echt ongelooflijk dat ik het werd. De baan was voor drie dagen in de week en dat vond ik eigenlijk wel best. Mijn vrouw Els werkte, dus we hadden voldoende inkomen. In die tijd was JV eigenlijk nog geen tijdschrift. Het stelde weinig voor. Jan van Dijk, die toen directeur was van het WODC, heeft me eigenlijk aangenomen. Het is me gelukt om er een serieus tijdschrift van te maken. Ik heb dat acht jaar gedaan. Op een gegeven moment werd ik ook hoofd van die afdeling. Dat gaf me ruimte om aan mijn proefschrift te werken. Toen begon het te kriebelen. Ik schreef serieuze artikelen over prostitutie, seksueel misbruik van kinderen, en andere zedenthema's. Dat morele thema, wat ik dus in die inrichting had ontdekt, was bij Justitie totaal niet aanwezig. Ik ben toen ook op zoek gegaan in de criminologische handboeken en ook daar was dat gewoon geen onderwerp. Ik weet nog heel goed dat Josine Junger-Tas, toen directeur van het WODC, dat thema verschrikkelijk vond. Op een gegeven moment dacht ik van: waarom maak ik er geen proefschrift van? Dan wordt het ook serieuzer genomen.

Dan heb je het over je studie naar de morele betekenis van slachtofferschap?

Ja, slachtofferschap. Dat is het uiteindelijk geworden. En toen dacht ik: ik ga gewoon naar Kees Schuyt. Dat was de meest vooraanstaande socioloog op dat moment, naast Abram de Swaan natuurlijk. Maar Kees leek me geschikt voor dit onderwerp. Hij heeft mij echter wat afgehouden. Elke keer zei hij: 'Ik ga dit niet begeleiden. Zeker niet als je de psychoanalyse erbij haalt.' Maar omdat ik maar bleef aandringen, zei hij op een gegeven moment: 'Oké, we gaan het doen.' Het schrijven aan dat boek is eigenlijk een vrij eenzaam proces geweest.

Hoe kwam dat slachtoffer in beeld? Was het je meteen duidelijk dat het slachtoffer als een overkoepelend begrip zou gaan fungeren?

Nee, dat was niet meteen duidelijk. Na de seksuele revolutie was prostitutie een geaccepteerd soort onderneming geworden. Wat betekent dat nu eigenlijk in morele zin? En dat bracht me op de gedachte van: hé, er heeft een omkering plaatsgevonden. In plaats van als slachtoffer worden zij nu meer als autonoom subject gezien. Bij seksueel misbruik was het omgekeerde het geval. Daar werd juist dat kind, dat voorheen nooit gezien werd, opeens begrepen als slachtoffer bij uitstek.

Dat waren eigenlijk analyses die in de criminologie niet bestonden.

Nee, dat waren vrij unieke dingen. Ik heb me ook nooit zo erg veel aangetrokken van die disciplinegrenzen. Ik had daarnaast een filosofische interesse en stuitte toen, via Ien Ang overigens, op Richard Rorty. Hij was destijds voor mij de grote

held. Ik heb echt alles van hem gelezen, ook over die notie van dat je niet in termen van waarheid hoeft te denken. Hij noemde zichzelf een neo-pragmatist. Je kan wel denken over wat goed is zonder dat je dat per se in waarheidstermen hoeft te formuleren. Dat was een belangrijk inzicht. Ook het idee dat wreedheid in laatste instantie het beslissende morele argument is in een liberale cultuur. Die combinatie van die meer empirische studies en dat filosofische verhaal van hem brachten mij tot de notie van slachtofferschap. Dit was een beetje onder druk van Kees, want die vroeg steeds wat nu eigenlijk de overkoepelende stelling van het boek was. Ik dacht opeens: dat is natuurlijk dat slachtofferschap. Dat is eigenlijk de kern van het geheel. Toen heb ik het geheel daarnaartoe geschreven.

In de criminologie had je tot dan toe alleen enkele empirische studies over slachtoffers.

Jan van Dijk heeft al vrij vroeg, in de jaren 1970, het belang van dat slachtoffer benadrukt natuurlijk. Hij is daar helemaal groot in geworden. Dus dat speelde ook een beetje een rol. Je had toen ook de eerste slachtofferenquêtes. Het denken in termen van slachtofferschap was net aardig op gang gekomen.

De slachtofferhulp die destijds werd opgebouwd, daar had jij niet zo gek veel mee, klopt dat?

Ik was meer geïnteresseerd in: waar komt dat eigenlijk vandaan? Slachtofferhulp is een voorbeeld van een ontwikkeling die ik probeer te begrijpen. Dat solidariteit steeds minder in termen van positieve motieven of positieve morele uitgangspunten, maar veel meer in termen van negatieve overeenstemming wordt gevonden.

Solidariteit en slachtofferschap is een boek gebleken dat jou op de kaart heeft gezet. Hoe kijk je zelf terug naar de receptie van dat boek?

Met een dubbel gevoel. In eerste instantie gebeurt er niks rond zo'n boek. Het is net alsof het niet geschreven is. Ik had al een heel kritische promotiecommissie met onder meer Jacqueline de Savornin Lohman. Paul Schnabel, die toen een proefschriftenrubriek in *NRC Handelsblad* had, besprak het boek drie maanden later. Dat was een euforisch moment. Niet alleen dat hij het besprak, maar ook hoe hij het besprak. Hij had het over een 'lichtgevend proefschrift', een 'fysieke ervaring' om te lezen. Hij schreef: 'Ik wou dat ik het zelf verzonnen had.' Dat was één reactie. Een andere reactie kwam uit de hoek van Heikelien Verrijn Stuart. Dat zal ik ook nooit vergeten. Ik werd uitgenodigd bij de VPRO, laat op de avond met haar vriend Stan van Houcke en ook René Foqué. Tot mijn stomme verbazing werd ik toen neergesabeld. Alsof ik een soort duivel was. En toen kwam dat interview met Heikelien in *De Groene Amsterdammer* waarin ze zei dat het proefschrift de deur openzet naar het fascisme. Ik vond dat echt ongelooflijk, zulke tegenstrijdige reacties.

Maar dat heeft jou geen windeieren gelegd natuurlijk.

Zo kan je het zien, ja. Maar ik moet zeggen dat ik wel enorm geschrokken ben van die reactie van Heikelien. Daar heb ik toen op gereageerd. Ik ben wel beter gaan

begrijpen hoe dat slachtoffer-denken werkt. En tot op zekere hoogte heeft ze wel een beetje gelijk gekregen. Wat zij zei, en ook René Foqué, is: 'Dat zet de deur open voor de wraak.' Je laat de wraak binnen in het strafrechtelijk systeem en daarmee ook de onverzadigbaarheid van de wraak. Ik ben nu van mening dat daardoor het strafrechtelijke systeem een politiek instrument is geworden met alle gevolgen van dien, zoals de verschuiving van strafrechtelijk beleid naar veiligheidsbeleid, inclusief de onverzadigbaarheid daarvan. Ik ben steeds meer geneigd om dat als een kantelpunt te zien, maar ik had dat destijds niet echt door. Voor mij was toen meer van belang het idee dat we niet in een amorele tijd leven, zoals in die jaren door veel conservatieven werd beweerd. We leven in een anders-morele tijd waarin veel meer vanuit slachtofferschap en aversie van wreedheid wordt gedacht. Ik vond dat zelf een positieve ontwikkeling. En naar links toe, het relativisme, betekende het dat er wel degelijk een grond is voor moreel oordelen, namelijk tegengaan van wreedheid en vernedering.

Heb je destijds aangevoeld dat er een gunstig klimaat was om het over normen en waarden, fatsoen en moraal te hebben?

Ik heb me eind jaren 1980, toen ik me met dat onderwerp bezighield, wel een beetje eenzaam gevoeld. Mijn linkse vrienden, zoals Antoine Verbij, hoonden me weg. Ik neem het hem nog steeds kwalijk dat hij dat interview met Heikelen toen heeft geplaatst, want hij was toen adjunct-hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*, zonder dat ik daarvan wist. Ik vond dat een wat lelijke streek. Ik sla de Groene open en zie dat ik de wegbereider van het fascisme ben.

Wat ben je gaan doen nadat je stopte bij JV?

Ik ben in 1995 naar het justitiële beleid gegaan, na tien jaar bij het WODC te hebben gezeten. Ik wilde kijken of ik daar van betekenis kon zijn. Ik dacht stiekem bij mezelf: in het land der blinden is éénoog koning. Ik was een van de weinigen, samen met Jan van Dijk onder andere, die het nodige hadden bestudeerd en dat gaf de gelegenheid om met nieuwe dingen te komen. Die context waar ik toen kwam, vond ik eigenlijk heel leuk. Dat was de tijd van 'Justitie in buurt' (Jib). Die term heb ik toen verzonnen. In 1995 zijn we met een eerste verkenning begonnen om te kijken of het wat zou kunnen worden. Ik ben daar een tijdje heel druk mee geweest. Ik had op het departement ook een grote vrijheid, omdat de lijn naar boven kort was, en Winnie Sorgdrager zat er toen. Op Jib ben ik best wel trots. Uiteindelijk is dat doorontwikkeld tot de veiligheidshuizen die nu ook weer haast ter ziele zijn.

In veiligheidshuizen werd geen contact met de wijk gelegd.

Ja dat klopt, uiteindelijk ben ik er toch positief over, want die huizen werken casusgericht en bieden mogelijkheden aan andere partijen dan het Openbaar Ministerie om te reageren op delictsituaties.

Het was destijds revolutionair, maar het werd ook met gemengde gevoelens door het OM omarmd.

Sommige officieren fungeerden als voortrekker en vonden het een heel relevante ontwikkeling, en zij steunden dat. Uiteindelijk lukte het daarvoor potjes te krijgen. In de Van Woustraat in Amsterdam was Jib gevestigd in een winkelpandje. Het was een beetje zoeken, maar al snel kwam de vraag: wat zitten ze daar nu eigenlijk te doen? Dan wordt het toch gauw afgeblazen door zo'n bureaucratisch lichaam als het OM. In Arnhem stond een enthousiaste officier aan het roer die echt in die wijk probeerde aan te sluiten bij de problematiek daar en veel meer beleidsgericht werkte. Andere officieren wilden überhaupt die wijk niet in. Velen vonden het verschrikkelijk. Dat klassieke OM, dat stond er helemaal haaks op.

De evaluatie van Jib was redelijk positief. Kun je concluderen dat een succesvol Jib werd wegbezuinigd?

Die evaluatie was dubbel en heeft een rol gespeeld bij het opheffen van het programma. Het punt is – en dat maak ik bij het Verwey-Jonker Instituut regelmatig mee wanneer de effectiviteit van beleid beoordeeld moet worden – dat er eigenlijk nooit een positieve beoordeling uit komt. Je kunt nooit aantonen dat iets duidelijk werkt. En dat kwam ook uit dat rapport. Het was niet negatief, er waren veel positieve aspecten, maar de effectiviteit kon niet worden aangetoond. Ik herinner me nog goed de cover van het tijdschrift *SEC*, waar ik nog ooit het nulnummer van heb gemaakt: 'Jib werkt niet'. Dat is desastreus. Dat is het verschil tussen 'no proof for evidence' en 'proof for no evidence'. Als je het niet kunt aantonen, lijkt het voor leken alsof het niet werkt.

Wanneer ben je weggegaan bij Justitie?

Van 1995 tot 2003 heb ik op justitieel beleid gezeten. Aanvankelijk had ik daar veel ruimte, met een eigen afdeling. We hadden een heel leuke groep, met interessante mensen als Judith Leest en Fatima Elatik. Op een gegeven moment veranderden de poppetjes op de lijn naar de bewindspersoon. Toen ben ik naar het Verwey-Jonker Instituut gegaan.

De veiligheidsutopie heb je dus nog in die tijd bij Justitie geschreven.

Ja, dat was een interessante periode. Gaandeweg nam de hitte rondom veiligheid in de wandelgangen toe. Ik wilde proberen te begrijpen wat er gaande was. Het boek zou in mei 2002 uitkomen, maar toen was net Pim Fortuyn vermoord in de aanloop naar de verkiezingen. Dat is toch wel het meest gekke politieke jaar in Nederland geweest sinds de Tweede Wereldoorlog. Ik was altijd in de avonduren met dat boek bezig geweest, dus eigenlijk wist niemand ervan. Op een bepaald moment vond ik dat ik toch eens moest laten weten dat het boek eraan kwam. De directeur van voorlichting en communicatie zei toen: 'Ik zie geen risico, maar je moet het publiceren na de verkiezingen.' Ik heb de publicatie toen opgeschort. Ik had destijds ook nog lijntjes naar de academische criminologie, bij Henk van de Bunt die toen terug was gekeerd naar de VU. Ik had er een aanstelling van een

halve dag, wat een mooie basis was om *De veiligheidsutopie* te publiceren, als niet-ambtenaar zijnde. Het boek sloeg meteen goed aan. Er zijn inmiddels zo'n 8000 exemplaren van verkocht.

Het boek heeft het grote publiek bereikt.

Het kreeg vooral gehoor in de beleidswereld. In de criminologie gebeurde het eerder stiekem. In *Tijdschrift voor Criminologie* heeft Willem de Haan toch een vrij lelijke sneer gegeven, hij had het over 'de wereld van Hans Boutellier'. Dat was niet echt een recensie. Het was meer een verwijt dat ik me niets gelegen liet liggen aan de criminologische gemeenschap en daar had hij eigenlijk wel een beetje gelijk in. Er is toen sprake geweest dat ik een reactie zou schrijven, maar ik gunde hem dat niet. Ik weigerde hierop in te gaan. Ik heb hem wel persoonlijk een brief geschreven. Ik vond dat hij niet echt inhoudelijke argumenten had. Zijn reactie had er ook mee te maken dat ik bij Justitie werkte. Dat speelde echt een rol, en dat gold overigens ook al voor het proefschrift. Jacqueline de Savornin Lohman zei: 'Dat is zo'n "slachtoffermannetje", die probeert dat te legitimeren.' Daarbij komt dat ik me nooit 100% heb geïdentificeerd met de criminologische wereld.

In je proefschrift had je criminologen al wat voor het hoofd gestoten. Criminologen maken van criminaliteit een technisch probleem, of juist een politiek probleem. En dan kom jij ertussen en zegt: ik maak er een moreel probleem van. Er was dus een voorgeschiedenis.

Precies. Eigenlijk had Willem de Haan wel een beetje gelijk. Volgens hem was het boek idiosyncratisch. Waarop ik hem bedankte voor het compliment. Je zou als commentaar op dat werk kunnen geven dat ik over onderwerpen schrijf zonder dat ik me er echt goed in heb verdiept. Ik spreek zomaar over solidariteit, zonder dat ik de solidariteitsliteratuur heb bestudeerd. Dat vind ik een serieus commentaar. Maar mijn reactie is altijd dat ik niet zozeer een bijdrage wil leveren aan de *body of knowledge*, maar eigenlijk een synthetiserende bijdrage over het geheel heen wil brengen. Dus liever het landschap dan de struiken. Dan kan het niet anders dan dat je een breinaald door de literatuur steekt om te begrijpen waarom de dingen zijn zoals ze zijn. Ik ben er dus niet op uit onderdeel te zijn van de criminologische kennissamenleving, dat interesseert me niet zo. Daarom heb ik altijd een haat-liefderelatie gehad met de criminologie. Hetzelfde geldt voor criminologische congressen, zo veel aparte kleine wereldjes. Dan denk ik: *who cares?*

Is er te weinig aandacht voor moraliteit in die criminologie?

Ik zit een beetje met jouw beschrijving [red.: TD] van mijn werk in de maag, de 'moral entrepreneur'. Zo zie ik mezelf helemaal niet. Het is echt een intellectuele interesse om te begrijpen wat gaande is, vanuit de basisgedachte hoe belangrijk moraliteit is. Politiek zonder moraal is macht.

Het ging daarbij eigenlijk over de 'moral crusader', niet de 'moral entrepreneur'. Dat is toch een constante in jouw publicaties. Je zet je constant af tegen zwartgallige, nihilistische analyses, en gaat altijd op zoek naar morele aangrijpingspunten, de hoop om her op te bouwen. Daar zit toch wel die morele kruisvaarder. Dat is iemand die op de barricaden staat en zegt: hier is het antwoord.

Ik sta wel ergens voor, dat is zo, maar ik zie me niet als moralist. In de zin dat ik weleens even zal vertellen hoe het in elkaar steekt. Dat niet.

Als je zegt dat hoop zo belangrijk is en dat je je verplicht voelt optimistisch te zijn, dan kom je dicht in de buurt van moreel moeten.

Maar de kruisvaarder heeft een bepaalde vaste positie en strijdt daarvoor, en zo zie ik me niet. Ik heb dat later aldus geherformuleerd, het zit meer in een 'Können', niet in een 'Sollen'. Ik ben ook veel te schijterig om zo'n moet-positie in te nemen, en ambieer een afstandelijke rol.

Als je terugkijkt naar Solidariteit en slachtofferschap, nu 25 jaar geleden gepubliceerd, sta je daar nog volledig achter?

Ik zei het eerder al: Verrijn Stuart had wel een beetje gelijk. Het positieve wat ik er toen in zag, daar ben ik anders tegenaan gaan kijken. Niet dat ik dat heb geprobeerd te propageren, want door dat slachtofferschap is ook veel mogelijk geworden in repressieve zin. En ook in termen van een *rücksichtslos* veiligheidsbeleid dat daardoor mogelijk is geworden. Intussen zijn we een paar fasen verder. De analyse klopt op het vlak dat we in positieve zin elkaar moeilijk kunnen vinden. De samenleving is volledig gesubjectieerd en geprivatiseerd geraakt, maar in negatieve zin is er nog wel enige overeenstemming te vinden. Maar zoals ik later heb geschreven, slachtofferschap als moreel ijkpunt is uiteindelijk te smal en te oppervlakkig. Het is te smal, omdat het in morele zin te weinig aanwijzingen geeft wat nu goed handelen is, maar het is ook te oppervlakkig, in die zin dat het makkelijk weg te krassen is. Dat zie je nu, ik vind het politieke denken heel hardvochtig geworden. De oorzaak daarvan ligt eigenlijk toch wel in het seculiere experiment. Zeg maar het eroderen van allerlei levensbeschouwingen die ook een dempende werking hebben op hoe mensen in het leven staan. Ook de erosie van de protestantse ethiek die het kapitalisme mogelijk maakte. Dan hou je eigenlijk alleen nog maar die kapitalistische *greed* over. Die dempende werking is dus weggezaakt, en wat er dan overblijft, is dat ongeremde en dat zie je terug in hardvochtigheid.

Is er ook sprake van een verlies aan barmhartigheid, denk aan mensen die van zorg en aandacht verstoken zijn?

Ik denk hier freudiaans over. De polymorfe perversiteit, maar dan in den brede. De mens is eigenlijk alles tegelijkertijd. De mens is echt heel slecht, maar ook echt heel goed. Het zit er allemaal in. Maar afhankelijk van de condities krijgt het één voorrang boven het andere. De condities zijn momenteel dusdanig, denk aan het *rücksichtslose* kapitalisme, maar ook aan de sociale media, dat die barmhartigheid

niet wordt gefaciliteerd. Het onderzoek van Ron van Wonderen naar de multiculturele samenleving geeft me toch een sprankje hoop. Hij vond 137 bouwstenen vanwaaruit mensen tegen die samenleving aankijken. Die meerstemmigheid is niet zomaar een grijs midden, maar echt pluriform tot aan jezelf toe. Dat is van belang, omdat dat ook het gesprek mogelijk maakt. De condities om barmhartigheid of het goede te realiseren zijn dus slecht, maar dat wil niet zeggen dat het menselijke verdwenen is. Het komt er wel op aan die condities te verbeteren en dat betere te faciliteren.

Hoe verhoudt deze analyse zich tot de kritiek van Verrijn Stuart, namelijk dat een cultuur van slachtofferschap verharding brengt?

Dat hardvochtige wil zeggen dat de aversie van wreedheid te dun is als moreel criterium. In dat hardvochtige zit de bereidheid de ander tot slachtoffer te maken. De volstreckte onverschilligheid ten opzichte van bootvluchtelingen is bijvoorbeeld heel opmerkelijk. Daar gaat het soms om echte onverschilligheid. Dat is nog wat anders dan het pragmatisme dat je niet iedereen binnen kan hebben. Kennelijk bestaat er niet altijd solidariteit met slachtoffers. En dan het punt van Verrijn Stuart dat uiteindelijk iedereen zich als slachtoffer kan zien. In de populistische stroming ziet men zich als slachtoffer van de elite. Die zelfidentificatie als slachtoffer klinkt erg door.

Er wordt op voorhand solidariteit met het slachtoffer verwacht. Wordt het publieke debat daardoor gegijzeld? Want je kunt niet meer debatteren over wat er eigenlijk is gebeurd.

Dat zie ik anders. De discussie is veel meer geworden: wie is het slachtoffer? Kennelijk worden de vluchtelingen die op die boot zitten, niet meer als slachtoffer gezien. De strijd gaat over de vraag wie slachtoffer is. Dat slachtofferschap is veel meer een soort zelfprojectie geworden. Ieder is slachtoffer, en de ander is dader. Dat is toch wel veranderd. In ieder geval is mijn denken daarover veranderd.

In je eerste boeken zijn slachtofferschap, criminaliteit en veiligheid de centrale begrippen, tegen de achtergrond van secularisering. Maar daarna begin je de grotere thema's centraal te stellen, en criminaliteit wordt een kleiner onderdeel daarvan. Kun je daar iets over zeggen?

Het betoog van *De improvisatiemaatschappij* is toch wel sterk ingegeven door veiligheid. Ik had het gevoel dat de veiligheidsobsessie zo groot was geworden, dat veiligheid een antwoord werd op maatschappelijke complexiteit. Dat bracht me ertoe de notie van improvisatie als antwoord te formuleren op die complexiteit. In dat boek fungeert onveiligheid dus als motief. We zijn die complexiteit in termen van veiligheid gaan ordenen en reduceren. De vraag is dan: kun je dat niet op een andere manier doen? Daardoor moest ik wel erg veel overhoop halen – de netwerktheorie en nog veel meer – om te begrijpen dat die complexiteit op een andere manier kan worden geordend. Vandaar de ondertitel: *De sociale ordening van een onbegrensde wereld*. In *Het seculiere experiment* zit die thematiek wat minder, omdat dat boek meer een recapitulatie was, vanuit een eigen, meer persoon-

lijk motief. Die drie dikke pillen van Manuel Castells heb ik pas rond 2010 gelezen. Bij veel collega's staan die boeken wel in de kast, maar ongelezen. Ik heb er toen serieus werk van gemaakt gedurende een kerstvakantie. Ik vond dat een geweldige eyeopener. Hij schreef dat in de jaren 1990, nog ver voor de internet-proliferatie.

Je leest heel breed. David Garland, Manuel Castells.

Ja, de grote namen en grote boeken. Niet de gedetailleerde studies. Dat gaat me te langzaam. Dat geldt ook voor de boeken die ik deze week heb zitten lezen: Appiah, Runciman, Fukuyama. Ik ben dol op Fukuyama's nieuwe boek over identiteit. Ik hou van auteurs die grote verhalen hebben.

Welk boek of welke boeken hebben het meest invloed op jouw denken gehad?

Elk van mijn boeken heeft wel een eigen hoofdauteur. Voor *Solidariteit en slachtofferschap* is Richard Rorty echt belangrijk geweest. Ik heb hem nog eens gezien in Amsterdam, maar dat viel me behoorlijk tegen. Dat gebeurt natuurlijk wel vaker: de grote held brengt niet wat je verwacht. Voor *De veiligheidsutopie* was dat David Garland, maar die heb ik pas laat gelezen, toen het boek al bijna af was. Voor *De improvisatiemaatschappij* was dat Manuel Castells. Charles Taylor was van belang voor *Het seculiere experiment*.

Zygmunt Bauman heeft geen bepalende rol gespeeld?

Ik heb hem wel goed bestudeerd en er veel naar verwezen, maar ik vind zijn werk te ongenueanceerd. *Liquid modernity* is uiteraard een prima 'sensitizing concept', als zodanig werkt dat heel goed. Maar hij heeft te weinig oog voor de instituties. Ik geloof heel erg in instituties, in de zwaarte van de organisatie van de samenleving.

Laten we nog even terugkeren naar de criminologie, naar die haat-liefdeverhouding. Heeft dat te maken met een gebrek aan vernieuwing?

Nee, dat is niet mijn hoofdpunt. Ik vond – en dat kwam ook omdat ik bij Justitie werkte – dat de afstand te groot was, ik ervaarde een denigrerende houding van criminologen voor degenen die verantwoordelijkheid wilden nemen voor beleidsontwikkeling.

De huidige democratische politiek lijkt te imploderen, er is autoritair nationalisme, de uitholling van de democratie, de opwarming van de aarde.

Ja, dat klinkt desastreus. De klimaatcrisis is ecologisch gezien een ramp, maar vanuit sociologisch oogpunt geeft dat misschien een sprankje hoop. Want misschien kunnen we ons verenigen. We zitten in hetzelfde schuitje, zoals Ulrich Beck al betoogde. Dat extreem nationalistische vind ik uitermate gevaarlijk, en hetzelfde geldt voor de rol van identiteitspolitiek daarbij. Identiteit impliceert een verschil met de ander, en dat is prima. Maar het impliceert vaak een tegenstelling tot die ander, en dat kan escaleren. En nu zien we vijandschap ten opzichte van

anderen. Carl Schmitt is hier instructief: vijandschap is uiteindelijk gericht op eliminatie.

Zie je wel nationalistische vijandigheid in het Westen, want merkwaardig genoeg is er een internationale van nationalistische partijen en bewegingen ontstaan?

Zeker, je hebt niet zozeer vijandigheid tussen naties, maar binnen naties. Ik vind het ongelooflijk – en dat heeft onze generatie gedurende ons leven nog niet meegemaakt – dat er wordt geïmagineerd tegen andere burgers. Dat is voor ons echt nieuw. Dat zag je natuurlijk volop in de nazitijd in de jaren 1930. En dat is wel degelijk vijandigheid, gericht tegen minderheden. Denk aan Pegida, varkenskoppen ophangen. Dat is niet echt een politiek protest in de zin dat het gericht is tegen beleid. Nee, het richt zich tegen andere burgers. Dat is nieuw. En ook wel de haat van links, de antiracisten, tegen de witte mannen. Dat is ook onaangenaam. 'White privilege' is onterecht, maar ik wil het me niet laten aanpraten.

Hoe verhoudt de neoliberale subversie zich tot ordening en regulering?

Dat is eigenlijk altijd een zwakke plek in mijn denken geweest. Ik heb weinig aandacht gegeven aan economische ontwikkelingen en het kapitalisme. Dat begin ik pas de laatste jaren een beetje te zien. Je ziet dat die ordeningsdrang zich richt op de samenleving, niet op de markt. Hoe verhoudt zich dat precies? Wat met dat ongeremde kapitalisme, en wat ik eerder vertelde over het wegvallen van de protestantse ethiek? Er is geen ideologisch remmende factor meer, ook de sociaaldemocratie is weg.

Tot slot, met welke zaken die je hebt gezegd of geschreven ben je het nu volledig oneens? Zou je een en ander willen uitwissen, 'the right to forget' op jezelf toepassen?

Ik vind dat heel moeilijk. Het heeft me zelf eigenlijk wel verbaasd dat mijn boeken geleidelijk tot een soort programma zijn uitgegroeid. Eigenlijk ben ik wel consistent. Ook toen ik bezig was met *The Criminology of Moral Order* merkte ik dat ik mijn eerdere boeken heel goed aan elkaar kon schrijven. Het bleek een soort programma, zonder dat ik me daarvan zo bewust was. Maar goed, dat is een ander soort antwoord. Hooguit de denkbeelden uit die marxistische tijd, maar daar ben ik nooit fanatiek in geweest. Waar ik hooguit bedenkingen bij heb, maar dat geldt ook voor mijn eigen functioneren, is dat ik soms wel erg meega met het beleid. Ik hobbelen heen en weer tussen kritisch reflexief, en ik zit soms als een beleidsmaker mee te denken. Maar ik vind dat ook wel leuk, om eerlijk te zeggen.

Inspiring op de trend van ondermijning bijvoorbeeld.

Ja precies, dat kost me geen enkele moeite om daarin mee te gaan. Die verbreding naar ondermijnende processen, naar problematisch gedrag ten opzichte van de democratische rechtsstaat. Je kunt heel kritisch staan ten opzichte van zo'n conceptuele ontwikkeling. Sommigen vinden het allemaal flauwekul, maar ik kan me goed herinneren dat dat in de jaren 1990 ook werd gezegd over de georganiseerde misdaad. Dat werd toen ook een kulbegrip gevonden. Maar goed, ik ga dus mak-

kelijk mee. Dat kan ik mezelf wel verwijten. Ik heb ook vaak het gevoel, je staat weer te ouwehoeren voor een forum van beleidsmakers, alsof je één van hen bent. Dat is de kritische spanning die ik in mezelf voel. Maar tegelijk denk ik dat je wel op en neer moet hoppen. Ik verwijs weleens met een knipoog naar de jonge Marx: 's ochtends beleid maken, 's middags vergaderen en 's avonds filosoferen.

Literatuur

- Boutellier, H. (1993), *Solidariteit en slachtofferschap*. Nijmegen: SUN.
- Boutellier, H. (2002), *De veiligheidsutopie*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Boutellier, H. (2011), *De improvisatiemaatschappij*. Den Haag: Boom Lemma.
- Boutellier, H. (2015), *Het seculiere experiment*. Amsterdam: Boom.
- Boutellier, H. (2019), *A Criminology of Moral Order*. Bristol: Bristol University Press.
- Daems, T. (2010), *Boutellier voor dummies: een handleiding bij de improvisatiemaatschappij*, Lezing boekvoorstelling, Betty Asphalt complex, Amsterdam, 2 december 2010. Tekst is online beschikbaar via <https://bit.ly/2SeyoKF>.

Nog steeds tussen kritiek en realisme?

Chris Eliaerts over criminologie

Marc Cools

We spreken Chris Eliaerts bij een etentje in Gent. Het vermaarde Restaurant Bar Cafe Theatre is een meer dan geschikt kader om de figuurlijke vader van de Brusselse criminologie te verleiden. Copieus eten, overgoten met bijpassende wijnen openen de geest en de herinneringen. Samen met Patrick Hebberecht ((Rijks)universiteit Gent) en Lode Van Outrive (Katholieke Universiteit Leuven) vormde Chris (Vrije Universiteit Brussel) zeer lang een triumviraat dat de Vlaamse of Nederlandstalige criminologie vormgaf. Zeer veel studenten criminologie werden door hen opgeleid en gevormd. Hun (gepubliceerd) onderzoek was vaak het studiemateriaal bij uitstek.

Zelf had ik (Marc Cools) het voorrecht om Chris als professor criminologie, jeugdbescherming, penologie en strafrechtelijk beleid te mogen hebben aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Deze bakermat van het Vrij Onderzoek of het 'libre examen' is een bijzondere universiteit. Nederlandstalig in Brussel en vrijzinnig-humanistisch in een ontkerkelijkt doch nog steeds eerder slapend katholiek Vlaanderen. De juiste plek voor Chris.

Je werd geboren te Antwerpen en liep er school. Heb je goede herinneringen aan je schooltijd en uit welk familiaal nest kom je?

Ik studeerde aan het Koninklijk Atheneum te Deurne (het 'officiële' en dus niet-katholieke onderwijs) van 1958 tot 1964. Dit was reeds een periode met betekenisvolle veranderingen in de jeugdcultuur. Er kwamen meisjes in de klas, na een tijd zelfs met minirokjes en hupse kledij. De muziek veranderde snel: Elvis Presley, The Beatles en The Rolling Stones. Niet altijd met instemming van alle ouders genoten we toch van veel vrijheid. Er was nog geen angst op straat of

moral panic. We konden in Antwerpen naar kroegen waar jazz en folk werd gespeeld. Kortom, een fantastische tijd. Mijn vader was een leraar Nederlands, later prefect of directeur van een atheneum, mijn moeder was een onderwijzeres. Een goedburgerlijk milieu dus, wat nogal eens leidde tot conflicten, maar achteraf beschouwd waren ze verdraagzaam, rekening houdend met de snelle maatschappelijke veranderingen.

Op basis van wat koos je om je studies rechten aan te vatten en dit aan de toenmalige 'Université Libre de Bruxelles' (ULB)?

Mijn vader was vrijzinnig-humanist, en ik behoorde tot de (toen nog) minderheid die op school zedenleer in plaats van godsdienst had gevolgd. Het project van de ULB, het Vrij Onderzoek, trok mij aan. Maatschappelijke thema's interesseerden mij en het onderwijs in de rechten liet nog vele mogelijkheden open.

Hoe omschrijf je de toenmalige opleiding, cursussen, professoren, assistenten en examens?

Wij studeerden toen nog aan de Franstalige ULB met een aantal Nederlandstalige opleidingen. Het voordeel was dat de Vlaamse studenten een kleine, maar hechte groep vormden. In de hogere jaren waren de vakken erg praktijkgericht (veel professoren en assistenten waren advocaat of magistraat). Maar natuurlijk was er meer afstand tot de student dan nu. Er bestonden alleen mondelinge examens, wat soms 'stress' gaf, maar het was dan vrij snel voorbij. Uiteindelijk hebben we toch kritisch leren denken. Er waren veel politieke studentenkringen en veel debatten.

Was Brussel toen een andere stad dan Antwerpen?

Brussel was veel groter en overwegend Franstalig. Als kotstudent of op kamers kwam je toch in een andere wereld terecht. De taalstrijd kwam meer op de politieke agenda (bijvoorbeeld de oprichting van het 'Front des Francophones') en als je Nederlands sprak, ook op de ULB, werd je al eens scheef bekeken. Anderzijds waren die contacten natuurlijk verrijkend.

Vandaag zouden we kunnen zeggen dat je een echte oud-strijder bent van mei '68. Hoe belangrijk was mei '68, de Parijse studentenrevolte indachtig, voor jou persoonlijk, de universiteit en je latere wetenschappelijke en persoonlijke engagement?

De onrust begon op de Brusselse universiteit al vroeger, voor een deel in het spoor van de acties van de Leuvense studenten. Wij ijverden voor meer autonomie voor de Nederlandstalige opleidingen en de oprichting van een eigen VUB en tegelijk voor universitaire hervormingen zoals die ook in Leuven naar voor kwamen. In het begin viel dat slecht bij sommige Franstalige studenten. Het 'Leuven Vlaams' was niet hun ding. Als lid van het bestuur van een Vlaamse studentenvereniging kreeg ik een keer sneeuwballen naar mijn hoofd gegooid. Toen we de Leuvense studentenleider Paul Goossens in 1967 hadden uitgenodigd, werd hem het spreken belet en moesten we hem met de brandslang ontzetten. Later, in 1968,

toen linkse studenten de universiteit hadden bezet (als enige in België trouwens), werd hij als een held ontvangen en sprak hij in het Frans de ‘volksvergadering’ toe. Het was een fantastische tijd, zeer avontuurlijk, met talloze interessante contacten en gebeurtenissen (zoals het waterkanon van de Rijkswacht). Door een politiek akkoord over de splitsing van de Leuvense universiteit kon ook de VUB in 1970 autonomie verwerven. Alle geledingen van de universiteit, dus ook de studenten, kregen een vertegenwoordiging in alle bestuursorganen. Dat was in die tijd niet evident en het heeft later ook gezorgd voor meerdere onderwijsvernieuwingen.

Begrijp je de kritiek op mei '68 vandaag en hoe kijk je naar de hedendaagse studenten?

Velen die vandaag allerlei uitspraken over mei '68 doen, waren er niet bij of hebben er niets van begrepen. Lees het interessante boek van Geert Buelens over de jaren 1960. Je moet het in de context zien van de maatschappelijk-culturele veranderingen die voorheen reeds opborrelden, net zoals in Nederland. Internationaal was het een woelige tijd: bijvoorbeeld de oorlog in Vietnam, de moorden op de Kennedy-broers, Martin Luther King en de Praagse lente. Er werd veel gediscussieerd aan de universiteiten en er waren veel studentenverenigingen actief. Ook de meisjes deden mee. Ik zie het als een brede emancipatiebeweging met invloeden tot ver buiten de universiteiten, zoals in de film, de muziek en de literatuur. De revolutie in België was het natuurlijk niet. De traditionele politieke en syndicale structuren keken eerder argwanend naar de studenten. De neerbuijgende kritiek vandaag begrijp ik niet. Het zou goed zijn als een groter aandeel van de studenten zich vandaag met dezelfde passie en solidariteit met maatschappelijke problemen (waaronder ook de toekomst van hun universiteit zelf) zou inlaten!

Is de universiteit als instelling sindsdien nog veel veranderd?

Natuurlijk: de toegang tot de universiteit is veel breder geworden, de onderwijsmethoden verbeterd, een jonger professorenkorps deed zijn intrede, het wetenschappelijk onderzoek (zeker in de humane wetenschappen) kreeg meer aandacht en middelen. Maar de laatste tijd zien we voor het academisch personeel ook negatieve elementen opduiken: de publicatiedruk als een echte ‘rat race’, de financieringscriteria (het geld binnenhalen), het gebrek aan middelen voor fundamenteel onderzoek en een degelijke studentenbegeleiding.

Na je rechtenopleiding koos je voor een bijkomende opleiding in de criminologie. Waarom deze keuze?

Strafrecht vond ik een van de interessante vakken. Criminologie was toen nog een verdieping van het strafrecht, met vooral aandacht voor de oorzaken van criminaliteit en de misdadige mens. Maar al spoedig kreeg ik ook belangstelling voor andere, meer sociologische invalshoeken, zoals die in Nederland tot volle bloei zouden komen (de ‘kritische kriminologie’). Voor ons waren de klassieken van de Nederlandse criminologie (Herman Bianchi, Peter Hoefnagels, Riekent Jongman e.a.) zeer inspirerend, maar die zaten niet in de toenmalige opleiding

criminologie. De Leuvense criminologie van de jaren 1970 was de eerste die de nieuwe richting oppikte met professoren zoals Lieven Dupont, Lode Van Outrive, Lode Walgrave en mijn latere collega en goede vriend Tony Peters.

Welk waren je persoonlijke en wetenschappelijke inspiratiebronnen ter zake?

Na mijn studies kon ik onmiddellijk aan de slag als navorsers bij het Centrum voor Internationaal Strafrecht onder leiding van Professor Bart De Schutter. In aansluiting op mijn licentiaatsthesis (de huidige masterproef) criminologie over het Nürnberg Tribunaal bestudeerden we het oorlogsrecht en het humanitair recht. Vrij snel werd ik ook assistent strafrecht bij Professor Herman Bekaert, en assisteerde ik ook voor Professor Willy Calewaert (criminologie en jeugdbescherming) en Professor Paul Cornil (penologie). Later had ik aandacht voor de volkerenmoord in Burundi (1972).

Je doctoraat, behaald in 1977, handelde over de rechten van gedetineerden. Hoe kwam je op dit onderwerp?

Paul Cornil heeft mij tot dit onderwerp gebracht. Zijn colleges waren zeer interessant. Hij was de baas van het Belgische gevangeniswezen en zeer actief in internationale verenigingen. Hij was ook iemand die bijvoorbeeld de probatie in het strafrecht bracht en een nieuwe wet op de jeugdbescherming voorbereidde. In de jaren 1970 was in Nederland Constantijn Kelk met dit onderwerp aan het doctoreren, maar dat hebben we pas achteraf ontdekt. De studie en het onderzoek naar de fundamentele rechten van veroordeelde gedetineerden bracht me vervolgens naar de penologie en het strafuitvoeringsrecht.

Wie was je promotor en hoe was de persoonlijke en wetenschappelijke band met hem?

Willy Calewaert was de professor criminologie, ook aan de toenmalige Rijksuniversiteit Gent. Hij was een zeer erudiet en kunstzinnig man, ook een bekend vrijzinnig-humanistisch politicus die nog minister van Onderwijs werd. Contacten over het doctoraat konden enkel op zondagmorgen tussen 8 en 9 uur plaatsvinden. In feite kreeg ik het volle vertrouwen. Inhoudelijk was toch vooral Paul Cornil mijn inspirator. Rechten voor gevangenen werden in België nog met veel scepsis bekeken en het zou nog vele jaren vragen vooraleer een basiswet op het gevangeniswezen werd goedgekeurd. Geen enkele juridische uitgeverij wou mijn doctoraat publiceren en dit wegens onvoldoende bruikbaar voor de praktijk. Dit heeft mij er trouwens toe gebracht om later zelf criminologische reeksen te (laten) publiceren en samen met andere collega's het tijdschrift *Panopticon* op te starten in 1980.

In je leven heb je één werkgever gekend. Je was 37 jaar verbonden aan de VUB. Was dit een evidente keuze en hoe verliep de loopbaan toen voor een jonge wetenschapper?

Iemand die geen praktijkjurist was, kon in principe moeilijk professor worden in de rechtsfaculteit. Criminologie werd bovendien als een marginaal verschijnsel beschouwd. Ik heb het geluk gehad dat enkele professoren mij gesteund hebben in

de hervorming van wat toen nog de School voor criminologische wetenschappen heette en ik zo geleidelijk een voltijdse opdracht kon uitbouwen. Ik startte met wetenschappelijk projectonderzoek (collega Sonja Snacken was de eerste navorser) en werd academisch secretaris en later voorzitter van de School. Op vrij jonge leeftijd werd ik gewoon hoogleraar. Ik was en ben een 'VUB-man'! Ik ben attaché van de rector geweest voor onderzoek en heb meerdere functies bekleed, waaronder ook decaan van de rechtsfaculteit en lid van de raad van bestuur van de universiteit. Zo vliegt de tijd natuurlijk, je rolt van het ene in het andere, want er waren niet zoveel voltijdse professoren in mijn faculteit. Ik heb zeker niet 37 jaar hetzelfde gedaan. Ook in mijn onderwijs en onderzoek heb ik verschillende thema's behandeld.

Was het beroep en het zoeken van literatuur en bronnen nog eerder ambachtelijk?

Ik heb de grote omwentelingen zoals de informatisering en het internet pas op het einde van mijn loopbaan ontmoet. Dat was toch even wennen. Een van mijn eerste publicaties met Bart De Schutter was een bibliografie van het Internationaal Strafrecht, waarvoor ik meer dan 5000 'fiches' of steekkaarten had geschreven. Ik startte met een eigen bibliotheek en een documentatie criminologie. Een aantal 'fichebakken' zijn enkele keren mee verhuisd en kregen later een soort cult-status in de vakgroep. Het verzamelen van gegevens was dus zeer tijdsintensief in vergelijking met de enorme mogelijkheden die er nu zijn. Anderzijds heb ik de indruk dat men nu soms het kaf van het koren niet meer kan scheiden en lijsten literatuur produceert waarvan de relevantie zoek is (wellicht omdat veel niet effectief gelezen wordt).

De ULB en haar dochter de VUB worden in al hun vezels geschraagd door het Vrij Onderzoek. Wat betekende dit voor jou als mens en als wetenschapper?

Het denken dat zich nooit mag onderwerpen, de vrijheid van meningsuiting, het bestrijden van vooroordelen, het zorgvuldig opsporen en analyseren van gegevens en argumenten en het ondersteunen en verdedigen van degenen die in het bovenstaande gehinderd worden. Het lijkt vanzelfsprekend, maar is helaas zeer actueel in een wereld met 'fake news' en (betaalde!) manipulatie van allerlei gegevens waaronder ook zogenaamde wetenschappelijke studies. Ook in de criminologie waren er stromingen en collega's die zich eerder door politiek correct denken en ideologische vooringenomenheid lieten leiden dan door wetenschappelijk empirisch onderzoek. Op het delicate terrein van misdaad en straf moet men zeer voorzichtig zijn, maar uiteraard gefundeerde conclusies niet uit de weg gaan. Ik heb steeds getracht ook de mensen in het veld op een eerlijke manier bij het onderzoek te betrekken. Zo hebben we bijvoorbeeld het Centrum voor politiestudies opgericht in 1990. Het spanningsveld tussen 'stated goals' (beleid van de overheid) en de 'real goals' (allerlei beslissingen in de praktijk) vormde voor veel onderzoek de rode draad (met dank aan het boek *Criminologie en beleid* uit 1976 van de Amsterdamse politiepsycholoog en abolitionist Frans Denkers). Het belang van onafhankelijk en degelijk onderzoek kan niet genoeg onderstreept worden in de hedendaagse context van de jacht op financiële middelen en concur-

rentie tussen universiteiten en hun 'rankings'. Ik heb steeds zo veel mogelijk samenwerking met andere collega's nagestreefd.

Ik was een van je studenten tussen 1982 en 1984 en herinner me met zeer veel plezier en interesse je cursussen en manier van lesgeven. De criminologieopleiding aan de VUB stond synoniem aan Chris Eliaerts en je toenmalige assistente Sonja Snacken. Welke vakken heb je allemaal gedoceerd en wat was toch wel je lievelingsvak om te doceren?

Ik heb getracht de opleiding criminologie te moderniseren en te verbreden, maar daarvoor waren geruime tijd te weinig middelen en mensen aanwezig. Vroeger was het niet makkelijk collega's uit andere faculteiten te overtuigen om een cursus te geven in de criminologie, want die studenten waren volgens hen te weinig gevormd in bijvoorbeeld de sociologie en de psychologie. De juristen waren dikwijls dan weer te veel vastgeroest in hun positivistische denken om de aard van ons vakgebied te begrijpen. Zodoende heb ik vele jaren verscheidene vakken gedoceerd (en dit als enige voltijdse professor) op basis van onderzoek: het vergelijkend strafrecht, de criminologie en de victimologie, de penologie, de jeugdbescherming, het strafrechtsbeleid, de politionele organisatie en beleid, en het forensisch welzijnswerk. Tot anderen dat geleidelijk konden overnemen. Dat was zwaar en misschien niet helemaal verantwoord, maar de criminologie was toen nog overzichtelijker. In ieder geval vond ik het zeer boeiend om een overzicht te bewaren en trouwens de link tussen de specialismen te volgen. Na mijn doctoraat was de penologie mijn eerste interesse, maar toen Sonja Snacken ook professor werd, ging mijn onderzoek vooral in de richting van de jeugdbescherming en de politie. De jeugdbescherming met een meer juridische invalshoek en de politie met een meer sociologische benadering.

Je nam duizenden mondelinge examens af, en dit in verschillende opleidingen. Hoe hield je dit fysiek en psychisch vol?

Professor zijn is een zwaar beroep, al wordt dat meestal zo niet beschouwd. Het onderwijs, het onderzoek, de 'papers' en de doctoraten begeleiden, het publiceren, de redactie van tijdschriften, de organisatie van congressen, de bestuurlijke functies in de vakgroep, de faculteit, de universiteit of de externe vertegenwoordiging in allerlei organen en bovendien examens afnemen. Wij presteren vele onbezoldigde uren, en zelfs een functie als decaan moest je er maar bij nemen. Destijds waren er nog niet zoveel studenten in de criminologie en deed ik alleen mondelinge examens. Maar door de vele vakken (ook als keuzevak in andere faculteiten) was de maand juni een echte hel, omdat er toen nog geen semesterexamens waren. De meerkeuzevragen nagezien door een computer bestonden nog niet. Maar ik vond het persoonlijke contact met de student wel belangrijk. Naar verluidt liet ik mij soms te veel tot een discussie verleiden, waardoor de student mij nog moeilijk kon onderbreken.

Ik kan dit enkel beamen. Veel van je oud-studenten kwamen ook in het zogenoemde werkveld terecht. In de advocatuur, de magistratuur, de politie, de inlichtingen- en inspectiediensten, het gevangeniswezen, de forensische hulpverlening of de private veiligheid. Hield je contact met dit werkveld en hoe deed je dit als duivel-doet-al binnen de opleiding?

Sommige goede studenten, zoals jij, hebben we aan de vakgroep kunnen binden als wetenschappelijk medewerker, en later zelfs als professor, maar dit laatste is helaas maar beperkt mogelijk. Steeds opnieuw moet je nieuwe mensen vinden en opleiden, die je echter geen academische loopbaan kan garanderen. Maar door onze goede contacten met het werkveld hebben velen daar toch een interessante job kunnen vinden. Criminologen hebben een brede vorming en vele vaardigheden. Anderzijds hebben we aan de VUB vele werkstudenten gehad die een aangepast programma volgden, 's avonds of op zaterdagen. Dit was in de eerste plaats zeer zwaar voor hen, ook familiaal, maar ook voor ons was het een extra opdracht. Zij brachten hun wetenschappelijke kennis dan in hun werkveld en het is zeer boeiend om te zien hoe ze dan getracht hebben veranderingen door te voeren. Ook via stages konden ze als stagemeester de gewone of dagstudenten begeleiden. Jij en ik hebben ook getracht de oud-studenten regelmatig bij elkaar te brengen in de vereniging KGB (Kriminologisch Genootschap Brussel, sic!), maar het feit dat het om zeer uiteenlopende beroepen ging, het steeds jachtigere leven en de mobiliteitsproblemen maakten dat dit moeilijk vol te houden bleek. De nieuwe technologische middelen maken onderwijs en contacten op afstand makkelijker door bijvoorbeeld opgenomen lessen. Het bijzonder programma voor werkstudenten zal wellicht verdwijnen. Met de 'credits' kan men nu ook een programma op maat opstellen. Maar men moet ervoor waken dat de directe contacten met het academisch personeel niet verdwijnen. Bovendien waren de onderlinge contacten tussen de werkstudenten zeer boeiend en zijn er vriendschapsbanden voor het leven uit voortgekomen!

Hoe kijk je terug op de invoering van de kandidaturen (een kandidaatsdiploma na twee jaar universitair onderwijs) in de opleiding criminologie? Was dit noodzakelijk en zou je dit opnieuw doen?

Vroeger bestonden alleen licenties in de criminologie, met vooraf een 'enige proef' voor bepaalde niet-universitaire opleidingen. De KU Leuven begon dan in de jaren 1980 met een volledige eerste cyclus criminologie. Ik was daar toen niet echt een voorstander van. Ik vond dat het beter was eerst een basisvorming te krijgen in een bestaande discipline (bijvoorbeeld rechten, sociologie of psychologie) om dan naar een interdisciplinaire vorming in de criminologie over te gaan. Maar uiteindelijk moesten ook de VUB en de UGent volgen, al was het maar om reden van financiering. Nadien kwam er een nieuwe onderwijswetgeving waarbij alle studies gestroomlijnd werden met studiepunten, een semestersysteem en 'credits'. En niet te vergeten, ook het statuut van alle personeelsleden diende herzien te worden. Ik was toen decaan en kwam nog amper aan wetenschappelijk werk toe.

En dan de BAMA-hervorming. Was de hervorming naar een bachelor (3 jaar) en master (1 jaar) in plaats van de kandidaturen (2 jaar) en de licenties (2 jaar) een goede zaak?

De BAMA-hervorming werd van bovenaf op korte tijd opgelegd, nadat we de vorige hervormingen amper verwerkt hadden, opnieuw veel administratief werk! Toen was het voor mij wel duidelijk dat ik op vervroegd pensioen zou gaan na dertig jaar programmahervormingen. Intussen was de vakgroep criminologie (de oude benaming 'school' werd verlaten) wel gegroeid en konden meer opties en vernieuwingen (met nieuwe jonge collega's) in de BAMA ingevoerd worden.

Destijds was een doctoraat in de criminologie eerder een uitzondering. Vandaag zijn er heel wat doctoraten in de criminologie. Is dit een goede zaak of komen we stilaan bij een doctoraatsinflatie terecht?

Vroeger was het doctoraat de bekroning van een wetenschappelijke loopbaan die al een tijd liep, dikwijls met het oog op de opvolging van een titularis en een benoeming als professor. Nu zijn er veel meer onderzoeksprojecten, waarvan een groot deel moet afgesloten worden met een proefschrift. Veel jonge vorsers, soms pas afgestudeerd, moeten op vrij korte tijd een doctoraat behalen. De originaliteit van de onderwerpen en de mogelijkheid tot theoretische en methodologische vernieuwing staat onder druk (wat ook het risico op fraude vergroot). Daarom ook dat een doctoraat nu al kan behaald worden door een bundeling van artikelen. Dit kan ik beter begrijpen buiten de humane wetenschappen. Het zou ook beter zijn meer doctoraten te bundelen in een groter geheel, zodat er meer verdieping mogelijk is.

Hetzelfde gaat op voor de talrijke (inter)nationale publicaties. Is er nog tijd om dit gelezen te krijgen? Of moet een criminoloog eerder een specialist dan wel een generalist worden?

Ook de publicatiedruk leidt tot een dalende kwaliteit, een gebrek aan vernieuwing en een toename van fraude of andere 'trucs'. Men start nieuwe tijdschriften op (vooral elektronisch) met bevriende collega's in de redactie of als 'referees'. Die tijdschriften moeten internationaal zijn, meestal met het Engels als voertaal. Ik noem dit dikwijls 'inteelt' tussen gelijkgezinden. Wie leest dat nog allemaal, en vooral, bereikt men nog beleids- en praktijkmensen, heeft die wetenschap nog enige impact? Zijn al die onderwerpen niet te veel versnipperd, ook al omdat bijvoorbeeld staatkundige, justitiële en politionele verschillen tussen landen (te) groot kunnen zijn. Dit ligt toch anders in de exacte wetenschappen en de geneeskunde, maar ook daar is de superspecialisatie en een gebrek aan interdisciplinair denken een probleem.

In Vlaanderen is het tijdschrift Panopticon nog steeds de criminologische referentie. Je ligt mee aan de basis ervan. Wat deed je dit toen beslissen?

Zoals de titel aangeeft, was het de bedoeling om 'zuildoorbrekend' te zijn (alles te zien), tussen wetenschappelijke disciplines, maar ook tussen de verschillende professies en hun denkwijzen die met het strafrechtstelsel in ruime zin in aanra-

king komen (het 'forensisch' gebeuren). Dat lag toen nog niet voor de hand, niet bij de juristen, maar ook niet bij welzijnswerkers (zo stuitte de term 'forensisch welzijnswerk' in de ondertitel op kritiek). Dat project was en is bijzonder ambitieus: het veronderstelt interesse en samenwerking tussen uiteenlopende praktijken. Het benadrukt het geloof in het interdisciplinaire karakter van de criminologie. Maar ook het belang van de interactie met (en dus ook participatie van) de verschillende beroepen in de praktijk stond voorop (vandaar de verschillende deelredacties). Ten slotte was het tijdschrift een belangrijke 'tool' voor het onderwijs en de studenten van alle criminologieopleidingen. Dit project staat onder druk denk ik, ik verwijs naar wat ik eerder opmerkte: meer specialisatie en minder tijd of interesse om over het eigen muurtje te kijken. Een jurist vindt bijvoorbeeld veel niet nuttig genoeg voor zijn praktijk, maar dat kan ook een bedenking zijn van een maatschappelijk werker of van een ambtenaar van justitie. En dan is er natuurlijk het internet waar veel (gratis) beschikbaar is.

Heb je nog andere tijdschriften mee opgestart of initiatieven genomen om de wetenschappelijke wereld en het werkveld dichter bij elkaar te brengen?

In het begin van mijn loopbaan waren er weinig publicatiemogelijkheden voor criminologen. Met generatiegenoten én praktijkmensen heb ik meerdere initiatieven genomen of ondersteund om onderzoek te kunnen publiceren. Ik denk aan het *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*, de *Kinderrechtengids*, de Cahiers van het Centrum voor Politiestudies, de interuniversitaire reeks *Criminologie en Strafrecht* bij Kluwer, de *Criminologische Studies* bij de VUBPress en dan zijn er natuurlijk nog de bundels die tot stand kwamen na studiedagen. Ook hier geldt dat boeken uitgeven moeilijker wordt de laatste tijd. Artikelen krijgen meer impact door 'rankings' en curricula; de oplagen en dus de bereikbaarheid zijn klein (zeker in het Nederlands).

Hoe kan je de activiteiten binnen het 'Studiecentrum Emile Vandervelde Instituut' omschrijven? Was dit een politieke dan wel een wetenschappelijke club of een combinatie van beide?

Gedurende een beperkte tijd heb ik deelgenomen aan werkgroepen van deze studiedienst van de socialistische partij, vooral inzake politie en veiligheid, opnieuw met de bedoeling beleid wetenschappelijk te onderbouwen en te stimuleren. In vergelijking met de talrijke (uitgewerkte) beleidsplannen in Nederland die ook op onderzoek steunden, waren deze in België eerder politieke compromissen tussen meerderheidspartijen. Parlementsleden kunnen bovendien gegevens opvragen die een professor moeilijker kan bekomen. Zo heb ik veel interessante en vertrouwelijke informatie kunnen inzien die in de 'commissie-Wijninckx' verzameld werd (een parlementaire commissie die het beleid inzake de openbare ordehandhaving, de private militias en andere dubieuze praktijken onderzocht). Dit bracht me bij de interesse voor de herwaardering van de controlefunctie van het parlement.

Welke waren de contacten met de andere binnen- en buitenlandse criminologieopleidingen? Verliepen deze goed?

In de jaren 1970 en 1980 waren wij aan de VUB nog niet ver genoeg gevorderd (en niet talrijk genoeg) om intensieve contacten te hebben met buitenlandse instituten. In de loop van de jaren 1990 zijn de vakgroep en het onderzoek sterk gegroeid. De oprichting van de 'European Society of Criminology', waarbij ik nog betrokken was, heeft (voor jonge criminologen, zeker in Oost-Europa) internationale contacten sterk bevorderd. Zelf was ik jaren volledig in beslag genomen door het onderwijs en de leidinggevende functies in de universiteit. Mijn uitstekende collega Sonja Snacken heeft zich erg ingezet voor de internationale relaties.

Aan welke van deze collega's houdt je meer dan goede herinneringen over?

De toenmalige jonge generatie Vlaamse criminologen had veel onderlinge contacten. De wereld van de criminologie was nog niet zo groot. Aan de KU Leuven heb ik samengewerkt met Lode Walgrave en Tony Peters. Aan de UGent betrof het vooral de samenwerking met Eugene Verhellen op het gebied van het jeugdrecht. Wat Nederland betreft had ik de meeste contacten met de Universiteit Utrecht, zoals de collega's Constantijn Kelk, Josine Junger-Tas en recent Ido Weijers. Professoren wisselen daar meer van universiteit, zodat sommige contacten over de jaren heen meer persoonlijk dan institutioneel waren. Ik denk zeer zeker aan Henk van de Bunt, Anton van Kalmthout, Peter van der Laan, Cees van de Vijver en René van Swaaningen.

De Faculteit Rechtsgeleerdheid aan de VUB was de eerste om haar naam te wijzigen in de Faculteit Recht en Criminologie. Dit is nu ook aan de Gentse universiteit een realiteit. Krijgt de criminologie als zelfstandige opleiding eindelijk de plaats die ze verdient?

Als vakgroep criminologie hebben we lang en hard moeten werken om erkenning te krijgen. Het stijgende aantal studenten en onze externe onderzoeksmiddelen (op dit gebied waren we uiteindelijk de grootste vakgroep) leidden ertoe dat we meer financiering door de universiteit hebben bekomen. Pas dan was het mogelijk het interdisciplinaire karakter van de opleiding criminologie te realiseren. Voordien waren er in de faculteit rechten nogal wat vragen over het nut van al die niet-juridische vakken. Als voorzitter van de vakgroep heb ik samen met Sonja Snacken heel wat vergaderingen besteed aan onze programmahervormingen. Dat we allebei jurist waren (en ikzelf ook decaan ben geweest), heeft de dialoog wel bevorderd.

Naast je talrijk te doceren vakken deed je ook aan onderzoek en dit in diverse criminologische domeinen. Welke onderzoekslijnen volgde je vooral en welke liet je naast je liggen?

Vooreerst werkte ik bij Bart De Schutter in zijn Centrum voor internationaal strafrecht. Vandaar mijn interesse in de rechten van de mens, wat uiteindelijk leidde tot mijn doctoraat over de rechten van gedetineerden. Penologie was dan ook mijn eerste cursus aan de faculteit. Met Sonja Snacken en Tony Peters deden

we onderzoek naar de alternatieven voor de (korte) gevangenisstraffen en het 'sentencing'-onderzoek in het algemeen. Het voorstel een strafuitvoeringsrechter in te voeren dateert uit die tijd. Met de opvolging van Willy Calewaert in 1978 voor de cursus jeugdbeschermingsrecht vergrootte mijn belangstelling voor deze materie, waarin ik mijn hele loopbaan actief ben gebleven. De klemtoon lag opnieuw op de rechten van jongeren en de veranderingen aan de traditionele beschermingsfilosofie die dat zou vereisen. Een derde onderzoekslijn startte in 1985 toen ik samen met professor Georges Kellens van de universiteit van Luik een onderzoek kon voeren over de relatie politie-bevolking. Dit was een meer sociologische benadering (ook qua methoden van onderzoek) die ik uitermate interessant vond. Wat gebeurt er in de praktijk: de 'law in action' en wat was de impact van deze relatie op de werking en de organisatie van de toenmalige gemeentepolitie? Met medewerking van collega's Els Enhus en later Tom Van den Broeck, waarmee we het concept van 'community policing' in België hebben geïntroduceerd, werd origineel onderzoeksmateriaal verzameld, waardoor de cursus Politie in het curriculum criminologie kon opgenomen worden. Maar in feite is er een onderzoekslijn die mijn gehele onderzoek overspant en integreert. Dit is de studie van de factoren die de criminele politiek of het strafrechtsbeleid (in brede zin) beïnvloeden. Dit was ook een cursus die ik in het laatste jaar van de opleiding doceerde.

De titel van je liber amica/orum was: Criminologie: tussen kritiek en realisme (2007). Sta je terugblikkend nog steeds tussen beide?

Wetenschappelijke kritiek of kritische analyse is toch de kern van het academisch werk. Zoals aangegeven richtte ik mij vooral op het strafrechtsbeleid in brede zin en daarover kon in ons complexe landje veel gezegd worden. Door mijn contacten met de praktijk wist ik dat beleid plannen en dan doorvoeren niet evident is. Realisme staat dan voor pogingen om als wetenschapper dat beleid te beïnvloeden, maar ook de praktijk op de werkvloer te ondersteunen. Zo heb ik, samen met anderen uiteraard, de rechtspositie van gedetineerden en jeugdige delinquenten op de agenda gezet, ook alternatieven voor de vrijheidsberoving zoals het herstelrecht, de 'community policing' en een geïntegreerd veiligheidsbeleid (met de 'veiligheidscontracten'). Natuurlijk moet je opletten dat je, vooral met toegepast onderzoek, je onafhankelijkheid bewaart.

Naast dit liber amica/orum kreeg je ook nog een boek van je vakgroep-collega's met een commentaar op een aantal van je publicaties in de domeinen: penologie, jeugd, politie en veiligheid, criminele politiek en internationaal strafrecht. 'Christiaan Eliaerts: een visionair criminoloog', was je tevreden met deze keuze?

Ik vond dit een originele benadering en getuigen van een hartverwarmende waardering van mijn wetenschappelijk werk. Een bewijs ook van het feit dat mijn medewerkers die teksten grondig geanalyseerd hadden. Feit is dat een aantal van mijn voorstellen soms pas vele jaren later (deels) gerealiseerd werden.

Heb je zelf aansluiting gezocht bij deze of gene criminologische school en wat waren je theoretische uitgangspunten om de criminologie te beoefenen?

Gevormd als jurist kwam ik eind jaren 1970 in contact met de kritische, zelfs 'radicale criminologie' van die tijd, die in Nederland veel steun had, zij het vooral in academische middens. De eerste uitgave van het boek *Tegen de regels* in 1977 had toch een heel andere inhoud dan de traditionele handboeken. Ook het boek van Herman Bianchi, *Basismodellen in de criminologie* uit 1980, heeft mij geïnspireerd. Het feit dat je tot heel andere conclusies komt als je de hypothesen en onderzoeksmethoden selecteert op basis van je beeldvorming over mensen en problemen (dit is zeer interessant voor dit tijdschrift). Helaas hebben vele van deze criminologen zelf deze kritische benadering verwaarloosd. De interactie tussen de vele vormen van afwijkend geacht gedrag en de vele wijzen van mogelijke sociale reacties daarop, tegen de achtergrond van soms belangrijke maatschappelijke transformaties, is moeilijk in één theorie te vatten. De mens is een complex wezen en de samenleving is dat ook, ze verandert nu sneller dan ooit tevoren. Verklaringen voor het gedrag achteraf, dat kan wellicht nog, maar voorspellen is al hachelijker. Eenvoudig gezegd zie ik bij een individu een strijd tussen duwende en remmende factoren inzake criminaliteit. Maar dat kunnen er vele zijn, vandaar het belang van interdisciplinair onderzoek. De verzuiling tussen disciplines, maar ook de financieringscriteria en besluitvorming hierover hebben de criminologie geruime tijd parten gespeeld. In welke commissie moest dit onderzoek beoordeeld worden: rechten, sociologie of psychologie? Vele etiologische benaderingen steunen op justitiële gegevens over of behandelen de traditionele criminaliteit. Ook bij een integrale theorie als de maatschappelijke kwetsbaarheid van Lode Walgrave en zijn groep, die ik waardevol vind, is dit het geval. De financieel-economische criminaliteit en de corruptie (in een globale wereld), dat is andere koek, daarvoor zijn kennis en vaardigheden nodig die ik nog onvoldoende aanwezig zie.

Koos je expliciet voor deze of gene onderzoeksmethode? Hoe ging je over van deze eerder positivistische juridische methode naar het meer rechtssociologisch onderzoek?

Ik denk dat wij als vakgroep criminologie baanbrekend kwalitatief onderzoek hebben verricht, zoals de observatie van politiediensten, met aandacht voor hun attitudes en interacties met de bevolking of andere diensten in het kader van het veiligheidsbeleid (politiecultuur), de observatie van de praktijk van straftoemeting of strafuitvoering, en van de jeugdrechtbank, interviews met betrokkenen teneinde hun betekenisverlening aan deze praktijken te kennen. Daarnaast is er ook een doorgedreven studie van allerlei archieven geweest (rechtbanken, instellingen en strafregisters) teneinde de toepassing van wetgeving in een historisch-sociologisch kader te analyseren. Deze gegevens werden ook gebruikt om het strafrechts- en veiligheidsbeleid te analyseren en maatschappelijk te duiden. Daarbij hebben we ook niet gearzeld om concrete voorstellen te doen, bijvoorbeeld op het gebied van het jeugdrecht.

Op het einde van je wetenschappelijke opdracht brak ook de culturele criminologie door in Nederland en in België. Is dit voor jou een nieuwe benadering?

Voor mij en ons onderzoek, hierboven geschetst, is dit geen nieuwe benadering. Het belang van attitudes, waarden en opvattingen en hoe die doorwerken in handelingen en beslissingen van actoren, lijkt me evident. Wat zich in de praktijk van de interacties afspeelt, en waarom, onder invloed van welke factoren, heeft mij als positivistisch gevormd jurist steeds enorm geboeid. En daarbij natuurlijk ook rekening houdend met maatschappelijke en culturele veranderingen binnen en buiten de landsgrenzen.

Je was de enige Belgische criminoloog die het onderzoek-Van San (criminaliteit en allochtonen) kon contextualiseren en wou begeleiden. Zijn er voor jou taboes in het criminologisch onderzoek?

Ik heb mijn geloof in het Vrij Onderzoek hiervoor al toegelicht. De hetze die, overigens gebaseerd op onjuiste informatie, tegen dit onderzoek gevoerd werd, was voor mij een goede test om consequent dit principe te verdedigen, overigens met steun van gerenommeerde Nederlandse sociologen. Frappant was dat nog voor het einde van het eerste luik van dit onderzoek reeds een boek verscheen tegen dit onderzoek. Daarna vonden de media dit een interessant spektakelstuk, vooral toen extreemrechts zijn interpretatie aan de resultaten begon te geven. Uiteindelijk werd het verder zetten van het onderzoek politiek onmogelijk.

Je hebt hoger reeds je talrijke beleidsfuncties aangehaald. Het wordt steeds moeilijker om collega's te vinden die deze beleidstaken willen opnemen. Soms moet men een echte zoektocht organiseren om bijvoorbeeld een kandidaat-decaan te hebben. Hoe verklaar je dit?

In de eerste plaats zijn we aan de VUB niet zo talrijk, zeker wat voltijdse professoren betreft. Verder zijn die beleidsfuncties steeds veeleisender en complexer geworden. Die opdrachten komen bovenop de andere taken, met als pervers gevolg dat een wetenschappelijke loopbaan daardoor zelfs belemmerd wordt. Bovendien waren ze, althans in mijn tijd, onbezoldigd. Als decaan ben je de 'primus inter pares', je staat niet boven, maar tussen je collega's, en dat vraagt soms nogal wat diplomatie en geduld. Ten slotte worden er steeds meer regels van buitenaf (extern door de politiek en intern door de raad van bestuur) opgelegd en wordt de beleidsautonomie van een decaan beperkt.

Iedereen binnen de criminologie aan de VUB noemt je nog steeds 'de Baas'. Je hebt er nog steeds een bureel met je naamplaatje aan de deur. Kom je nog vaak naar je Alma Mater en doet deze nog steeds een beroep op jou?

Enige ironie is de vakgroep niet vreemd en de vele dames ervan kunnen hiermee geveinsde volgzzaamheid etaleren. Doorheen de jaren werd de vakgroep criminologie steeds groter en het leiding geven niet eenvoudiger. Maar ik heb het geluk gehad met zeer gemotiveerde mensen te kunnen werken. Spijtig genoeg werd het voor hen steeds moeilijker een loopbaan aan de universiteit uit te bou-

Marc Cools

wen. Ik heb nog een aantal jaren doctoraten begeleid en beoordeeld, maar nu wordt het toch echt tijd om afscheid te nemen. Publiceren wordt stilaan meer van hetzelfde dus het is nu aan de jongeren om frisse ideeën te spuien.

Zittend op de schouders van deze reus moet dit zeker mogelijk zijn.

DOKA

Norbert Eliasbrug

SUMMARIES

Significant thinkers and their oeuvre: meanings, controversies and digital excavation

Tom Daems & Bas van Stokkom

In this article Tom Daems and Bas van Stokkom reflect upon what it means to argue that an author or text is 'significant' and the role and function the study of classical or significant texts can have in our current times.

'I am a bungler in criminology': interview with Pieter Spierenburg

Tom Daems & René van Swaaningen

In this article Tom Daems and René van Swaaningen discuss work and life of the late Dutch historian Pieter Spierenburg. The article is based on an interview the authors conducted with Spierenburg in November 2018 as well as his published work and excerpts of an unpublished biography. The article discusses in particular themes related to his interest in, and contributions to, the history of crime and punishment, in particular Spierenburg's path-breaking book *The Spectacle of Suffering* (1984), his relation to Norbert Elias and the Amsterdam School and his critique of Michel Foucault.

'Member of the Dutch female dignitary': interview with Abram de Swaan

Bas van Stokkom & Marc Schuilenburg

In this article Bas van Stokkom and Marc Schuilenburg discuss work and life of the Dutch sociologist Abram de Swaan. The article is based on an interview the authors conducted with de Swaan as well as themes that de Swaan developed in his published work. The article discusses in particular themes such as violence and compartmentalization, the work of Norbert Elias, and public sociology.

Dutch (un)mannerliness: interview with Chrisje Brants

Bas van Stokkom & Renée Kool

In this article Bas van Stokkom and Renée Kool discuss work and life of the Dutch comparative legal scholar Chrisje Brants. The article is based on an interview the authors conducted with Brants as well as themes that Brants developed in her published work. The article discusses in particular themes such as comparative research, the Utrecht School, and the role of criminal law.

'I prefer the landscape over the bushes': Interview with Hans Boutellier

Tom Daems & Bas van Stokkom

In this article Tom Daems and Bas van Stokkom discuss work and life of the Dutch social psychologist Hans Boutellier. The article is based on an interview the authors conducted with Boutellier in December 2018 as well as his published work. The article discusses in particular themes such as the morality of crime, the emancipation of victims, and processes of secularisation.

Chris Eliaerts on criminology: still between critique and realism?

Marc Cools

In this article Marc Cools discusses work and life of the Belgian lawyer and criminologist Chris Eliaerts. The article is based on an interview the author conducted with Eliaerts as well as his published work. The article discusses in particular themes such as teaching and research in criminology at VU Brussels in particular and Belgium in general.

AUTEURSGEGEVENS

Prof. dr. Marc Cools is hoogleraar vakgroep strafrecht en criminologie Universiteit Gent en vakgroep criminologie Vrije Universiteit Brussel. Marc.Cools@UGent.be

Dr. Tom Daems is hoofddocent bij het Leuvens Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven. tom.daems@kuleuven.be

Dr. Renée Kool is universitair hoofddocent bij het Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen Universiteit Utrecht. R.S.B.Kool@uu.nl

Dr. mr. Marc Schuilenburg is universitair docent Strafrecht en Criminologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. m.b.schuilenburg@vu.nl

Dr. Bas van Stokkom is senior onderzoeker bij de Vaksectie Strafrecht & Criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Radboud Universiteit Nijmegen. b.vanstokkom@jur.ru.nl

Prof. dr. René van Swaeningen is hoogleraar criminologie en voorzitter van de sectie criminologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam. vanswaeningen@law.eur.nl

OUT NOW

ele

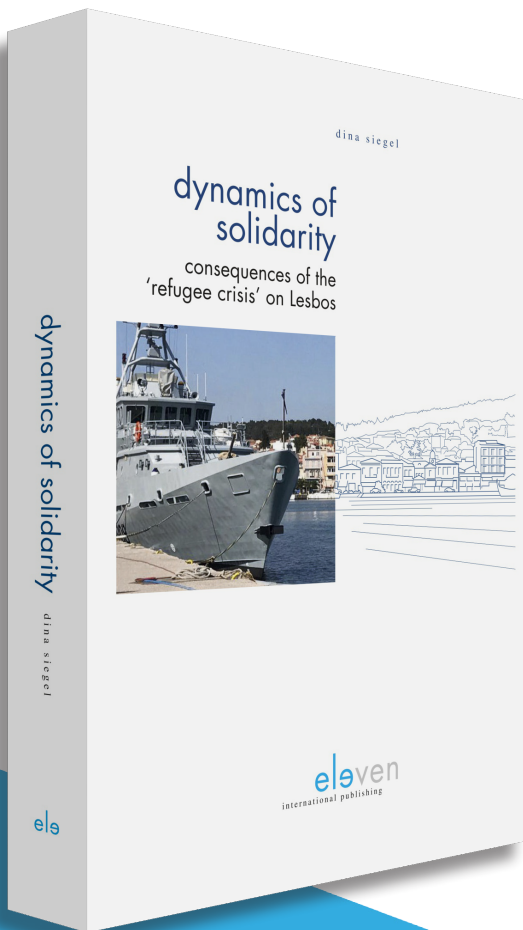
Dynamics of Solidarity

Consequences of the 'refugee crisis' on Lesbos

By Dina Siegel

'This study, carried out by an experienced and creative researcher, contains many surprising findings and enriches the existing literature on migration and social cohesion. The value of this book lies in its ability to reveal different realities: things are not always what they seem!'

**Henk van de Bunt, Emeritus Professor of Criminology
Erasmus University Rotterdam**

**978-94-6236-917-7
hardback | 210 p.
€ 42,00**

www.elevenpub.com | info@elevenpub.com